

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAMMÂD B. ZEYD VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sümeyye Nur DOĞAN**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL

TEMMUZ 2018

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAMMÂD B. ZEYD VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sümeyye Nur DOĞAN (157213027)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez/....../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Hammâd b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 58 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 16/07/ 2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen İthenticate intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %24'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Sümeyye Nur DOĞAN
Öğrenci Numarası :157213027
Ana Bilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Programı :Hadis
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Öğr. Üyesi
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Danışman
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşanan fetihler, râşid halifeler zamanında devam etmiş, İslâm dünyasının sınırları hızla genişlemiştir. Hız. Ömer (r.a.) döneminde çok geniş sınırlara ulaşan İslâm coğrafyasında yaşanan fetihler sebebiyle, yönetim merkezi olan Medine'ye uzaklık artmış, bu durum bazı problemlere yol açmıştır. Böyle bir zamanda ordugâh şehir, dolayısıyla geçici bir yerleşim yeri olarak düşünülen Basra zamanla ticarî açıdan canlı, nüfusu fazla şehirlerden biri haline gelmiştir.

Hız. Ömer (r.a.) Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi Basra'ya vali tayin edip yirmi dokuz sahâbeyi de beraberinde Basra'ya göndermiş, böylece Basra'nın bir ilim merkezi olarak teşekkülünün ilk adımını atmıştır. Buraya gelen sahâbîlerin çoğu kendi ilim halkalarını kurmuş, Resûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri dilden dile aktarılmaya başlanmıştır. Hicrî ikinci yüzyıla gelindiğinde Basra'da İslâmî ilimler oldukça yaygınlık kazanmış, ilim halkaları çoğalmış ve pek çok hadis hâfızı yetişmiştir. Çalışmanın konusu olan Hammâd b. Zeyd ve onun muhaddis kimliği bu şehirde oluşmuştur. Zamanının en iyi hocalarından ilim öğrenmiş, hadis almış ve çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Çıktığı ilim talebi yolunda görme yeteneğini dahi kaybeden Hammâd b. Zeyd, güçlü hafızası ile meşhur olacak kadar çok hadisi ezberinden rivayet ederek bu yolculuğa devam etmiştir.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hammâd b. Zeyd'in yetiştiği ortamın anlaşılması için Basra'nın kuruluşu, sosyal yapısı ve İslâm dünyasında yaşanan ve Basralıların da büyük ölçüde etkilendiği başlıca siyâsî olaylardan bahsedilmiş; ardından Basra'da hadis alanında yaşanan gelişmelerle birlikte cerh-ta'dîl ilminde Basra'nın konumu ele alınarak iki ilim merkezi olan Basra ve Kûfe arasındaki irtibat ele alınmıştır. İkinci bölümde Hammâd b. Zeyd'in hayatı, hoca ve talebeleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Hammâd b. Zeyd'in müttetekun aleyh rivayetlerine dair analitik değerlendirmeler yer almaktadır. Son olarak ekler kısmında bu rivayetler mükerrerleri olmaksızın listelenmiş ve tercümeleri yazılmıştır.

Şahıs çalışmalarının daha da artmasını ümit ederek, İslâmî ilimlerde daha sonra yapılacak araştırmalara katkısı olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim. Bu çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen kıymetli eşim ve aileme, tashih aşamasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak kardeşliği benim için her geçen gün daha değerli kılan ablam Kübra Betül BAYDAR'a, Yüksek Lisans eğitimim için görevlendirme taleplerimi hoşgörü ile karşılayan görev yerim Balıkesir Üniversitesi'ne, muhtelif zamanlarda fikirlerinden istifade ettiğim, her ilim meclisinde bizi aydınlatan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ebubekir SİFİL, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Beyler'e, değerli katkılarından ötürü Dr. Öğr. Üyesi Ali KAYA ve Dr. Öğr. Üyesi İlyas AKYÜZOĞLU'ya teşekkürü borç bilirim. Çalışma süresince kıymetli zamanlarından fedakârlık yaparak bana destek olan, rehberliğini ve birikimini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Sümeyye Nur DOĞAN

Yalova 2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	2
2. Çalışmanın Amacı	2
3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi.....	2
BÖLÜM 1: HAMMÂD B. ZEYD'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BASRA VE ÇEVRESİNDE SOSYAL VE SİYASÎ DURUM	
1.1. Hicrî İlk İki Yüzyılda Basra.....	5
1.1.1. Sosyal durum.....	6
1.1.2. Siyasî durum.....	7
1.1.2.1. Cemel Vak'ası (36/657)	8
1.1.2.2. Sıffin Savaşı (37/657).....	8
1.1.2.3. Abdullah b. Zübeyr hareketi (64-72/684-692)	9
1.1.2.4. Nâfi' b. Ezrak isyanı (65/685).....	10
1.1.2.5. Muhtâr es-Sekafî isyanı (66-67/686-687)	10
1.1.2.6. İbnü'l-Eş'as isyanı (81-85/700-704)	11
1.1.2.7. Hicrî II. asırda siyasî durum	13
1.2. Basra'da Hadis İlminin Gelişim Safhaları.....	19
1.2.1. Basra hadis okulunun ortaya çıkışı.....	19
1.2.2. Basra okulunun cerh-ta'dîl ve hadis rivayeti alanında başlıca görüşleri.....	20
1.2.3. Basralı âlimlerin kaleme aldığı cerh-ta'dîl alanında yazılan eserler	21
1.2.3. Basra ve Kûfe arasındaki ilmî münasebet	23
BÖLÜM 2: HAMMÂD B. ZEYD'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	
2.1. Hayatı	26
2.2. İlmî Kişiliği.....	28
2.2.1. Hocaları	28
2.2.1.1. Eyyûb es-Sahtiyânî (68-131/685-748)	28
2.2.1.2. Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî (41-127/661-744).....	29
2.2.1.3. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760)	31
2.2.1.4. Hişâm b. Hassân el-Ezdî (ö. 148/765).....	32
2.2.1.5. Amr b. Dînâr el-Cumahî (45-126/665-744)	34
2.2.1.6. Ali b. Zeyd (ö. 131/749).....	35
2.2.2. Talebeleri.....	37
2.2.2.1. Süleyman b. Harb (140-224/757-839)	37

2.2.2.2. Muhammed b. Fazl es-Sedûsî (ö. 224/839).....	38
2.2.2.3. Süleyman b. Dâvûd el-Atekî (ö. 234/849)	39
2.2.2.4. Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843)	39
2.2.2.5. Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855)	40
2.3. Hammâd b. Zeyd Hakkında Ricâl Literatüründe Yer Alan Değerlendirmeler	42
BÖLÜM 3: HAMMÂD B. ZEYD'İN MÜTTEFEKUN ALEYH RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ	
3.1. Hocalarından Aldığı Rivayetlerin Değerlendirmesi.....	47
3.1.1. Rivayet sayıları.....	47
3.1.2. Tahammül ve edâ sîgaları.....	48
3.2. Talebelerinin Kendisinden Naklettiği Rivayetlerinin Değerlendirmesi,.....	49
3.2.1. Rivayet sayıları.....	49
3.2.2. Tahammül ve edâ sîgaları.....	50
3.3. Hammâd b. Zeyd'in Müttetekun Aleyh Rivayetlerinin Konularına Göre Dağılımı	51
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56
EKLER.....	61
EK-1: HAMMÂD B. ZEYD'İN MÜTTEFEKUN ALEYH RİVAYETLERİ VE TECÜMESİ.....	61
Özgeçmiş	108

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf	: aynı müellif
b.	: bin/ibn
bnt.	: bint
bk.	: bakınız
çev.	: çeviren
DİA	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi</i>
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	: hazırlayan
H.z.	: hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
nşr	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: radiyallahu anh
r. anhâ	: radiyallahu anhâ
s.	: sayfa numarası
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi vesellem
tev.	: tevzi eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.dğr.	: ve diğerleri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Hocalarından Rivayet Ettiği Hadis Sayıları.	47
Tablo 2. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Hocalarından Rivayet Ederken Kullandığı Tahammül ve Edâ Sîgaları.	48
Tablo 3. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Talebelerinin Kendisinden Rivayet Ettiği Hadis Sayıları.	49
Tablo 4. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Talebelerinn Kendisinden Rivayet Ederken Kullandığı Tahammül ve Edâ Sîgaları.	50
Tablo 5. Buhârî'nin Sahîh'indeki Rivayetlerin Konu Dağılımı.	51
Tablo 6. Müslim'in Sahîh'indeki Rivayetlerin Konu Dağılımı.	52

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hammâd b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri	
Tezin Yazarı: Sümeyye Nur DOĞAN	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 103 (tez) + (ekler)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bu çalışma Basralı muhaddis Hammâd b. Zeyd'in hayatını ve onun hadisçiliğini konu almaktadır. Basra, kurulduğu günden Hammâd'ın yaşadığı dönem de dahil olmak üzere tarih boyunca siyâsî ayrılıkların, isyanların çokça yaşandığı bir şehirdir. Özellikle Emevîler zamanında halkın çoğunluğunu oluşturan mevâlîye karşı yönetimin takındığı menfî tavır halkın neredeyse her isyanı desteklemesinde büyük rol oynamıştır. Böyle bir ortamda dünyaya gelen Hammâd b. Zeyd, ilim yolunu seçmiş ve Basra'nın kuruluş aşamasında bu şehre yerleşen Enes b. Mâlik ve diğer sahâbenin kurduğu hadis ilim halkalarının yetiştirdiği pek çok değerli âlimden ilim tahsil etmiştir. Tezde Hammâd b. Zeyd'in yaşadığı hicrî II. asırda Basra'da hadis ilminin genel durumu hakkında bir tasvir yapılmaya çalışılmıştır. Bunun için Enes b. Mâlik'in Basra'ya gelişi ve Basra hadis okulunun kuruluşu, burada yaşanan siyâsî olaylar ele alınmış, ardından Basralı âlimlerin cerh-ta'dîl alanında yazdıkları eserlerden kısaca bahsedilerek dikkat çeken görüşleri dile getirilmiştir. Hammâd b. Zeyd, devrinin önde gelen âlimlerinin pek çoğundan ilim tahsil etmiştir. Bu çalışmada, onun yer aldığı ilmî ortamın daha iyi anlaşılabilmesi için kendisinden en çok rivayette bulunduğu bazı hocalarının ve kendisinden hadis rivayet eden talebelerinden birkaçının tercemelerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra ricâl ilminin önemli münekkitlerinin Hammâd b. Zeyd hakkında yaptığı değerlendirmeler zikredilmiş ve onun bilinen bazı siyâsî görüşlerinden bahsedilmiştir. Hammâd'ın müttetekun aleyh rivayetlerinin analizine yer verilen son bölümde ise hoca-talebe ilişkileri, tahammül ve edâ sîgaları ve rivayet konuları dikkate alınarak bazı sayısal veriler ortaya koyulmuştur. Basra'nın yetiştirdiği önemli muhaddis ve fakih Hammâd b. Zeyd de müttetekun aleyh rivayetleri incelendiğinde Basra'nın önde gelen hocalarından hadis rivayet ettiği, hadis ve ilim ilimlerinde meşhur pek çok âlime hadis rivayetinde bulunduğu görülmektedir. Rivayet ettiği konular ele alındığında fakih kimliği ön plana çıksa da fezâil, kader ve en dikkat çekeni de fitnelerle alâkalı rivayetleri göze çarpmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Hammâd b. Zeyd, Basra, hadis, müttetekun aleyh	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Hammād b. Zayd and His Position in Ḥadīth Scholarship	
Thesis Author: Sümeyye Nur DOĞAN	Advisor: Assist. Prof. Fatma KIZIL
Date of Acceptance:	Total Number of Pages: viii (pre text) + 103 (main body) + (appendices)
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Sciences
The subject of this study is Baṣran traditionalist Ḥammād b. Zayd's life and his scholarship. Since it had been founded, Baṣran was a town where political schism and rebellions occurred. This was also true for the period in which Ḥammād lived. Especially during the Umayyad period, the negative attitude of the administration against the <i>mawālī</i>, which constituted the majority of the population, played a major role in public support for almost every rebellion. In such an environment Ḥammād b. Zayd chose the path of knowledge and collected knowledge from many valuable scholars raised in ḥadīth circles started by the companions like Anas b. Malik who settled in Baṣra when it was first built. In the thesis, a description of the general situation of the ḥadīth scholarship in Baṣra in the second Islamic century was given. For this purpose, subjects such as the arrival of Anas b. Malik to Baṣra, the foundation of the school of ḥadīth in Baṣra, political developments in the town are discussed. Afterwards, Baṣran traditionalists works on transmitter criticism described and their prominent views are given. Ḥammād b. Zayd took lessons from a great many of the important scholars of his generation. In this study, the life of his most prominent teachers and students are summarised in order to shed light on the scholarly environment of which he was a part. The evaluation of the scholars of transmitter criticism about Ḥammād and his famous political views are also given. In the last chapter, the analysis of Ḥammād's <i>muttafaqun 'alayh</i> transmissions are dealt with, and some statistics are given about his teacher and students in the chains of transmitters of these traditions, the modes of transmissions and the major themes of the traditions. It has seen that Ḥammād who was both a <i>muḥaddith</i> and <i>faqīh</i> collected traditions from prominent Baṣran traditionalists and also transmitted those traditions to various famous ḥadīth and <i>'ilal</i> scholars. As for the major themes of his traditions, aside from the majority of the tradition of legal issues, there are also those about the merits of the companions, predestination and also civil disturbances and wars.	
Keywords: Ḥammād b. Zayd, Baṣran, ḥadīth, <i>muttafaqun 'alayh</i>	

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Hadisler, Allah kelâmının dolayısıyla dinin ve yaşayış biçiminin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Allah'ın kelâmı, Peygamber (s.a.v.) zamanında hıfz ve kitâbet gibi yöntemlerle korunarak günümüze ulaştığı gibi hadisler de çeşitli yöntemlerle korunarak günümüze ulaşmış, hadisleri sahâbeden alan tabiûn, etbâu't-tâbiîn ve daha sonraki muhaddisler tarafından titizlikle rivayet edilmiştir. Hadis ilminde şahıs çalışmalarının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Zira sahâbe, Allah Resûlü'nün vefatından sonra hadislerle yalan karışmaması için titizlikle çabalamışsa da ilerleyen zamanlarda yaşanan karışıklıklar, beraberinde hadislerin mevsûkiyeti ile alâkalı şüphelere yol açacak olaylara sebep olmuştur. Bu noktada isnad ve buna bağlı olarak çıkan cerh-ta'dîl ilmi, problemi büyük ölçüde bertaraf etmiştir. Basra da yaşanan karışıklardan payını almış, siyasî yönden çok fazla istikrar bulamamış şehirlerden biri haline gelmiştir. Ancak cerh-ta'dîl ilmi sayesinde alınan tedbirler şehrin hadis âlimleri tarafından da benimsenmiş, hadis alırken müteyakkız bir tavır sergilenmiştir.

Bu çalışmada, Basra'da hicrî ikinci yüzyılda yaşayan muhaddis Hammâd b. Zeyd'in hadisçiliği, yaşadığı dönemdeki olaylar ve ilmî ortam bağlamında ele alınmıştır.

2. Çalışmanın Amacı

Hadis ilminin gelişimi hakkında yapılan tartışmaların verimliliği açısından ilk devir âlimlerinin ilmî hayatlarının ele alınması zaruridir. Bu bağlamda hicrî ikinci asrın önemli hadis âlimlerinden olan Hammâd b. Zeyd'in hayatına, hocaları ve talebelerine, yaşadığı şehir olan Basra'nın geçirdiği zor zamanlara değinerek bu yüzyılda Basra'da yaşanan ilmî hareketliliği de göz önüne sermenin gerekliliği aşîkârdır. Bu tür çalışmalar şehir ve daha genel olarak kültür tarihine de katkı sağlayacaktır.

Ayrıca hadis rivayetinin sıhhatinin tesbiti açısından şahıs çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Yer, zaman, hoca-talebe ilişkisi bağlamında hadis rivayetini ele almak, rivayet süreci ve güvenilirliği hakkında daha net bir bilgiye ulaşmayı sağlayacaktır.

3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi

Yapılan taramalarda, Hammâd b. Zeyd ile ilgili ülkemizde yapılmış müstakil bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Yurt dışında yapılan çalışmalar arasında ise Dr. İsâm Muhammed el-Hâc Ali'nin *Silsiletü a'lâmi'l-fukahâ* serisinde yer alan *el-Hammâdân: Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd* adlı kitabı tamamen Hammâd b. Zeyd'e hasredilmiş bir çalışma olmasa da zikre değerdir. Çalışmada yer alan bilgilerin çoğu cerh-ta'dîl alanında yazılmış eserler ile tarih ve tabakat kitaplarındaki malumattan elde edilmiştir. Basra ile ilgili çok sayıda eser olmakla birlikte Hammâd b. Zeyd'in yaşadığı dönemi de kapsayacak şekilde Basra çalışması ülkemizde yapılan çalışmalardan Musa Erkaya'nın 2008'de *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanan "Hicrî III. Asır İtibariyle Basra'da Hadis İlmine Genel Bir Bakış" isimli makalesinde Basra tarihinden bahsedilmiş ve burada yetişen meşhur hadis âlimlerinin hayatlarına kısaca yer verilmiştir. Bir diğer

çalışma ise Ali Çelik tarafından 2017 yılında tamamlanan “İlk Üç Asırda Basra’da Hadis İlmî” isimli doktora tezidir. Ülkemiz dışında yapılan çalışmalarda Arap dünyasında Emin el-Kudât’ın 1980 yılında tamamladığı “*Medresetü’l-hadîs fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisi’l-hicriyyi*” isimli doktora tezi aynı isimle 1998 yılında yayımlanmıştır.

Çalışmada sıklıkla istifade edilen kaynaklardan söz edilecek olursa, ricâl ile alakalı terimlerin tercümelerinde çoğunlukla Ahmet Yücel’in *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* kitabından yararlanılmıştır. Hadis ilmi ile az da olsa iştigal edenlerin tercümesine ihtiyaç duymayacağı sika, sadûk gibi kelimeler tercüme edilmemiştir.

Vefat tarihlerinin hicrî ve milâdî olarak tespitinde öncelikle *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nden istifade edilmiş; gerekli görüldüğünde Zehebî’nin *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* isimli eserine müracaat edilmiştir. Yazım kurallarında da *TDV İslâm Ansiklopedisi* esas alınmıştır. Hicrî-milâdî tarih çevirilmesi gerektiği zamanlarda Türk Tarih Kurumunun online tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır.

Çalışmanın ekler kısmında yer alan Hammâd b. Zeyd’in müttefekun aleyh rivayetleri ve tercümesinde Müslim’in *Sahîh*’indeki hadisler ve tercümesine yer verilmişse de üçüncü bölümdeki analizlerde hem *Buhârî* hem de *Müslim*’deki isnad ve metinler dikkate alınmıştır. *Müslim*’de geçen hadislerin tercümesinde Ahmed Davudoğlu’nun *Sahîh-i Müslim Tercümesi*’nden büyük ölçüde istifade edilmiş olup gerekli görüldüğü yerlerde tâli müdahalelerde bulunulmuştur. *Buhârî* hadislerinin tercümesinde ise Mehmed Sofuoğlu’nun *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*’nden istifade edilmiş gerekli görüldüğü yerlerde maksadı değiştirmeyecek tasarrufta bulunulmuştur.

Hammâd’ın tüm rivayetleri ile alâkalı tam ve kesin bir değerlendirmede bulunmak, söz konusu rivayetlerin sayısı nedeniyle bir yüksek lisans tezini aşacağı için Hammâd b. Zeyd’in rivayet analizleri ile ilgili olan üçüncü bölümde yalnızca Buhârî ve Müslim’in ittfak ettiği hadisler dikkate alınmıştır.

BÖLÜM 1: HAMMÂD B. ZEYD'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BASRA VE ÇEVRESİNDE SOSYAL VE SİYASÎ DURUM

1.1. Hicrî İlk İki Yüzyılda Basra

Günümüzde Irak'ın denizle buluştuğu noktanın gerisinde, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 kilometre güneybatısında İran ve Kuveyt'in arasında stratejik bir konuma¹ sahip olan Basra'nın² kuruluşunda İran coğrafyasının fethi için bir ordugâh şehir ihtiyacı etkili olmuştur.³ Basra ismiyle tanınan iki yerden biri Irak'ta diğeri ise Mağrib'dedir.⁴ “Basratân” olarak tanınan iki şehir ise Basra ve Kûfe'dir.⁵

Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) (r.a.) zamanında Irak ve Şam bölgelerinin çoğunun fethedilmesi ile Arap yarımadasının dışında fetihlere başlanmış, Hiz. Ömer (ö. 23/644) (r.a.) ile fetihler hız kazanmıştır. Müslümanlar düzenli ordu nizamına geçerek Irak, Şam ve İran topraklarında büyük zaferler elde etmişlerdir. Yeni yerlerin fethi ile birlikte merkezî komutaya uzaklığın giderek artması, pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fethedilen bölgeleri kontrol altında tutabilmek, sorunlara anında müdahale edebilmek, ganimetleri koruyabilmek ve yeni fetihler için askerî bir üs oluşturabilmek için ordugâh şehirlere ihtiyaç duyulmuştur.⁶

Fetihlere devam eden Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) ve askerleri, Übülle'yi fethettikten sonra Hureybe mevkiine geldiklerinde Utbe b. Gazvân, Hiz. Ömer'e (r.a.) bir mektup yazarak askerleri ile kışı geçirebilecekleri, aynı zamanda fetih için yaptıkları seferlerde kendilerine kolaylık sağlayacak bir askerî üssün zaruri olduğundan bahsederek bir ordugâh kurulması için müsaade istemiştir.⁷ Hiz. Ömer (r.a.) birtakım önemli tavsiyelerde bulunarak Utbe b. Gazvân'a yanındakilerle istişare etmesini söylemiştir.⁸ Utbe ve askerleri Hureybe adı verilen mevkiye geldiklerinde Utbe, Halife'ye mektup yazmış ve bulundukları yerin su kaynakları ve meralara yakın,⁹ Medine ile aralarında ulaşım herhangi bir engel olmadığından bahsetmiştir. Şehrin bu bölgede kurulması için Hiz. Ömer'in (r.a.) müsaade etmesinde, bölgenin geçici bir konaklama yeri olarak

¹ Basra, 74 derece boylamları ile 30 derece enlemlerinde yer almaktadır (bk. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977, I, 430-441).

² Basra, içinde beyazlıkların bulunduğu yumuşak taş anlamındadır (bk. Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît* [haz. Halîl Me'mûn Şeyhâ], Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008, s. 110). Utbe b. Gazvân ve askerlerinin Hureybe mevkiine varıp çakıl taşlarını görünce bu beldeyi (إنها أرض بصرة) şeklinde tavsif ettikleri rivayet olunur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 430-441; Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, [nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ'], Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1407/1987, s. 483).

³ Abdülhâlik Bâkır, “Basra”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 108-111; Selahattin Polatoğlu, “Basra”, <https://islamdusunceatlasi.org> (Erişim Tarihi: 30.04.18).

⁴ Mağrib'de yer alan Basra'nın uzun zaman önce yok olduğu söylenmektedir (Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 430-441; G. Yver, “Basra”, *İslâm Ansiklopedisi*, II, 319-320; Ali Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi* [Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü], Kahramanmaraş 2017, s. 10).

⁵ Kûfe'nin de dâhil olduğu bu iki şehri Basratân olarak isimlendirilmesinin muhtemel sebebi Basra'nın daha evvel kurulmuş olmasıdır.

⁶ Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, s. 10.

⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 483; Ali Zarîf el-A'zamî, *Muhtasarü târihi'l-Basra*, Matbaatü'l-Furât, Bağdat 1927, 9-10.

⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 483

⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 430-441.

düşünülmesi sebebiyle sefere çıkılacağı zaman evlerin kolayca ortadan kaldırılması için ev yapımında elverişli olan kamışlardan burada bolca olması, İran topraklarında yaşanan hareketlenmeleri takip edebilecek bir konumda olması, coğrafi konumu nedeniyle güvenli olması, bölgede yapılacak fetihlerden dönüşte kolaylıkla sığınlabilecek bir yer olması, İran ve ötesindeki beldelere yapılacak seferler için bir askerî üs olarak kullanılabilmesi gibi önemli faktörler etkili olmuştur.¹⁰ Hz. Ömer'in de onayıyla, bugünkü Basra ve Zübeyr arasına kurulmuştur.¹¹

Basra ilk yıllarında İslâm ordusu için bir ordugâh niteliğinde olup buradan Medâin, Çin, Hindistan ve İran diyarlarına sefere çıkılırdı.¹² Basra, Müslümanların Arap yarımadası dışında inşa ettikleri ilk şehir olma özelliğinin yanı sıra, ilk ordugâh şehirler de Basra ve Kûfe'dir.¹³

1.1.1. Sosyal durum

Basra, Arap kimliğinin baskın olduğu bir şehirdir. İdârî, askerî ve siyâsî unsurlar ilk üç asır boyunca Arapların elinde olmuştur. Basra'da ilk asırlarda hiyerarşi en üst tabaka Araplardan oluşan idareciler ve askerler, daha sonra mevâlî,¹⁴ zimmîler¹⁵ ve köleler şeklindeydi. Basra'da bulunan Araplar genellikle Irak'ın yerlileri ile Doğu Arabistan ve Hicaz bölgesinden gelen kabilelerden oluşmaktadır. Emevîler döneminde Ziyâd b. Ebîh'in (ö. 53/673) talimatıyla Basra "ehmâsü'l-Basra" şeklinde beş mahalleye ayrılmıştır. Bu mahalleler; Kureyş, Kinâne, Becîle, Has'am, Kays, Aylân, Müzeyne ve Esed kabilelerinin yerleştiği Ehlü'l-'Âliye mahallesi; Ezd kabilesine bağlı on dört kabilenin yerleştirildiği Ezd mahallesi; Mudar kabilesinin yerleştirildiği Benî Temîm mahallesi; Mekke'den gelen Rebîa kabilesi mensuplarının yerleştiği Benî Bekr b. Vâil mahallesi; Bahreyn'den gelen Rebîa kabilesi mensuplarının yerleştiği Abdül'l-kays mahallesidir.¹⁶ Basra ilmî, iktisâdî, medenî açıdan en parlak zamanlarını Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Ancak daha sonra süregelen karışıklıklar sebebiyle bu durum uzun süre devam etmemiş, Bağdat'ın da kurulmasıyla eski önemini yitirmiştir.

Kuruluş amacı itibarıyla geçici bir konaklama yeri olarak düşünülen Basra,¹⁷ Hz. Ömer'in (r.a.) ve valilerin çabalarıyla Irak bölgesinin tanınan şehirlerinden biri haline gelmiş, mimarî ve ticarî yönden çok hızlı bir ilerlemeye şahit olmuştur. İlerleyen dönemlerde Basra; ticarî, idârî, ekonomik ve mimârî açıdan bölgenin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Başlangıçta kamıştan yapılan ve mîmârî bir özelliği olmayan evlerin yerini,

¹⁰ Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, s. 10.

¹¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), I-XI, Dârül-Me'ârif, Kahire 1387/1927, III, s. 590; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 483.

¹² *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, Editörler-C. Eroğlu-B. Babuçolu-O. Özdi, Orsam, Ankara 2012, s. 32.

¹³ Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, s. 10.

¹⁴ Mevâlî, kendi istekleri ile İslâm'a giren gayri Arap Müslümanlara verilen isimdir. Şavaşlarda esir düşüp daha sonra efendisi tarafından azat edilenlere mevâlî'l-itâka, bir Arap yahut Arap kabile vesilesiyle İslâmla müşerref olanlara ise mevâlî'l-İslâm, Mevâlî'l-muvâlât, mevâlî'l-ahd veya mevâlî't-tibaa isimleri verilmektedir (İsmail Yiğit, "Mevâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi [DİA]*, XXIX, 424-426).

¹⁵ Zimmî sözlük anlamı olarak kendisine güvence verilen kişi alamında olup ıstılah olarak İslâm topraklarında yaşayan farklı din mensuplarına verilen genel bir isimdir (Mustafa Fayda, "Zimmî", *TDV İslam Ansiklopedisi [DİA]*), XXXIV, 428-434).

¹⁶ Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, s. 15.

¹⁷ Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, s. 12.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) valiliği zamanında çıkan yangınlardan dolayı Hz. Ömer'in (r.a.) de şartlı izni ile kerpiç ve çamurdan evlere bırakmıştır.¹⁸

Basra ekonomisi ordugâh şehir olarak kurulması sebebiyle ganimet ve atâdan¹⁹ oluşmaktadır. Artan fetihler neticesinde maddî refah düzeyi yükselen halk halifelerin de teşvikiyle tarım arazileri alıp, bataklık halinde olanları ıslah edip tarım ve ticaretle uğraşmışlardır. Bir süre sonra İbn Battûta'nın (ö. 770/1368-69) da bahsettiği gibi Basra bolluk ve bereketin hâkim olduğu bir yer haline gelmiştir.²⁰ Basralıların geçim kaynağı genelde tarım ve hayvancılığa dayanırken, ticaret, ganimet, fey, haraç, cizye ve öşür vergileri de şehir halkının diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.²¹

Şehrin demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda Utbe b. Gazvân ve askerlerinin Basra'ya geldiklerinde sayıları 1000'i geçmeyen nüfus ve yanlarında çok az sayıda kadının olması şehre kalıcı olarak gelmediklerini göstermektedir.²² Bu sayının Ziyâd b. Ebîh zamanında 200.000'e ulaştığı söylenmektedir. Basra'nın demografik yapısını önemli ölçüde etkileyen olaylardan biri de bir tür veba olan tâun salgınlarıdır. Zaman zaman bu salgınlara maruz kalan Basra halkı, çok sayıda kayıp vermiş, bazen de çareyi şehirden kaçmakta bulmuştur. İlk olarak hicrî 65 yılında 25 ile 40 gün süren salgında 65.000 ile 100.000 kişinin öldüğü söylenmektedir. Bundan 15 yıl sonra tekrar bir salgın meydana gelmiş, yaklaşık 50 gün sürmüş ve bu salgında 50.000 kişi yaşamını yitirmiştir. 116 yılında meydana gelen salgın ise aylarca sürmüş ve binlerce insanın hayatına mal olmuştur. 130 yılında Basra'da yaşanan taun salgının yaklaşık 45 gün sürdüğü ve bu salgında aralarında Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ve Ali b. Zeyd (ö. 131/749) gibi hadis âlimlerinin de bulunduğu 65.000 kişinin hayatını kaybettiği ve halkın çoğunluğunun şehri terk ettiği veya çöllere kaçtığı rivayet edilmektedir.²³

1.1.2. Siyasî durum

Basra, Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfeti zamanında siyasî çalkantılardan uzak kalsa da halkının çoğunun isyana destek verdiği Hz. Osman'ın (ö. 35/656) (r.a.) hilâfedinin son zamanlarından itibaren tarih boyunca pek çok olaya sahne olmuştur. Hicrî ikinci yüzyıla gelinceye kadar Cemel Vakası (36/657), Sıffin Savaşı (37/657), Abdullah b. Zübeyr hareketi (64-72/684-692), Nâfi' b. Ezrak isyanı (65/685), Muhtâr es-Sekafî hareketi (66-67/686-687), İbnü'l-Eş'as isyanı (81-85/700-704) gibi halk üzerinde ciddi infiale yol açacak olaylar meydana gelmiştir.

¹⁸ Hz. Ömer (r.a.) evlerin çok yüksek olmaması ve üçten fazla oda olmaması şartı ile izin vermiştir (*Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 32).

¹⁹ Hz. Ömer'in (r.a.) kurduğu divan teşkilâtından feyden Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya, Emevî ve Abbâsiler zamanında ise askerlerin maaşlarına verilen ad (Mustafa Fayda, "Atâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* [DİA], IV, 33-34).

²⁰ İbn Battûta, Seyahatnamesi'nde Basra'nın bağları ve bahçelerinden övgüyle bahsetmiş, Basra'daki kadar hurma ağacının dünyanın hiçbir yerinde olmadığını söylemiştir (İbn Battûta, Ebû Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi* [çev. A. Sait Aykut], I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, II, s. 264).

²¹ Emîn el-Kudât, *Medresetü'l-Hadis fi'l-Basra hattâ'l-karni's-sâlisi'l-hicryyi*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, s. 42.

²² Bâkır, "Basra", *DİA*, V, 108-111.

²³ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 37.

1.1.2.1. Cemel Vak'ası (36/657)

Hiz. Osman'ın öldürölmesinin ardından hilâfet makamına gelen Hiz. Ali (r.a.) (ö. 40/661), görevinin ilk zamanlarında binlerce Müslümanın kanının dökölmesi ile sonuçlanan bir olayın taraflarından biri konumundadır. Hiz. Osman'ın (r.a.) kanının yerde kaldığı düşüncesiyle anlaşmazlıklar baş göstermeye başlayan Medine'deki Hiz. Zübeyr (ö. 36/656) (r.a.) ve Hiz. Talha (ö. 36/656) (r.a.) Mekke'ye Hiz. Âişe'nin (ö. 58/678) (r. anhâ) yanına giderek onunla konuşmuşlar, yanlarında askerlerle Basra'ya doğru yola çıkmışlar ve Basra'ya vardıklarında halkın bir kısmının desteğini almışlardır.²⁴ Haberi duyan Hiz. Ali (r.a.), biat etmeleri sebebiyle isyana teşebbüs etmeye haklarının olmadığını, eğer bir mesele varsa da halife ile konuşmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr'in Basra valiliğini ele geçirmeleri üzerine Medine'den yola çıkıp, Kûfe'ye de haber göndererek çok sayıda askerle Basra yakınlarındaki Zâviye'de bekleyip bir elçi göndermiştir.²⁵ Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr gönderilen elçiye amaçlarının yalnızca Hiz. Osman'ın (r.a.) katillerini bulmak ve gereken cezayı vermek olduğunu söylemişlerdir. Hiz. Ali (r.a.), bunun başlıca kendi görevi olduğunu dile getirerek Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr ile konuşmak için bir araya gelmeyi uygun görmüştür. Konuşmanın ardından Hiz. Zübeyr, savaşmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemiş ve oradan ayrılmışlardır. Barış fikri herkesi mutlu etse de Hiz. Osman'ın (r.a.) katili olmakla itham edilen bazı askerler bu durumdan hoşnut olmayarak gece vakti birbirlerine saldırmışlar ve her iki tarafa da diğer tarafın önce saldırdığını düşündürerek kanlı bir çatışmanın fitilini ateşlemişlerdir.²⁶

Basra yakınlarındaki Zâviye mevkiinde meydana gelen savaşın şiddeti giderek artmış ve farklı rivayetler olsa da 13.000 ile 20.000 Müslümanın ölmesiyle sonuçlanmıştır.²⁷ Bu savaşta Basralılardan 5000 kişinin ölmesi Basralıları Hiz. Ali'ye (r.a.) karşı bir tavır almaya sevk etmiş ve Hiz. Ali (r.a.) halifeliği boyunca savaşlar için Basra'dan yeterli sayıda asker sağlayamamıştır.²⁸ Ayrıca yaşananlar neticesinde Basralıların bu tutumu Şiîliğin merkezi olan Kûfe'ye karşı Sünnîliğin savunucusu rolünü üstlenmelerinin yolunu açmıştır.²⁹

1.1.2.2. Sıffin Savaşı (37/657)

Hilâfet makamına geldikten sonra tek tek bütün bölgelerin biatını alan Hiz. Ali (r.a.) Suriye'de Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680), Hiz. Osman'ın (r.a.) katilleri bulunana dek biat etmeyeceğini, gönderdiği elçiler vasıtasıyla öğrendikten sonra harekete geçmiş ve Suriye bölgesinin biatını almak için sefere çıkmaya karar vermiştir. Yolculuk esnasında bir grup Basralı asker de Hiz. Ali'nin (r.a.) ordusuna katılıp onunla beraber ilerlemişlerdir. Fırat nehri yakınlarında karşılaşan iki grup arasında giderek şiddetlenen çarpışma, Müslümanların en elim iki iç savaşının ilki olan Cemel Vak'ası'nın ardından

²⁴ Halife b. Hayyât, *Târîh*, (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Dârü Taybe, Riyad 1405/1985 s. 108-112

²⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 184.

²⁶ Ali Muhammed Sallâbî, *Müminlerin Emiri Hiz. Ali Hayatı Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ* (çev. Şerafettin Şenaslan), Ravza Yayınları, İstanbul: 2008, s. 540; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis İlk Üç Asır*, Emin Yayınları, Bursa 2006, s. 28; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, s. 33.

²⁷ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 181-186.

²⁸ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 186; Bakır, "Basra", *DİA*, V, 108-111.

²⁹ Musa Erkaya, "Hicrî III. Asır İtibariyle Basra'da Hadis Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *FÜİFD*, 13 (2008), 177-195.

ikincisi olarak tarihe yazılmıştır. Savaş, Muâviye tarafının, her iki halifenin de azlinin ardından yeni bir halife tayin edilmesi için iki taraftan da hakem seçilmesi kararı ile son bulmuştur.³⁰ Hz. Ali (r.a.) Müslüman kardeşleriyle savaşmak istemeyen askerlerin ve Kur'an'ın hükümleriyle yeni bir halife tayininin en doğrusu olacağı hususunda ısrar eden kurrânın ısrarıyla hakem tayinine razı olmuştur.³¹ On binlerce Müslümanın ölmesiyle³² sonuçlanan Sıffin Savaşı'nın sonucunda ilk defa Hâricîler adlı grubun ortaya çıktığı bilinmektedir.³³

1.1.2.3. Abdullah b. Zübeyr hareketi (64-72/684-692)

Muâviye'nin Hz. Ali (r.a.) meşrû halife iken kendi halifeliğini ilân etmesi, Ümeyye oğullarının yönetime geçmesi idealiyle oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht olarak seçmesi,³⁴ Yezîd'in Hz. Hüseyin'i (ö. 61/680) (r.a.) Kerbelâ'da şehit etmesi gibi sebepler Emevîlere karşı halkın tepkisini celbetmişti.³⁵ Muâviye oğlunu veliaht ilân ettiğinde Medine'ye gelmiş³⁶ ve Abdullah b. Zübeyr'den (ö. 73/692) oğluna biat etmesini istemiş, Abdullah b. Zübeyr ise reddetmiş ve Mekke'ye gitmiştir.³⁷ Babasının vefatından sonra halifelik makamına gelen Yezîd b. Muâviye, Abdullah b. Zübeyr'in biatını almak için kendisine Hicaz valiliğini teklif etmiş, ancak Abdullah, Yezîd'in içki, kumar ve sefahate düşkünlüğünü dile getirerek reddetmiştir.³⁸ Yezîd, Abdullah b. Zübeyr'in kendisine biat etmemesinden rahatsız olmuş ve bir ordu toplanıp saldırılmasını emretmiştir. Husayn b. Nümeyr (ö. 67/686) komutasındaki birlikler Mekke'yi muhasara altına almıştır. Kuşatma sırasında mancınıklarla fırlatılan alevli toplar Ka'be'ye de büyük hasar vermiştir. Muhasara devam ederken Yezîd'in ölüm haberinin gelmesi üzerine komutanlar istişare edip muhasarayı kaldırmışlardır.³⁹

Abdullah b. Zübeyr muhasaranın ardından Hicaz bölgesinde halifeliğini ilân etmişken, Suriye'de halife olan Muâviye b. Yezîd (ö. 64/684) ve ardından Mervân b. Hakem'in (ö. 65/685) peş peşe kısa aralıklarla vefat etmeleri sebebiyle yaşanan siyasî boşluktan yararlanan Abdullah b. Zübeyr, Hicaz ve Basra da dâhil olmak üzere doğu illerinin biatını almayı başardı.

Mervân'dan sonra Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) görevlendirdiği komutan Haccac b. Yusuf (ö. 95/ 714), Mekkeyi muhasara altına almıştır.

³⁰ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 193.

³¹ Bazı kaynaklarda, Dûmetü'l-Cendel'de Amr b. Âs (ö. 43/664) ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî önderliğinde toplanan konseyin anlaşılamayıp ortak bir karara varmadan ayrıldığı, Suriyelilerin daha sonra Muâviye'ye biat ettiği bilgisi yer almaktadır (Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 191-192). Sıffin Savaşı ve hakem olayı için ayrıca bk. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* I-XX, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1431/2010, VII, 436-469.

³² Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 193-196.

³³ Ethem Rûhi Fığlalı, "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 169-175.

³⁴ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 213.

³⁵ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 234.

³⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 213.

³⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 145-146.

³⁸ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 252.

³⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 255.

Altı ay süren kuşatmanın ardından taraftarları teker teker yanından ayrılmaya başlayan Abdullah b. Zübeyr, Haccac ile mücadelesinin sonunda hayatını kaybetmiştir.⁴⁰

1.1.2.4. Nâfi' b. Ezrak isyanı (65/685)

Basra, 65/685 yılında Nâfi' b. Ezrak (ö. 65/685) adlı bir Hâricînin isyanına şahit olmuştur. Irak'ta ortaya çıkan Nâfi' İsfahan'dan Ahvaz'a kadar olan bölgenin kontrolünü ele almıştı.⁴¹ Hâricî fıkhiyla ilgilenen ve fetvalar veren Nâfi', aynı zamanda siyâsî ve askerî bir lider olarak da etkili olmuştur. Basra'da Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686) zamanında yaşanan zulme karşı çıkan Hâricîlerle birlikte hareket ederken vali tarafından zaman zaman hapsedilmiştir. Hâricîlerin baskınına sık sık maruz kalan Basra halkı,⁴² İbnü'z-Zübeyr'in ayaklanması ile beraber Abdullah b. Zübeyr'e meyletmiş, bu durum Nâfi' ve taraftarlarının hoşuna gitmemiş ve İbnü'z-Zübeyr'in gönderdiği valiyi şehre sokmamak için direnmişler; ancak başarısız olmuşlardır. Bunun üzerine Ahvaz taraflarına çekilen Nâfi' kendisini takip eden Abdullah b. Zübeyr'in askerleriyle yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve Hâricîlerin ileri gelenlerinin pek çoğu ölmüştür. Bu savaş neticesinde Hâricîlik uzun bir süre İslâm âlemi için problem olmaktan çıkmıştır.⁴³

1.1.2.5. Muhtâr es-Sekafî isyanı (66-67/686-687)

Abdullah b. Zübeyr'e biat edip onun güvenini kazanan Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687), halifeden Kûfe'ye gidip oranın halkını İbnü'z-Zübeyr'e biat etmeye çağırmak için izin istemiştir. İzni alıp yola koyulan Muhtâr'ın asıl hedefi ise Hz. Hüseyin'in (r.a.) Kerbelâ'da öldürülmesinin intikamını almaktır. Bu amaçla yola çıkan Muhtâr es-Sekafî'nin isyanı, 66-67/686-687 yıllarında İslâm dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Hz. Hüseyin'in (r.a.) katillerinden bazılarını Kerbelâ'da öldürmüş,⁴⁴ Emevîlerin eşit davranmadığı mevâlîye de eşit haklar vaat ederek kendi tarafına çekmiş, giderek güçlenmiştir.⁴⁵ Muhtâr es-Sekafî tehlikesini anlayan Emevîler, Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686) komutasında büyük bir ordu hazırlamış, Muhtâr ve askerlerinin üzerine göndermiştir. Muhtâr'ın komutanı İbrâhim b. Eşter (ö. 72/691), Emevî ordusunu büyük bir yenilgiye uğratıp komutan Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürmüştür.⁴⁶ Muhtâr es-Sekafî'nin bu kadar hızlı güçlenip birçok bölgeye hâkim olması Abdullah b. Zübeyr cephesinde de endişeye yol açmış ve Mus'ab b. Zübeyr (ö. 72/691) komutasında Basralıların da katıldığı güçlü bir ordu, Muhtâr ve taraftarlarını bertaraf etmek için yola çıkmıştır. Savaş sonunda pek çok adamını kaybedip büyük bir hezimete uğrayan Muhtâr es-Sekafî, Mus'ab b. Zübeyr ve adamları tarafından öldürülmüştür.⁴⁷

⁴⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, s. 122; Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", (DİA), I, 145-146.

⁴¹ A'zamî, *Muhtasarı târihi'l-Basra*, s. 36; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 36.

⁴² A'zamî, *Muhtasarı târihi'l-Basra*, s. 36.

⁴³ A'zamî, *Muhtasarı târihi'l-Basra*, s. 37-38; Mustafa Öz, "Nâfi' b. Ezrak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXII, 289-290.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, s. 44; Azamî, *Muhtasarı târihi'l-Basra*, s. 40.

⁴⁵ İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekafî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXI, 54.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, s. 44.

⁴⁷ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 264; İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, s. 45; Yiğit, "Muhtâr es-Sekafî", (DİA), XXXI, 54.

1.1.2.6. İbnü'l-Eş'as isyanı (81-85/700-704)

İslâm tarihinde ilk defa ulemânın da katıldığı isyan olarak bilinen⁴⁸ İbnü'l-Eş'as isyanı 81-85/700-704 yılları arasında meydana gelmiştir. İbnü'l-Eş'as, başlangıçta Emevî taraftarı iken bir süre Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almışsa da yenilginin ardından Abdülmelik b. Mervân'a itaat ederek tekrar Emevî safına geçmiştir. Emevîlerin pek çok savaşında komutanlık yapmış başarılı bir asker olan İbnü'l-Eş'as, Hâricilerle de pek çok mücadeleden başarılı bir şekilde ayrılmıştır. Son olarak Kâbülistan'ın Türk hükümdarı Rütbîl'in Emevîlere vergi vermeyi reddetmesi üzerine Ubeydullah b. Ebu Bekre (ö. 79/698) komutasındaki bir ordu yola çıkmış; ancak Türklerin hilâl tekniği adını verdikleri savaş stratejisi sonucunda büyük bir mağlûbiyete uğrayınca⁴⁹ bu savaşın intikamını almak üzere Haccâc, Kûfe ve Basralılardan oluşan 40.000 kişilik ordunun başına İbnü'l-Eş'as'ı getirmiştir.⁵⁰ Bu ihtişamlı ordunun önderliğinde İbnü'l-Eş'as 80 yılında Kâbülistan'a doğru yola çıkmıştır. Bol miktarda ganimet elde ettikten sonra kışın yaklaşması İbnü'l-Eş'as ve askerlerini endişelendirmeye başlamış, bunun üzerine Haccâc'a, havalar ısınana kadar sefere ara vereceklerini yoksa askerlerin soğuktan öleceklerini bildirmiştir.⁵¹ Ancak Haccâc'ın emri, sefere devam edilmesi ve fethin tamamlanması yönündedir. Haccâc'ın emrine rağmen ordunun önde gelenleri, zorlu bölge şartları ve sert iklim koşulları sebebiyle çok fazla kayıp verileceğinden endişe edip sefere devam etmekten vazgeçtiler. Böylece İbnü'l-Eş'as, Emevîlerin zulmünü kaldıracağına yemin ederek ayaklanmayı başlattı. Emevîlerin kendilerini ölüme göndermelerine tepkili olan askerler de İbnü'l-Eş'as'a biat edip arkasında durdular. Bu sırada, İbnü'l-Eş'as Rütbîl ile de anlaşma yaparak kendine bir güvence oluşturmuştur.⁵²

İbnü'l-Eş'as isyanını önemli kılan noktalardan biri de ilk defa bir Emevî kumandanının Emevîlere karşı ayaklanmış olmasıdır. Sıffîn savaşıyla başlayan Irak-Suriye düşmanlığının devamı hükmünde olunca Basra ve Kûfe'den çok sayıda destekçi kazandı.⁵³ İbnü'l-Eş'as ordusuna yolda büyük katılım sağlanınca 120.000 kişiyi bulan askerle Haccâc komutasındaki orduyu büyük bir yenilgiye uğratıp Basra'ya hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın girdi. Daha sonra Haccâc ile karşılaşmak üzere Zâviye bölgesine doğru harekete geçti; ancak bu savaştan mağlup olarak ayrılan⁵⁴ İbnü'l-Eş'as Kûfe'ye giderek halk tarafından büyük bir teveccühle karşılandı.

Haccâc ve İbnü'l-Eş'as kuvvetleri arasındaki yüz gün ufak tefek çarpışmaların ardından Deyrû'l-Cemâcim'de yaşanan büyük savaşta İbnü'l-Eş'as hezimete uğradı.⁵⁵ Yenilgi sonrası, daha önce anlaştığı Türk hükümdar Rütbîl'in himayesine sığınmak isteyen İbnü'l-Eş'as, Rütbîl'in kendisini teslim etmesi sonucu, Emevîlerin neredeyse yıkılmasına

⁴⁸ Emevîlerin iktidara geliş şeklini İslâm'a uygun görmemeleri ve zulüm görmeleri ulemânın isyana destek vermesinde etkili olmuştur. Hakkı Dursun Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 32-33.

⁴⁹ Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", XXI, 32-33.

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, VI, 326-327.

⁵¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, s. 178.

⁵² İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, s. 178-179.

⁵³ Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, XXI, 32-33.

⁵⁴ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 281-282; Azamî, *Muhtasarı târîhi'l-Basra*, s. 52.

⁵⁵ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 282; Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", XXI, 32-33.

yol açacak bir isyanın öncüsü olarak esir düştü. Farklı rivayetler olmakla beraber gururlu bir yapısı olan İbnü'l-Eş'as'ın intihar ederek hayatına son verdiği söylenmektedir.⁵⁶

⁵⁶ Yıldız, “İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed”, *DİA*, XXI, 32-33.

1.1.2.7. Hicrî II. asırda siyâsî durum

Hammâd b. Zeyd Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Yezîd b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik, Velîd b. Yezîd, Yezîd b. Velîd, İbrahim b. Velîd, Mervân b. Muhammed; Abbâsî halifelerinden ise Ebu'l-Abbâs es-Seffâh, Ebû Cafer Mansûr, Mehdî, Hâdî b. Mehdî, Harûn er-Reşîd zamanlarında yaşamıştır. Bu bölümde Hammâd'ın vefat tarihine kadar olan siyâsî olaylar hilafet dönemlerine göre ele alınacaktır.

Süleyman b. Abdülmelik, iki yıl sekiz ay⁵⁷ süren halifeliğinde daha önce Haccâc'ın haksız yere hapsettiğini düşündüğü kişileri serbest bırakmış, Haccâc'ın atadığı memurların işlerine son vermiştir. Haccâc'a karşı takındığı bu menfi tavır, bir zamanlar onu destekleyen Mudarlılara karşı sert davranmasına yol açmış, zamanında Haccâc ile aralarında husumet bulunan başka gruplar da halifenin öfkesinden cesaret bularak bu kabileye karşı silah kuşanmışlardır. Ardından Irak valisi Yezîd b. Mühelleb'in de Haccâc karşısı tavırları ile alevlenen olaylar zamanla tüm İslâm coğrafyasında konuşulur hale gelmiştir. Süleyman b. Abdülmelik zamanında genişleyen topraklar İstanbul sınırlarına kadar ulaşmıştır. İstanbul'u kuşatması için Süleyman, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i görevlendirmiş;⁵⁸ ancak İstanbul kuşatma altındayken Süleyman b. Abdülmelik Dâbık'ta kırk üç yaşında iken⁵⁹ vefat etmiş, kuşatma süresince yaşadıkları zorluklar sebebiyle güç durumda kalan ordu yeni halifenin emriyle geri çekilmiştir.⁶⁰ Irak valisi Yezîd b. Mühelleb, Süleyman'ın halifeliği zamanında Basra'ya sırasıyla Süfyân b. Umeyr el-Kindî, Abdullah b. Bilâl el-Kilâbî ve Mervân b. Mühelleb'i vali tayin etmiştir.⁶¹

Süleyman b. Abdülmelik'in vefatıyla Ömer b. Abdülaziz halifelik makamına gelmiş ve yaptığı ıslahatlarla şöhret kazanmıştır.⁶² Annesinin Ömer b. Hattâb'ın torunu olan⁶³ Ömer b. Abdülaziz'in pek çok yerde ismi II. Ömer olarak zikredilmiştir. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in tevazu, zühd ve güzel ahlak sahibi olmasının siyasetine büyük oranda etki ettiği görülmektedir. İslâm'ın yayılması için azami derecede gayret gösteren halife Ömer'in gayretleri büyük ölçüde meyve vermiş, Mâverâünnehir havzasındaki halkların çoğu Ömer b. Abdülaziz döneminde İslâm ile müşerref olmuştur.⁶⁴ Kanaatkârlığı ve takvasının, devlet işlerinde onu adaletsizlik ve zulümden koruduğu, hem hayatında halkı tarafından sevilmiş hem de vefat ettikten sonra ona duyulan saygı devam etmiştir. Ümmetin yararını kendi yarına tercih eden muttakî halife Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği iki yıl beş ay kadar sürmüştür. Hicrî 101 yılının Recep ayında bir Cuma günü otuz dokuz

⁵⁷ Hilâfet süresi ile ilgili farklı görüşler vardır. Bk. Taberî, *Târîh*, VI, s. 546; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 202; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 63.

⁵⁸ Taberî, *Târîh*, VI, s. 530; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi* (çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), Kayhan Yayınevi: İstanbul, 1985, I, s. 409; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 61.

⁵⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 202.

⁶⁰ Taberî, *Târîh*, VI, s. 531; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 203.

⁶¹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 203.

⁶² Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 415.

⁶³ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 202.

⁶⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 524.

yaşında vefat etmiştir.⁶⁵ Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği süresince Basra valisi Adî b. Ertât olmuştur.⁶⁶

Ömer b. Abdülaziz, hilâfeti sırasında isyana kalkışan Hâricîleri şiddete mahal vermeden delillerle ikna etme yoluna gitmişse de hemen ardından yönetimi ele alan Yezîd b. Abdülmelik'in hilâfetinin başlarında Hâricî isyanı baş göstermiştir.⁶⁷ Halifenin ordularına birkaç kez zarar verdilerse de halifenin kardeşi Mesleme komutasındaki kalabalık bir orduyla yapılan savaş neticesinde çok sayıda Hâricî hayatını kaybetmiştir. II. Yezîd zamanında yaşanan önemli olaylardan biri de vali Yezîd b. Mühelleb'in ayaklanmasıdır.⁶⁸ Ömer b. Abdülaziz döneminde hapsedildiği⁶⁹ halde halifenin hastalığı sırasında hapisten kaçan Yezîd b. Mühelleb,⁷⁰ II. Yezîd zamanında Basra, Vâsıt ve Kûfe'de isyan başlatmıştır. Halifenin gönderdiği 120.000 kişilik ordu karşısında mağlup olan Yezîd b. Mühelleb bu savaşta öldürülmüştür.⁷¹ Hem doğuda hem batıda ardı ardına meydana gelen ayaklanmalar İslâm devletini toparlanması güç bir duruma düşürmüştür.

Kardeşi Yezîd'in ölümünün ardından hilâfet makamına gelen Hişâm b. Abdülmelik dokuz sene yedi ay hilâfet makamında kalmıştır. Devlet hazinesindeki açığı kapatmak için vergileri ağırlaştırmıştır. Bunun üzerine Hâris b. Süreyc, mazlumlara bu zulümden kurtarma amacıyla gönderilmiş Mehdî olduğunu iddia edip etrafında pek çok Müslümanı da toplayarak ayaklanma başlatmıştır. Kısa sürede Seyhun nehri civarında pek çok bölgede hâkimiyet sağlamıştır. Bu bölgenin valiliğine atanan Esed b. Abdullah el-Kasrî, Hâris'in ele geçirdiği toprakları sırayla geri almış onu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Hâricî ayaklanmalarına da sıklıkla şahit olunmuştur.⁷² Hişâm dönemindeki bir diğer olay Hz. Hüseyin'in (r.a.) torunlarından Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidîn b. Hüseyin b. Ali'nin ayaklanmasıdır.⁷³ Hişâm b. Abdülmelik 125 yılının Rebiülahir ayında, on dokuz yıl yedi ay on bir günlük bir hilâfetin ardından vefat etmiştir.⁷⁴

Hişâm b. Abdülmelik vefat ettiği gün eğlenceye düşkünlüğü ile meşhur⁷⁵ II. Yezîd'in oğlu Velîd'e biat edilmiş; ancak halife olmadan önceki zevkine düşkün halleri

⁶⁵ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 206.

⁶⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 206.

⁶⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 419.

⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 419.

⁶⁹ Yezîd b. Mühelleb'in hapsedilme sebebi olarak Horasan valisi iken Curcân'da elde ettiği ganimeti devlet hazinesine teslim etmek istememesi bilinmektedir (bk. Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, s. 66).

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, VI, s. 556.

⁷¹ Taberî, *Târîh*, VI, s. 590; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 419.

⁷² Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 232.

⁷³ Hz. Ali'nin torunlarından olan Zeyd b. Ali'yi Kûfeliler hilafet için desteklediklerini beyan ederek onu ayaklanmaya teşvik etmişlerdir. "Zeydiyye" grubu Zeyd b. Ali'ye atfolunmaktadır. Ayrıca bu grubun içinde pek çok Râfîzî gruplar yer almaktadır. Kaynaklarda rivayet edildiğine göre zamanın Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafî ile Zeyd, savaş meydanında karşılaştıklarında valinin kendisine Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer hakkında ne düşündüğü sorusuna, onlar hakkında ancak hayrı söyleyebileceğini babasından da böyle işittiğini söylemiş, savaşma sebebinin ancak Emevîlerin yanlış tutumlarıyla alâkalı olduğunu belirtmiştir. Bu sırada yanında bulunanlar birden dağılmış ve Zeyd b. Ali'yi terk etmişlerdir. Bunun üzerine Zeyd'in رفضتموني dediği, kendisinden ayrılanların da bu olaydan sonra Râfîzî şeklinde anıldığı rivayet edilmektedir (bk. Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 94).

⁷⁴ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 233.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, VII, s. 209.

halifeliğinin ardından fazlalaşınca halk ve hanedanının tepkisine yol açmıştır. Sonuçta bir araya gelen Emevî hanedanının Velîd'in öldürülmesi yönünde karar aldığı ve bir yıl iki aylık hilâfet görevinin ardından Yezîd b. Velîd'in adamları tarafından öldürüldüğü kaynaklarda zikredilmektedir.⁷⁶ Hişâm'ın vefatına kadar Basra valisi olan Kâsım b. Muhammed, Velîd'in halifeliği döneminde de valilik görevine devam etmiştir.

III. Yezîd'in hilâfetteki tutumunun Ömer b. Abdülaziz'in tutumuna benzer nitelikte olduğunun halifeliğinin başlangıcında irad ettiği hutbeden anlaşıldığı söylenmektedir.⁷⁷ Zira bu konuşmada Yezîd b. Velîd, zulme uğrayanların sıkıntılarını dinleneceği, gayrimüslimlerden toprak sahibi olanların topraklarından çok fazla vergi alınmayacağı, askerleri uzun süre savaş yerlerinde tutmama ve servet biriktirmeme vaatleri ile halifeliğine başlamıştır. Vergileri azaltıp, liyakatli olmayan yöneticileri değiştirdiği bilinmektedir. Halifeliği esnasında Humus ve Filistin'de ayaklanma baş göstermiş; bu fitne bir şekilde bastırıldıktan sonra halifeliğin merkez olan Şam'da isyan başlamış ve ardından Yemâme ve Irak'ta da ayaklanmaların başladığı haberi gelmiştir. Görevinden azledilmek istenen Horasan valisi Nasr b. Seyyâr görevden ayrılmayınca iade edilmiş ancak yine de isyan etmiştir; Horasan halkının bir fırkası da Nasr'a karşı ayaklanmıştır. Mağrib'de de isyan başladığı haberi geldiyse de hükümet kendi yakınındaki olaylarla ilgilenmekten batıdaki olaylar ne kadar ciddi olsa da müdahale edememiştir. Yezîd b. Velîd'in itikadî olarak Mutezile'ye meyilli olduğu söylenmektedir.⁷⁸ Altı aylık bir saltanatın ardından III. Yezîd'in ülserden vefat ettiği rivayet edilir.⁷⁹ III. Yezîd'in ardından başa gelen İbrahim b. Velîd, Yezîd b. Velîd'in kardeşidir. Şam dışında biat alamayan İbrahim iki ay on gün tahtta kaldıktan sonra, Mervân b. Muhammed'in Azerbaycan'dan kalkıp büyük kalabalıklarla Şam şehri kapısına vardıklarını gördüğünde halifelikten feragat ettiği ve Mervan b. Muhammed'e biat ettiği söylenmektedir.⁸⁰

Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed zamanında Mudarlılar ve Yemenliler arasında kabile asabiyeti sebebiyle tartışmalar yaşanmaya, zaman zaman bu tartışmalar ciddi boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Devletin dört bir yanında kabilecilik yaygınlaşmaya başlamıştı. Halife Mudarlıların tarafını tutunca Yemenliler Abbasî devleti kurmak isteyenlerin tarafını seçtiler. Kudeyd Savaşı Mervan b. Muhammed zamanında mey-dana gelmiştir.⁸¹ Cesur, akıllı ve savaşta sabırlı bir lider olarak tanınan Mervan'ın Ca'd b. Dirhem tarafından yetiştirildiği bilinmekte ve Ca'dî lakabıyla tanınmaktadır. Emevî devletinin çöküşünde büyük etkisi olan Mehdîlik akidesi Mervan zamanında ortaya çıkmıştır.⁸² Emevîlerin son halifesi Mervân b. Muhammed 132 yılının Zilhicce ayında beş yıl on ay süren hilâfetin ardından ölmüştür.⁸³

⁷⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 237; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 422. Ölümüyle ilgili farklı rivayetlerden biri de Hz. Ali soyundan gelen Yahyâ b. Zeyd'in öldürülmesini emrettiği için öfkelenen bazı Şamlı grupların saldırması sonucu vefat ettiği (bk. Taberî, *Târîh*, VII, s. 232).

⁷⁷ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 71.

⁷⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 424.

⁷⁹ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 71.

⁸⁰ Taberî, *Târîh*, VII, s. 211; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 71.

⁸¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 260.

⁸² Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 426.

⁸³ Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 267.

Kaynaklarda Emevî devletinin çöküş sebepleri ile alâkalı pek çok varsayım yer almaktadır. Bu sebepler arasında iki veliaht tayini, asabiyet ruhunun ortaya çıkması, bazı halifelerin refaha dalmaları, Arap taassubu gibi unsurlar dikkat çekmektedir. Ancak Emevîlerin bazı sert tutumlarının kendilerine karşı “Şuubiyye” hareketinin oluşmasına zemin hazırladığı da söylenmektedir.⁸⁴ Ümeyyeoğullarına karşı iyi hisler beslemeyen halkın bir kısmı onların karşısında yer alan gruplara katılmışlardır. Abbasoğullarından Muhammed b. Ali uzun süre propagandalar yürütmüş ve kendi soyunun hilâfete geçmesi için çabalamıştır. Oğulları İbrahim, Ebü’l-Abbâs ve Ebû Ca‘fer’i veliaht tayin etmiştir.⁸⁵ Gerçekte Emevîlere karşı Şîîlerin de hilâfet mücadelesi olduğu bilinmekle beraber Zeyd b. Ali’nin ölümüyle İmâmiyye ve Zeydiyye olarak iki gruba ayrılmış olmaları onlara halifelik rekabetinde dezavantaj olarak yansıdığı görünmekte ve bu durumun Abbasoğullarına iktidar yolunu daha kolaylaştırdığı söylenmektedir.⁸⁶

Abbasoğullarından Ebü’l-Abbâs’ın Kûfe’de halife seçilmesinin ardından Emevîler’in son halifesi Mervân’ın da 132 yılında öldürülmesiyle Emevî Devleti yıkılmış ve Abbasîlerin hükümdarlığı başlamıştır. Bu hükümdarlık 656 yılında Moğollar tarafından yıkılıncaya kadar devam etmiştir.⁸⁷ Muhammed b. Ali’nin ölümünden sonra yönetime geçmek üzere veliaht tayin ettiği oğullarından ilki olan İbrahim’in, çıkardığı ayaklanmanın sorumlusu olarak II. Mervân tarafından hapsedildiği, ardından hapisteyken dışarıdaki diğer isyancılarla haberleştiği gerekçesiyle öldürüldüğü rivayet edilmektedir.⁸⁸ Onun vefatıyla veliahtlık ikinci sırada yer alan Ebü’l-Abbâs’a geçmiştir.

Ebü’l-Abbâs ve yanındakilerin halifeliğin hemen başlangıcında Emevî hanedanının ve onları sevenlerin tehlike oluşturmasını engellemek için tedbir alarak Emevî soyundan gelen pek çok kişiyi ve Ümeyyeoğullarını destekleyenleri kılıçtan geçirdiklerine dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.⁸⁹ Seffâh’ın dört yıl sokuz aylık hilâfetinin ardından 136 yılının Zilhicce ayında çiçek hastalığından öldüğü rivayet edilir.⁹⁰

Seffâh’ın ardından hilâfet makamına gelen kardeşi Ebû Ca‘fer Mansur’un hilâfeti dönemi çok olaya sahne olmuştur; ilk karşılaştığı mesele amcası Abdullah b. Ali’nin halifelik iddiasıyla ayaklanmasıdır. Ancak halifenin gönderdiği Horasanlı komutan Ebû Müslim ve ordusu, karşı taraf sayıca kendilerinden çok olmalarına rağmen savaşı zaferle sonuçlandırmışlar, savaş sonunda Abdullah b. Ali Basra’ya kaçmışsa da Mansûr onu bulup hapsedirmiştir.⁹¹ Savaşın ardından halife ile komutan Ebû Müslim arasında cereyan eden tartışmanın, halifenin daha önceden komutana duyduğu şüpheleri de kuvvetlendirdiği ve Ebû Müslim’i öldürttüğü rivayet edilir.⁹² Mansur’un hilâfeti zamanında onu endişelendiren bir diğer durum ise Hz. Hasan’ın torunlarından Muhammed Mehdî ile İbrahim’in halifelik makamını ele geçirmeleri korkusuydu.

⁸⁴ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 73.

⁸⁵ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 73.

⁸⁶ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 75.

⁸⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 307.

⁸⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 308; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 78.

⁸⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 282; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 310; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 78.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 285; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 315.

⁹¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 290; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 83.

⁹² İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 291; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 83.

Endişelerinden ötürü Medine’de casuslar bulunduran Mansur, gelen haberler doğrultusunda ikisinin de yakalanmalarını emretmiştir. Haberi alıp gizlenen Muhammed Mehdî ile İbrahim bir süre halifenin adamlarından kaçmış ancak sonunda yorulmuş ve İbrahim Basra’ya gidip hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu sırada Basra ve Medîne artık Mansur’u halife olarak tanımadıklarını ilân etmişlerdir. Muhammed Mehdî ve kardeşi İbrahim, Mansur’un askerleri ile yaptıkları savaşlarda ölmüşlerdir.⁹³

Mansur zamanı İslâmî ilimler için ilerlemenin dikkat çektiği bir dönemdir. Kendisinin de hadis ilminde iyi bir noktada olduğu rivayet edilen⁹⁴ Mansur zamanında hadis, tefsir ve fıkıh alanında eserler yazılmış ve tasnif edilmiştir. Arap dili alanında da ciddi ilerlemelerin kaydedildiği bu dönem ayrıca tercüme faaliyetlerinin arttığı farklı ilim dallarının Arap kültürüne girdiği bir dönem olarak görülmektedir. Hac yolculuğu esnasında vefat eden Mansûr yirmi iki yıl boyunca halifelik koltuğunun sahibi olarak İslâm topraklarının çoğunu yönetmiştir.

İsa b. Musa’nın veliahtlıktan çekilmesi ile⁹⁵ hilâfet Mansûr’un oğlu Mehdî’ye geçmiş ve genel itibariyle şiddetten uzak bir politika izleyerek hapsedilenlerin çoğunu serbest bırakmıştır. Peygamber torunlarından alınan malları onlara iade etmiştir.⁹⁶ Her ne kadar halifelik yaptığı dönemde babasının dönemindeki gibi kargaşalardan kurtulamamışsa da henüz on beş yaşında başladığı askerî hayatı⁹⁷ isyanları bastırmada ona yardımcı olmuş görünmektedir. Ticaret sahasında önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Bağdat onun zamanında yük limanı haline gelmiş, Hind diyarı ile ticaret bağı güçlenmiştir. Mekke, Medine ve Yemen arasında güçlü bir posta teşkilatı Mehdî zamanında kurulmuştur.⁹⁸ Mehdî’nin, halifeliği döneminde Horasan’da ortaya çıkan bazı mezhepler İslam âlemi için çeşitli sıkıntılar oluşturduğu, bunların başında ise Mukanna lakaplı Hâşim b. Hâkim’in yer aldığı duyulmuştur.⁹⁹ Yalancı peygamberlik iddiasında bulunan bu adamın halifeyi tehdide kalkışmasının ardından yakalanıp idam edildiği rivayet edilir. Mehdî zamanında ayrıca Mazdeizm, Maniheizm gibi hareketleri yakından takip edecek kişiler görevlendirmiştir.¹⁰⁰ Bizanslıların 162 yılında İslâm topraklarına zarar vermeleri üzerine İstanbul boğazına kadar ordular getirilmiş, yenilgiyi kabullenen imparatoriçe halife Mehdî ile anlaşmaya varmıştır.¹⁰¹ On yıl hilâfet makamında kalan Mehdî, 169 yılında ölmüştür.¹⁰²

⁹³ Muhammed Mehdî ve kardeşi İbrâhim’in ayaklanması ile ilgili daha fazla bilgi için bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 317.

⁹⁴ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 85.

⁹⁵ İsa b. Musa’nın veliahtlıktan azli süreci ile ilgili farklı rivayetler için bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 378; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 318.

⁹⁶ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 88; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 334.

⁹⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 333.

⁹⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 334.

⁹⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 383; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 88.

¹⁰⁰ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 88.

¹⁰¹ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 89.

¹⁰² Vefatı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Atı üzerinde bir av peşinde koşarken harabe bir kapıya çarpması sonucu öldüğü yahut cariyelerinden birinin başka bir cariyeyi zehirlemek için zehir kattığı yemeği yanlışlıkla yemesi sonucu öldüğü söylenir (bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 410; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 336).

Mûsa el-Hâdî, babasının ölümü üzere kardeşi Hârûnürreşîd tarafından halife ilân edilip ilk olarak onun biatını almıştır. Bir yıl üç aylık halifelik görevinin ardından 170 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁰³ Vefatından önce veliaht olarak Hârûn'u uzaklaştırıp kendi oğluna biat ettirmeye çalışmıştı ancak muvaffak olamadığı rivayet edilir.¹⁰⁴

Çalışmanın konusu olan Hammâd b. Zeyd'in hayatının son dokuz yılında halife olan Hârûnürreşîd 170 yılında başlayan halifelik görevine 23 yıl devam etmiştir. Halifeliğinin ilânından hemen sonra vezir olarak Bermekîlerden Yahya b. Hâlid el-Bermekî'yi tayin etmiş ve Yahyâ on yedi yıl boyunca bu görevi idare etmiştir. Asya'da Arap saltanatının en parlak dönemi olarak bilinen bu dönemde refah düzeyinin arttığı görülmektedir.

Harûnürreşîd zamanında Afrika'da çıkan bazı karışıklıklar, sükûnete kavuşmayınca İbrahim b. Agleb isimli bir valinin teklifiyle ilk defa Abbasî toprakları içinde özerk bir devlet kurulmuştur. Yine bu dönemde Bizanslılarla çeşitli çatışmalara girmiş ve pek çok galibiyet elde edilmiştir. Orta Asya'da çıkan olaylara müdahale etmek için çıktığı yolculukta hastalanarak 193 yılında vefat eden Hârûnürreşîd adını büyük hükümdarlar arasına yazdırmış, şefkatli hayırsever bir yönetici olarak anılmaktadır. Halife Hârûn sarayını bilim, edebiyat ve müzisyenliğin her geçen gün geliştiği bir yer haline getirmiştir. Bilim sanat ve fen kitaplarının tercümeleleri bu zamanda hız kazanmış, âlimlere çok değer verilmiştir.

¹⁰³ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 89.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 420; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, s. 89.

1.2. Basra'da Hadis İlminin Gelişim Safhaları

1.2.1. Basra hadis okulunun ortaya çıkışı

Basra'nın bir yerleşim yeri olarak teşekkülü beraberinde şehrin ticarî yönden canlılığını getirmiş, bu durum nüfusun hızla artması neticesini doğurmuştur. Hz. Ömer (r.a.) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra'ya vali tayin ettiği zaman, Ebû Mûsâ, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Hişâm b. Âmir'in de aralarında bulunduğu yirmi dokuz sahabeyi beraberinde Basra'ya götürmüştür.¹⁰⁵ Çoğalan nüfusun İslâmî ilimlerden mahrum kalmaması ve her konuda danışabilecekleri âlimlerle bir arada olabilmeleri için Basra'ya ilk gelen sahâbîler arasında İbn Abbas (ö. 67/687-88), Utbe b. Gazvân, Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685), Ma'kıl b. Yesâr (ö. 59/679), Ebû Bekre (ö. 51/671), Abdurrahman b. Semüre (ö. 50/670), Abdullah b. Şihhîr, Cârîye b. Kudâme (ö. 64/685) gibi önemli isimler vardır. Basra'ya yerleşen Ebû Mûsâ el-Eşarî, Enes b. Mâlik, İmrân b. Husayn gibi sahâbîler burada ilim meclisleri kurmuşlardır.

Basra'ya gelen sahâbîlerden en çok dikkat çeken sahâbî Enes b. Mâlik'tir. Basra'da vefat eden son sahâbî olmasının yanı sıra ömrünün büyük bir kısmını Basra'da geçirmesi buradaki etkisini artırmıştır. Enes b. Mâlik'in Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetinde uzun yıllar çalışması, onun ilmine olan güveni artırdığı gibi 100 yaşını geçkin bir vakte kadar yaşaması sebebiyle kendisi muammerûndan¹⁰⁶ sayılmış ve kurduğu ilim halkaları onlarca yıl devam etmiştir. Hadis rivayetinde de muksirûndan¹⁰⁷ sayılan Enes b. Mâlik Basra hadis okulunun kurucusu olarak da nitelendirilmektedir. Hasan el-Basrî (ö. 110/778), İbn Sîrîn (ö. 110/729), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) gibi hadis imamları onun ilim meclislerinde yetişmiş, ayrıca İslâm coğrafyasının dört bir yanından muhaddisler Enes b. Mâlik'in hadislerini almak için rihlelerde bulunmuşlardır. Enes b. Mâlik'in hadis kitâbetini onaylaması ve hadisleri yazan ilk sahâbîlerden sayılması, hadis edebiyatının oluşumu konusunda Basra ayağını güçlü kılmaktadır. Ayrıca her ne kadar sahâbe zamanında cerh-ta'dîl meselesi yaygın bir uygulama olmasa da Enes b. Mâlik'in de aralarında bulunduğu bazı sahâbîlerin hadislerde hata yapan sahâbîleri uyardıklarına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁸ Anlaşıldığı üzere Basra hadis okulunun kurucusu vasfını taşıyan Enes b. Mâlik, sahip olduğu meziyetlerle henüz ilim olarak teşekkül etmemiş alanlarda dahi Basra'da öncülük etmiştir. Basra'da hadis ilminin gelişmesinin yanı sıra tefsir ilminin gelişmesinde de Enes b. Mâlik'in Basra'da oluşunun etkisi büyüktür. Basralıların çözüme kavuşmamış meselelerde çözüm mercii olarak Enes b. Mâlik'in orada olmasından hoşnut oldukları aşîkârdır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh* (nşr. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî), I-XI, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut: 1407/1987, II, 385.

¹⁰⁶ Muammerûn, sözlük anlamı olarak uzun ömürlü kişilerin kastedildiği, istilâh olarak hadis ilminde uzun yıllar yaşayan muhaddis, âlimler için kullanılan bir kavramdır. Yaş aralığı olarak bazı kaynaklarda seksen yaş sınır verilmişse de genel kullanım 100-120 yıl yaşayanlar içindir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Muammerûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 325-326.

¹⁰⁷ Müksirûn: Çok hadis rivayet eden kişi. Müksirûndan olmak için rivayet edilen hadis sayısının alt sınırı hakkında geniş bilgiye sahip olmak için bk. Cemal Ağırman, "Müksirûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, 534.

¹⁰⁸ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ile İlgili Çalışmalar*, İFAV: İstanbul, 1998, s. 30.

¹⁰⁹ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 234-235.

Tasnif devrinin önemli şehirlerinden olan Basra'da ilk musannifler Hişâm b. Hassân (ö. 147), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156), Rabî' b. Sabîh (ö. 160), Hammâd b. Seleme (ö. 167)¹¹⁰ ve Abdurrahman b. Mehdî'dir (ö. 198).¹¹¹ Ayrıca hadis musannifleri arasında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,¹¹² Ravh b. Ubâde, Saîd b. Evs, Müsedded b. Müserhed, İbn Sa'd, Ali b. Medîni¹¹³ ve Halîfe b. Hayyât¹¹⁴ gibi Basralı âlimler göze çarpmaktadır.

1.2.2. Basra okulunun cerh-ta'dîl ve hadis rivayeti alanında başlıca görüşleri

Diğer bölgelerin hadis âlimleri gibi Basra'da yaşayan hadis âlimleri de muhaddisin hadis rivayet ettiği kişinin güvenilirlik durumunu, özellikle de varsa kusurunun açıklanması gerektiği kanaatindedirler. Müfessir tâbiî Katâde'nin (ö. 117/735) zamanında isnadın neşvünemâ bulmasından bu yana Basralı âlimlerin metodu bu şekildedir.¹¹⁵ Basra'da yaşamış meşhur muhaddis Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) "İsnâd ilmi dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin" diyerek isnada yer alan râvilerin tedkikine verilen ehemmiyetin Basra'da da mevcut olduğunu göstermektedir.¹¹⁶

Basra âlimleri râvinin cerh-ta'dîl durumunun belirtilmesinin vacip olduğu ve şayet bir muhaddis metrûk bir râviden hadis rivayet ediyorsa onu uyarıp bundan vazgeçirmenin gerekliliği görüşünü benimsemişlerdir. Cerh-ta'dîl faaliyetinin önemli merkezi Basra'daki âlimlerin ağırlıklı metodu ise teşeddüttür.¹¹⁷ Emevîler ve Abbâsîler zamanında pek çok karışıklığa sebep olan Mezdekiyye, Maniheizm gibi Zenâdika olarak adlandırılan grupların çoğalması, etnik çeşitlilik, siyasî olaylar sonucu Müslümanlar arasında da farklı gruplaşmaların ortaya çıkması gibi sebeplerin, Basra medresesinin cerh-ta'dîl ilminde söz sahibi hocası Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/776) hadis rivayetindeki müteşeddît tutumuna etkisi muhtemeldir.¹¹⁸ Nitekim Basra'nın önemli isimlerinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ile Abdurrahman b. Mehdî de (ö. 198/813-14) Şu'be'nin metodunu takip etmişlerdir. Teşeddüd ön plana çıksa da Basra'da cerh ve ta'dîl alanında iki yol

¹¹⁰ Tedvin faaliyetini Basra'da devam ettiren isimdir (bk İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV: İstanbul 2011, s. 71).

¹¹¹ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara: 2013, s. 37.

¹¹² Farklı görüşler olmakla beraber ilk Müsned tasnif eden kişinin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî olduğu söylenmektedir (bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 53).

¹¹³ Hadis ilminin çeşitli alanlarında önemli eserleri olan Ali b. Medîni'nin de *Müsned*'i olduğu bilinmekle beraber daha Ali b. Medîni hayatta iken kullanılamaz hale gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. el-Kudât, *Medresetü'l-Hadis fi'l-Basra hatta'l-karni's-sâlisî'l-hicriyyi*, 495.

¹¹⁴ Halîfe b. Hayyât'ın da bir *Müsned* tertip ettiği ancak günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Muhammed Yusuf el-Hicâzî), Dârü'l-me'ârifî'l-Osmaniyye Haydarâbâd: 1357, s. 44.

¹¹⁶ Cûzcânî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Dârü's-Selâm, Bağdat: 1403, 36.

¹¹⁷ Müteşeddîd: Râvileri cerh ve ta'dîl ederken katı davranan ve en küçük kusurda hemen cerh yoluna giden âlim (Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV İstanbul: 2011, s. 232).

¹¹⁸ Şu'be b. Haccâc müteşeddîd olmasıyla tanınan bir âlimdir. Hayvanı mahmuzladığı için veya evinden müzik sesi geldiği için hadisi almadan geri döndüğü ve cerh ettiği âlimler vardır. Bu sebeple Şu'be'nin cerh ettiği râvilere ihtiyatla yaklaşılmıştır. Ayrıca Şu'be, râvinin durumunu belirtmenin gerekliliği ve bildiği bir şey olduğu halde susmanın doğru olmadığı görüşüne sahiptir. Hadis rivayetinde de ne kadar titiz olduğu Hammâd b. Zeyd'in "Şu'be bir hadiste benimle aynı görüşü paylaştıktan sonra başkasının bana muhalefet etmesine aldırman. Çünkü Şu'be, hadisi bir defa işitmekle yetinmezdi. Şu'be bana bir konuda muhalefet ettiğinde ise kendi görüşümü bırakır onun görüşüne uyardım" sözünden anlaşılmaktadır. (Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler* (çev. Serkan Başaran-M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat: İstanbul: 2016, s. 316.)

izlendiğini söylemek daha doğru olacaktır. Birincisi, râvi tenkidi konusunda en geniş çalışmayı yapan¹¹⁹ Şu‘be b. Haccâc’ın önderliğini yaptığı, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın onun yolunda ilerlediği müteşeddîd âlimlerin yolu; ikincisi ise Abdurrahmân b. Mehdî’nin önderliğini yaptığı, Basra’nın meşhur cerh ve ta‘dil âlimi Ali b. Medînî’nin de tâbi olduğu mutedil yoldur.¹²⁰

Basra hadis geleneğine bakıldığında, hadislerin illetlerini tespit etme gayreti de dikkat çekmektedir. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî’nin (ö. 198/813-14) “Bir hadisin illetini bilmeyi, daha önce bende olmayan yirmi hadisi yazmaktan daha çok severim” sözü de buna işaret etmektedir.¹²¹ Yine en önemli illel âlimlerinden Ali b. Medînî de Basralıdır.

Basralı âlimler arasında Hişâm b. Urve (ö. 145/762), Hammâd b. Seleme (ö. 167/ 783), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795); Kufeli âlimlerden Vekî‘ b. Cerrâh (ö. 197/813) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) münekkit âlimler arasında sayılmaktadır. Cerh ve ta‘dil alanında yazılmış başlıca eserlerden İbn Maîn’in (ö. 233/848) *el-İlel* ve *et-Târîh*’ine, İbn Ebû Hâtim er-Razî’nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve’t-Ta‘dil*’ine, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *el-Mecrûhîn*’ine bakıldığında bu kitapların Basralı âlimlerin görüşleriyle dolu olduğu görülür.

1.2.3. Basralı âlimlerin kaleme aldığı cerh-ta‘dil alanında yazılan eserler

Cerh ve ta‘dil ilminin doğuşu isnadın doğuşuna dayanır. Bazı âlimlerin adâlet yahut zabt açısından kusurları sebebiyle hadis rivayetinde yaptıkları hatalar bu ilmi zaruri kılmıştır. Basra âlimleri râvilerin aleyhine konuşmaları ve isnadları dakik bir biçimde incelemeleriyle meşhurdur. Daha sonra Basra’da münekkit âlimler ortaya çıkmıştır. Ancak başlangıçta âlimlerin yalnızca şifahi birbirlerini haberdar etmesinden müteşekkil bu durum ilerleyen zamanlarda hadis râvilerinin artması, isnadların uzaması, İslâm ile müşerref olan bölgelerin artması ve yeni fethedilen şehirlerin merkezden uzak olması, rivayet edilen hadisin sıhhati açısından râviler hakkında tam bir bilgiye ulaşmayı zaruri kılmıştır.¹²² Böylece bu meseleyi önemseyen âlimler, kitaplar tasnif edip daha sonra gelecek olanlar için de cerh-ta‘dil esaslarını belirlemişlerdir.

Zehebî *Mizânü’l-i’tidâl*’in mukaddimesinde cerh-ta‘dil meselesinde ilk tasnif yapan kişinin Yahyâ b. Saîd el-Kattân olduğunu söylemektedir¹²³. Daha sonraları Basra’da cerh-ta‘dil ve illel alanında pek çok kitap ortaya çıkmıştır. Zayıf râviler hakkında kitap tasnif ettiği bilgisi kaynaklarda yer alan Basralı âlimlerden bazıları ve kitapları şunlardır:¹²⁴ Ali b. Medînî’nin *Du‘afâ*’sı;¹²⁵ Ebû Hafs Ali b. Amr el-Fellâs’ın (ö. 249/864) *Kitâbü*

¹¹⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İFAV İstanbul: 2014, s. 109.

¹²⁰ el-Kudât, *Medresetü’l-Hadis fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisi’l-hicriyyi*, 373.

¹²¹ Hâkim, *Ma’rife*, s.112; el-Kudât, *Medresetü’l-Hadis fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisi’l-hicriyyi*, 371.

¹²² el-Kudât, *Medresetü’l-Hadis fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisi’l-hicriyyi*, 514.

¹²³ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dârü’l-ma’rife, Beyrut: 1382/1963, I, s. 1.

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. el-Kudât, *Medresetü’l-Hadis fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisi’l-hicriyyi*, 515. Her üç eser de günümüze ulaşmamıştır.

¹²⁵ Hâkim, *Ma’rife*, 71; Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yayınları, İstanbul: 2012, s. 554.

*Taz'îfi'r-ricâl'i*¹²⁶ ve Ebû Yahyâ Zekerriyyâ es-Sâcî el-Basrî'nin.(ö. 307/920) eseri.¹²⁷ Sika râviler hakkında ise Ali b. Medîni *es-Sikât ve'l-müsbitîn* adlı kitabı tasnif ettiği nakledilmektedir. Sika ve zayıf râvilerin bir arada zikredildiği Basralı âlimlerin tasnif ettiği kitaplar, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Ali b. Medîni'nin *et-Târîh*, Ebû Hafs el-Fellâs'ın *et-Târîh*¹²⁸ isimli eserleri pek çok hadis çalışmasının en önemli kaynakları olagelmışlerdir. Hadislerde yer alan illetlerle ilgili olarak, Ebû Yahyâ Zekerriyyâ es-Sâcî'nin hadislerin illetleri hakkında bir kitabı olduğu nakledilmiştir.¹²⁹ Ayrıca Fellâs'ın *et-Târîh* adlı kitabının üçüncü bölümünde, Bezzâr'ın *Müsned*'inde yer alan hadislerdeki illetlerden söz ettiği ifade edilmektedir. Ali b. Medîni *el-İlel*'i bu konuda ana kaynaklardan biri kabul edilmektedir. Ali b. Medîni'nin hadis alanının her meselesi ile ilgili yazdığı kitaplar Basra'nın ilim hayatındaki canlılığı gözler önüne sermektedir.¹³⁰

Hadis rivayetinde oldukça titiz davranan Basralı âlimler zaman zaman diğer İslâm diyarlarındaki âlimlerden farklı görüşe sahip olmuşlardır. Bunun bir örneği *semâ'u's-sagîr* meselesidir. Basralı âlimler on yaşından küçük olsa dahi küçüklerin semâ'ını câiz görmüşlerdir. Hammâd b. Seleme'nin etrafında çocuklardan oluşan bir ilim halkasına hadis rivayet etmesi; Ali b. Medîni'nin bu hususta henüz sekiz yaşındayken Resûlullah'tan dinlediği hadisleri ezberleyen Misver b. Mahreme (ö. 64/683), Sâib b. Yezîd (ö. 91), Sehl b. Ebû Hayseme, ve Sâbit b. Dahhâk el-Eşhelî'yi delil göstermesi buna örnektir. Basralı âlimler bu konuda pek çok başka delil öne sürmüş¹³¹ ve nihayetinde diğer bölgelerdeki âlimlerde *semâ'u's-sagîr* meselesinde, küçüklüğün belli bir yaş ile sınırlanmaması gerektiği, aslolanın *temyîz* olduğu keskin zekâ ve iyi hafızaya sahip olduğu anlaşılanların semâ'ının kabul edilebileceği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Görüldüğü üzere bu konuda hadisler tedvîn edildikten sonra amel Basralıların görüşü üzere sabit olmuştur. Asıl olan *temyîz*dir, denerek insanların idrak ve zekâlarındaki farklılık göz önünde bulundurulmuş ve *semâ'u's-sagîr*in sıhhatine kanaat getirilmiştir.

Mâna ile rivayet meselesinde Basra âlimlerinin genel olarak bu şekilde rivayetin sıhhatine hükmettikleri görülür. Hasan el-Basrî, Şa'bî (ö. 104/722) ve İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) mâna ile rivayete cevaz veren başlıca âlimlerdir.¹³² Basralı âlimlerin de Hasan el-Basrî'nin yolundan gittiklerini söylemek mümkündür; zira Hasan el-Basrî'nin farklı

¹²⁶ İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer, *el-Fihrist*, Mektebetü'l-hancî, Kâhire: 1893, s. 212.

¹²⁷ Müellifin duafâ literatürüne ait bir kitabı olmakla beraber bu kitabın tanıtımı hiçbir literatür kitabında yer almamıştır. Yalnızca İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde sıkça yaptığı atıflardan böyle bir kitaptan haberdar olunmaktadır. Örnek için bk. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek – Âdil Mürşid), I-IV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut: 1416/1995, I, s. 27,30, 86, 120.

¹²⁸ Selman Başaran, "Fellâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 309.

¹²⁹ Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tabakâtü'l-huffâz*, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut: 1983, s. 310; Mehmet Efendioğlu, "Sâcî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 363-364.

¹³⁰ Ali b. Medîni'nin hadis alanında yazdığı kitapların listesi için bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Marîfetü 'ulumi'l-hadîs* (nşr. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin), Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut: 2016, s. 71.

¹³¹ Küçüğün semâ'nın sıhhatine dair örnekler için bk. Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1391/1771 s. 194.

¹³² Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, s. 534.

lafızlarla rivayet ettiği aynı hadisi kabul etmişlerdir.¹³³ Âlimlerin hadis almada ihtilâf ettikleri meselelerden biri de bid‘at ehlinden hadis alınıp alınmayacağı meselesidir. Basralı âlimlerin çoğu İslâm dünyasındaki âlimlerin çoğunluğunun görüşü olan eğer bid‘at olan fikrine çağırılmıyorsa o râviden hadis alınabileceği görüşüne sahiptirler.¹³⁴

Basra hadis okulunun önemini artıran bir diğer husus ise hadislerin yazılması meselesidir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra tabiîn âlimlerinden bazılarının Allah Resûlünden (s.a.v.) duydukları bazı hadislerle istinâden hadislerin kitâbetine karşı sergiledikleri katı tutum, hicrî ikinci asrın ortalarına doğru yumuşamış ve bazı tabiîn büyükleri hadislerin kitâbet ve tedvînine izin vermiştir. Hatta bazıları izin vermekle kalmayıp kendisi de bizzat yazmıştır. Basra’da bunu bizzat yapanlar arasında Basra hadis medresesinin en önemli isimlerinden Hasan el-Basrî, Katâde b. Diâme, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756), Humeyd et-Tavîl, Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770),¹³⁵ Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772), Rebî‘ b. Sabîh (ö. 160/774), Şu‘be b. Haccâc ve Hammâd b. Seleme vardır.

1.2.3. Basra ve Kûfe arasındaki ilmî münasebet

Hz. Ömer (r.a.) döneminde hicrî 17 yılında inşâ edilen Kûfe şehri, kurulduğu günden bu yana İslâm tarihinin en karmaşık olaylarına şahit olmuş, Hz. Ali ve evladını desteklemesi ile bilinmesine rağmen zaman zaman onlara karşı tutum da sergileyerek, yönetime karşı isyanlara destek vererek İslâm dünyasının istikrara kavuşmasında engel teşkil etmiştir. Ancak her türlü kargaşaya rağmen Kûfe başlıca ilim merkezlerinden biri olma hüviyetini kaybetmemiştir. Büyük İslâm âlimlerinin çoğunu ya yetiştirmiş ya da bir süre ev sahipliği yapmıştır.¹³⁶ Siyâsî çalkantılardan tarihin neredeyse hiçbir zamanında kurtulamayan Kûfe’de hadis rivayeti alanında da siyâsî olayların etkisi görülmektedir. Şia’nın merkezi kabul edilen bu şehirde zaman zaman aşırıya kaçan gruplar hadislerin tedvininden önce hadis uydurma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu sebeple İbrâhim b. Sa’d’ın Kûfe’yi kastederek “Doğu tarafından bilmediğimiz hadisler gelmeseydi ne hadis yazar ne de hadis yazılmasına müsaade ederdik” sözü kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁷

Muhaddislerin hadis rivayeti için sık sık rihlelerde bulunduğu, aralarında bir günlük mesafe bulunan Kûfe ve Basra kardeş iki şehirdir. Âlimlerin çokluğu açısından Kûfe, Basra’dan geri kalmamış; hatta buraya yerleşen sahâbe sayısının Basra’ninkinden daha fazla olduğu görülmüştür. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) ve A‘meş (ö. 148/765) gibi hadis ve fıkıh ilminin öncü isimleri Kûfe’de yetişmiştir. Basra ve Kûfe ilmî açıdan sürekli benzerlik gösteren ilerlemelere şahit olmuştur. İki şehir arasında rihleler ise diğer şehirlere oranla daha erken gerçekleşmiştir. Hatta Süfyân es-Sevrî Kûfeli olmasına rağmen Basra’da iken aldığı

¹³³ Mâna ile rivayete Basralı âlimlerin getirdikleri delilleri görmek için bk. el-Kudât, *Medresetü’l-Hadîs fi’l-Basra hatta’l-karni’s-sâlisî’l-hicriyyi*, 384-395.

¹³⁴ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 105.

¹³⁵ *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih* hadislerin erken tarihlerden itibaren yazıya geçirildiği düşüncesini kuvvetlendiren önemli eserlerden biridir. Fuat Sezgin, “Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma‘mer b. Râşid’in Câmi’i”, *Türkiyat Mecmuası*, 12 (1955), s. 115-134.

¹³⁶ Hüseyin Kahraman, *Kûfe’de Hadis İlk Üç Asır*, Emin Yayınları, Bursa: 2006, s. 401.

¹³⁷ Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân, *Kitâbü’l-Ma‘rife ve’târîh* (nşr. Ekrem Ziya Ömerî), I-IV, Mektebetü’l-dâr: Medîne 1410, s. 762.

hadislerinin sayısı Kûfe’de aldıklarından daha fazladır. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin (ö. 235/859) ise Kûfe’den Basra’ya buradaki âlimler ile hadis meselelerini müzakere etmek için geldiği rivayet olunur.¹³⁸

¹³⁸ el-Kudât, *Medresetü'l-Hadîs fi'l-Basra hatta'l-karni's-sâlisi'l-hicriyyi*, 428.

BÖLÜM 2: HAMMÂD B. ZEYD'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Hayatı

Hadis ilim geleneğinin başlıca merkezlerinden olan Basra'nın hadiste öncü isimlerinden biri kabul edilen Ebû İsmâîl¹³⁹ Hammâd b. Zeyd b. İbrâhim Dirhem el-Ezdî el-Cehdamî el-Basrî'nin¹⁴⁰ 98/717 yılında dünyaya geldiği yaygın olarak kabul edilmekle birlikte,¹⁴¹ Hammâd'ın annesinin onun Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) döneminde, halası ise Süleyman b. Abdülmelik'in (ö. 99/717) hilâfetinin sonlarında doğduğunu iddia ettiği şeklinde farklı bir görüş de ileri sürülmüştür.¹⁴² Ayrıca 100 yılında doğduğu şeklinde bir bilgi de bulunmaktadır.¹⁴³ İleri sürülen görüşlerden Süleyman b. Abdülmelik zamanında doğduğu şeklindeki kanaat yaygın kabulü desteklemektedir.¹⁴⁴ Dedesi Dirhem Sicistan'dan esir alınmıştır.¹⁴⁵ Cerîr b. Hâzim hânedânının kölesi olan babası Zeyd, Hâzim'in ölümünden sonra oğulları Cerîr ve Yezîd tarafından azat edildiği için Hammâd "İbn Hâzim mevlâsı" diye de anılmıştır.¹⁴⁶ Âmâ olması sebebiyle gözünde meydana gelen mavilikten dolayı¹⁴⁷ "el-Ezrak" nisbesi ile de marûftur.¹⁴⁸

Güçlü bir hafızaya sahip olmasıyla şöhret kazanan Hammâd b. Zeyd, hadislerinin tamamını ezberinden rivayet ederdi.¹⁴⁹ Bazı kaynaklarda dört bin hadisi ezberinden naklettiği zikredilmektedir.¹⁵⁰ Ümmî olup olmadığına dair bazı tartışmalar neticesinde kendisini not tutarken görenlerin verdiği bilgiler, hocası Eyyûb es-Sahtiyânî'nin yanında

¹³⁹ Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'* (nşr. Zekerîyyâ Umeyrât), I-II, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1420/1999, I, s. 182.

¹⁴⁰ Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut: 1994, VII, s. 239.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitabü'l-İlel ve marifeti'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah Abbâs), I-IV, el-Mektebü'l-İslâmî: Beyrut, Dârü'l-Hânî: Riyâd, 1408/1988, II, s. 326; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, s. 252; Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-huffâz*, (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I, s. 229.

¹⁴² İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII (nşr. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1410/1990, VII, s. 210.

¹⁴³ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 321.

¹⁴⁴ İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Esbahânî, *Ricalu Sahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), I-II, Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1407, I, s. 155.

¹⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, s. 239.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210; Hammâd b. Zeyd, sika râviler arasında adı geçen Sa'id b. Zeyd ile kardeştir. (bk. Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I-II, [nşr. Abdullah el-Leysî], Dârü'l-Marife: Beyrut, 1407/1987, I, s. 199.)

¹⁴⁷ "el-Ezrak" kelimesi göz hastalıkları ilminde, aşırı hareketlilikten dolayı gözbebeğinin katılaşması anlamına gelmektedir (bk. İbrâhim Mustafa, Hâmid Abdülkâdir, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Muhammed Ali en-Neccâr, I-II, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Dârü'd-Da've: Kâhire, 1380/1960, s. 436).

¹⁴⁸ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr*, (nşr. Mecdî b. Mansûr), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1416/1995, s. 188; Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübî's-sitte* I-II, (nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemru'l-Hatîb), Dârü'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye-Müessesetü Ulûmi'l-Kurân:, Cidde 1413/1992, I, s. 349.

¹⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, s. 239.

¹⁵⁰ İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahabârihim*, I-II, (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Matba'atü'l-Medenî: Kâhire, 1404, I, s. 319.

not tutan tek talebesinin o olduğu ile ilgili haberler¹⁵¹ ve yine hocası İbrâhim'in yanında yazdığına dair rivayetler¹⁵² hem ümmî olduğuna dair şüpheleri izâle etmekte hem de kendisindeki âmâliğin sonradan meydana geldiğini göstermektedir. Ne zamandan itibaren görme yetisini kaybettiği bilinmemekle beraber hocası İbrâhim'in yanında yazdığını gören Vekî' b. Şeddâd'ın hicrî 118 yılında vefat ettiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda Hammâd'ın yirmili yaşlarına yakın zamanlarında hâlâ görme yetisini kaybetmediği kanısına varılabilir.¹⁵³ Ayrıca Eyyûb es-Sahtiyânî vefat ettiğinde Hammâd b. Zeyd'in otuz dört yaşında olduğuna dair haberler¹⁵⁴ ve Eyyûb'un yanında yazan tek talebesinin Hammâd olması nedeniyle bu hastalığın Eyyûb'un vefatına yakın veya vefatından sonra vuku bulduğu söylenebilir.

Kütüb-i Sitte'nin tamamında hadisleri yer alan¹⁵⁵ Hammâd b. Zeyd, 179/795 yılının¹⁵⁶ Ramazan ayının bitimine on gün kala¹⁵⁷ Cuma günü vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda Ramazan'ın 19'u Perşembe günü vefat ettiği, Cuma günü ikindi namazını müteâkiben defnedildiği bilgisi mevcuttur.¹⁵⁸ Bazı kaynaklarda ise Ramazan ayının 17. günü vefat ettiği söylenmektedir.¹⁵⁹ Farklı görüşler bulunmakla beraber¹⁶⁰ yaygın kabule göre Hammâd b. Zeyd 179 yılında seksen bir yaşındayken,¹⁶¹ İmâm Mâlik'ten (ö. 179/795) kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹⁶²

¹⁵¹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahlâbihim*, I-II, (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Matba'atü'l-Medenî: Kâhire, 1404; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 481.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, s. 201.

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, s. 215.

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, s. 250.

¹⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, s. 252.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, II, s. 342-333; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Menâkibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr: 1409, s. 34; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 349; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 229; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, s. 174.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 103.

¹⁵⁸ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 451; Ayrıca bk. İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, I, s. 155.

¹⁵⁹ Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, s. 200. Hammâd b. Zeyd'in cenaze namazını, Harûn er-Reşîd'in Basra valisi tayin ettiği İshâk b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî kıldırıştır. (bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210.)

¹⁶⁰ Buhârî'nin Süleyman b. Harb'den (ö. 224/839) bildirdiğine göre Hammâd b. Zeyd ile İmâm Mâlik'in vefatı arasında bir veya iki sene vardır (bk. Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, s. 200).

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210.

¹⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1552.

2.2. İlmî Kişiliği

2.2.1. Hocaları

Hammâd b. Zeyd, yaşadığı dönemin ve bölgenin hadis ve fıkıhta öncü âlimlerinin çoğundan hadis nakletmiştir. Hocaları arasında fakih, müfessir ve zühd yönüyle meşhur muhaddis Süfyân es-Sevrî, İmâm Mâlik ve önde gelen talebelerinden biri olan İbn Vehb, ayrıca Hammâd b. Seleme, Katâde b. Diâme, Şu‘be b. Haccâc, İbn Cüreyc, Leys b. Sa‘d, Hasan el-Basrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn Uleyye, Saîd b. Müseyyeb, Muhammed b. Sîrîn, Âsım el-Ahvel ve pek çok âlim yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin, Hammâd’ın tesbit edilen yüz yirmi altı hocasından yüz üç tanesinin rivayetlerine hadis kitaplarında yer verdikleri bilinmektedir. Yapılan kaynak taramaları sonucunda Hammâd’ın yüz yirmi altı hocası olduğu tespit edilmişse de aşağıda en çok hadis rivayet ettiği bilinen başlıca hocaları ele alınacaktır.

2.2.1.1. Eyyûb es-Sahtiyânî (68-131/685-748)

Eyyûb b. Ebû Temîme Keysân’ın künyesi Ebû Bekr’dir.¹⁶³ 68 yılında dünyaya gelen¹⁶⁴ Eyyûb es-Sahtiyânî, deri ticareti ile uğraştığı için es-Sahtiyânî nisbesini almıştır.¹⁶⁵ Basra gençlerinin efendisi,¹⁶⁶ âlimlerin efendisi¹⁶⁷ ve fakihlerin efendisi¹⁶⁸ şeklinde tavsif edildiği bilinmektedir. Hakkında “hadis rivayetinde son derece titiz, fakih, sika, sebt, hüccet, adl, hadiste hâfız, mutkin; âbid, zâhid” gibi nitelemeler yapılmıştır.¹⁶⁹ Kaynaklarda zâhid oluşu ile ilgili pek çok rivayet yer aldığı gibi birtakım kerâmetlerine de yer verilmektedir.¹⁷⁰ 131 yılında 63 yaşında iken¹⁷¹ Basra’da meydana gelen bir veba salgınında¹⁷² vefat etmiştir.

Muhammed b. Sîrîn’in Hâlid el-Hazzâ’dan (ö.141) rivayetlerini ve Nâfi’in (ö. 117/783) hadislerini en iyi bilen kişi olduğu bildirilmektedir.¹⁷³ Hammâd b. Zeyd “Eyyûb, benim ders aldıklarımın en üstünü ve sünnete ittibâ hususunda en titiziydi”¹⁷⁴ demiştir. Tek bir harfte dahi lahn yapsa ‘estağfirullah’ dediği nakledilen Eyyûb’un hadis rivayetinde son derece titiz olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Talebesi Hammâd b. Zeyd, Eyyûb’un kendisine şu

¹⁶³ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, s. 183; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, II, s. 255.

¹⁶⁴ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*’ (nşr. Hasan Abdülmennân), Beytül-efkâr ed-devliyye: Lübnan, 2004, s. 196.

¹⁶⁵ Sahtiyân tabaklanmış keçi derisi anlamına gelmektedir. Bk. Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü’l-muhît* (haz. Halîl Me‘mûn Şeyhâ), Dârü’l-Ma‘rife: Beyrut, 1429/2008, s. 600.

¹⁶⁶ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, s. 183; Ebû Nu‘aym İsfahânî, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü’levliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’*, I-X, Dârü’l-fikr: Beyrut, 1996, III, s. 314; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457.

¹⁶⁷ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, s.130; a.mlf., *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 196.

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 261.

¹⁶⁹ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, s. 183; Ebû Nu‘aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, III, s. 3-14; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, II, s. 255; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 196; a.mlf., *Tezkiretü’l-huffâz*, I, s.130.

¹⁷⁰ Ebû Nu‘aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, III, s. 3-14.

¹⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 196; a.mlf., *Tezkiretü’l-huffâz*, I, s.130.

¹⁷² İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, s. 183; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 196; a.mlf., *Tezkiretü’l-huffâz*, I, s.130;

¹⁷³ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, II, s. 255; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 196.

şekilde nasihat ettiğini söylemiştir: “Başka hocalarla da oturup kalkmadıkça kendi hocanın hatalarını göremezsin. Pek çok hocanın meclisine katıl.”¹⁷⁶ Yirmi yıl Eyyûb’un ilim meclisinde yer aldığı rivayet edilen Hammâd’ın, hocası Eyyûb vefat ettiğinde otuz dört yaşında olduğu bilgisi kaynaklarda yer aldığına göre on dört yaşından itibaren Eyyûb es-Sahtiyânî’nin ilminden istifade ettiği söylenebilir. Hoca talebe ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda görüldüğü kadarıyla Hammâd’ın küçük yaştan itibaren kendisiyle en çok vakit geçirdiği kişinin Eyyûb olduğu anlaşılmaktadır. Hammâd’ın hadis rivayeti üzerinde bunun etkisi de kaçınılmazdır. Nitekim Basra’ya gelen Hammâd b. Ebû Süleyman’ın yanına hocaları Eyyûb gitmediği için gitmediklerini, Leys b. Ebû Süleyman geldiğinde ise Eyyûb onun yanına gittiği için kendilerinin de katıldığını söylediği bilinmektedir.¹⁷⁷

Eyyûb’un hadisleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almaktadır.¹⁷⁸ Enes b. Mâlik ile mülâki olmuş ancak kendisinden rivayette bulunmamıştır.¹⁷⁹ Bununla birlikte bazı kaynaklarda hocaları arasında Enes b. Mâlik’in adı yer almaktadır. Ayrıca zamanının büyük âlimlerinden Hasan el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn’den de hadis rivayet etmiştir. Talebeleri arasında Sevrî, Şu‘be ve Hammâd b. Zeyd gibi meşhur râviler yer almaktadır.¹⁸⁰ Hammâd b. Zeyd’in, Eyyûb’un talebeleri arasındaki konumu ile ilgili olarak Müemmel (ö. 206), Şu‘be’den şöyle nakletmiştir: “Eyyûb es-Sahtiyânî’den nakilde bulunmak isteyen Hammâd b. Zeyd’e gitsin.”¹⁸¹

Tasnif ettiği bilinen tek eseri *Kitabü’l-Ferâiz*’dir.¹⁸²

2.2.1.2. Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî (41-127/661-744)

Künyesi Ebû Muhammed¹⁸³ olan Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî¹⁸⁴ Muâviye’nin hilâfeti döneminde doğmuştur¹⁸⁵ ve Benâne kabilesine nisbetle el-Bünânî nisbesini almıştır. Basra’nın ilim ve amelde öncü âlimlerinden¹⁸⁶ olan Sâbit b. Eslem’in kırk yıl Enes b. Mâlik’in meclisinde bulunduğu bilinmekle beraber¹⁸⁷ Abdullah b. ez-Zübeyr, Ebû Berze el-Eslemî gibi meşhur sahâbeden rivayetleri vardır.¹⁸⁸ Bazı âlimler Sâbit b. Eslem’i

¹⁷⁶ Ebû Nu‘aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, s. 3-14.

¹⁷⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, s. 210.

¹⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, s. 457; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 261.

¹⁷⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 196.

¹⁸⁰ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, s. 255.

¹⁸¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 196.

¹⁸² Bâbânî, İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-ârifîn*, I-II, Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, İstanbul: 1951, s. 229.

¹⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, s. 173-174; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu’s-sağîr*, I-II, Darü’l-Ma’rife, Beyrut: 1406/1986, I, s. 354; a.mlf., Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (nşr. Muhammed Abdülmüid Han), I-XII, Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut: 1379/1960, II, s. 159; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü’s-Sikât* (nşr. Muhammed Abdülmüid Han), I-IX, Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye: Haydarâbâd, 1393-1398/1973-1978, IV, s. 89; İbn Mencûye; *Ricâlu Müslim*, I, s. 109; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 281.

¹⁸⁴ İbn Mencûye; *Ricâlu Müslim*, I, s. 109; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342.

¹⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 281.

¹⁸⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89.

¹⁸⁸ Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s. 56

nitelemek için “şeyhü’l-İslâm” demişlerdir.¹⁸⁹ Ayrıca kendisini sika, sâlih şeklinde tevsik etmişlerdir.¹⁹⁰ Ancak hakkında ‘kıssacı’¹⁹¹ olduğuna dair bilgiler de mevcuttur.¹⁹² Vefat tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşler 123,¹⁹³ 126¹⁹⁴ ve 127¹⁹⁵ yılları ile vebadan bir veya iki¹⁹⁶ yıl önce şeklindedir. 127 yılında vefat ettiğini söyleyenlerden bazıları, vefat ettiğinde seksen altı yaşında olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁹⁷ Hâlid b. Abdullah’ın (ö. 126/743) Irak valisi olduğu zamanda vefat ettiği söylenmekle beraber¹⁹⁸ Hâlid b. Abdullah’ın Irak valiliğine 105 yılında atanıp 120 yılında azledildiği ve 126 yılında da vefat ettiği bilindiğine göre bu bilgi çok isabetli görünmemektedir.

Yahyâ b. Ma’în (ö.233/848), Sâbit el-Bünânî’den sika bir râvi¹⁹⁹ olarak bahsederken Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) Sâbit hakkında sika olmasının yanı sıra ‘kıssacı’ olduğunu söylediği nakledilmektedir.²⁰⁰ Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-43) “Enes b. Mâlik’ten rivayet edenlerin en güvenilir Zührî (ö. 124/742), sonra Sâbit, daha sonra Katâde’dir.” demektedir.²⁰¹ İbn ‘Adî (ö. 365/976) ise aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır:

Basra ehlinin tâbiî, zâhid ve muhaddislerindedir. İmamlar ondan hadis yazmışlardır. Ondan en çok rivayette bulunan kişi Hammâd b. Seleme’dir. Hadisleri müstakimdir. Sika bir râvi ondan rivayette bulunsu ve o hadiste bir belirsizlik olsa, bu durum o hadisi ondan rivayet eden kişiden hâsıl olmuştur. Ayrıca ondan bir grup zayıf râvi de hadis rivayet etmiştir.²⁰²

Hammâd b. Seleme ise onun hakkında “Duydum ki kıssacılar hadisleri ezberlemezmiş. Ben de Sâbit’i sınamak için hadisleri kalbederek İbn Ebû Leylâ yerine Enes’i veya tam tersi şekilde söyleyerek aklını karıştırmaya çalıştım. Ancak o bana hadislerin doğru

¹⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

¹⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, s. 449; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

¹⁹¹ Kıssacı: Doğruluk ve yanlışlıklarına bakmaksızın halka hikayeler, haberler, bu arada aynı şekilde hadisler anlatan, bunu bir nevî meslek edinen kimsedir. Bu kimseler zâif ve mevzû‘ hadisler naklettikleri, hatta bazıları hadis uydurma yoluna gittikleri için hadisçilerin, meseleleri sathî ve bazen da dünyevî gayelerle ele aldıkları için zâhid ve mutasavvıfların tenkitlerine maruz kalmışlardır (bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 148).

¹⁹² Bu konuda bazı bilgiler İsfahânî’nin *Hilyetü’l-evliyâ’ ve Tabakâtü’l-asfiyâ’* eserinde yer almaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Nu’aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, II, s. 318). Ancak bu iddia onun en yakın talebesi olan Hammâd b. Seleme tarafından reddedilmiştir.

¹⁹³ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, s. 160; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

¹⁹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89.

¹⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, I, s. 354; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, s. 160; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269; a.mlf., *Kâşif*, I, s. 281.

¹⁹⁶ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, I, s. 354; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342.

¹⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, I, s. 354; a.mlf., *et-Târîhu’l-kebîr*, II, s. 160; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 281.

¹⁹⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, s. 173-174.

¹⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, s. 449.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

²⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II-IX, s. 449; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

²⁰² İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duaî’r-ricâl*, Dârü’l-fikr: Beyrut, 1985, s. 527; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV-, s. 347; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

şekillerini söyledi.” demektedir.²⁰³ Hammad b. Zeyd’in babası, Enes’i şöyle derken işitmiştir: “Her şeyin bir anahtarı vardır. Hayrın anahtarlarından biri de Sâbit’tir.”²⁰⁴

Çokça ibadet etmesiyle bilinen Sâbit b. Eslem hakkında Basra ve Benâne ehlinin en çok ibadet edeni olduğu söylenmektedir.²⁰⁵ Ali b. Medîni’den nakledilen bilgiye göre yaklaşık 250 rivayeti bulunan Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî’nin *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında rivayetleri yer almaktadır.²⁰⁶

2.2.1.3. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760)

Döneminin önde gelen muhaddislerinden Yahyâ b. Saîd b. Kays b. Amr²⁰⁷ el-Ensârî el-Medenî’nin künyesi Ebû Saîd’dır.²⁰⁸ Dedesi Kays b. Amr Bedir Savaşı’na katılmıştır.²⁰⁹ Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik’in (ö. 126/744) Medîne valisi Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf önce Sa’d b. İbrâhim’i Medine kadısı olarak atamış; ancak ardından Yahyâ b. Saîd el-Ensârî’yi kadılık görevine getirmiştir.²¹⁰ Daha sonra Irak’ta Hâşimiyye kadılığı yapan Yahyâ’nın Bağdat kadılığı görevini üstlendiği de nakledilmektedir.²¹¹ Yahyâ, 143 yılında kadılık yaptığı Hâşimiyye’de vefat etmiştir.²¹² 144 ve 146 yılında vefat ettiğine dair görüşler de mevcuttur.²¹³

Yahyâ’nın çok hadis rivayet eden, sika, hüccet ve sebt bir râvi olduğu bilinmektedir.²¹⁴ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Süfyân es-Sevrî onu huffâzdan saymışlardır.²¹⁵ Ali b. Medîni (ö. 234) yaklaşık 300 hadisi olduğunu söylemiştir.²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Saîd’in, insanların hafızası en iyi olanı olduğunu ifade etmiş; ayrıca sika olduğunu söylemiştir.²¹⁷ Mâlik b. Enes’in Yahyâ b. Saîd’den işittiği “Duyduğum her şeyi yazmayı ne çok isterdim. Bu benim için sahip olduklarımın bir misline daha sahip olmaktan daha

²⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II-IX, s. 449; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 347; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

²⁰⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, s. 173-174; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, s. 159; Ebû Nu’aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, s. 318; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 347; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1267-1269.

²⁰⁵ Sâbit’in dindarlığı hakkında bk. İbn Hibbân, *Sikât*, IV, s. 89; Ebû Nu’aym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, s. 320; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 348; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 281.

²⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, s. 342; Zehebî, *Kâşif*, I, s. 281.

²⁰⁷ Bazı kaynaklarda ‘Kaht’ olarak geçmektedir. (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 346; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 4169.) Ancak Buhârî bunun doğru olmadığı görüşündedir (bk: Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, s. 275).

²⁰⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, s. 423; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, s. 275; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 346; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 4169; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64. Ali b. el-Medîni ise onu Ebû Nasr olarak künyelemiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 4169).

²⁰⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, s. 275.

²¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, s. 423; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, s. 275; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, s.148; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64.

²¹¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 347.

²¹² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, s. 275; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 358; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 4169; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64.

²¹³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 358.

²¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, s. 423; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 351; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 4170; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 354; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64.

²¹⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 346; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64

²¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, s.148; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, s.64. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî hakkında ulemanın söyledikleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, s. 346.

güzel bir şeydir.” sözünden de anlaşılacağı gibi Yahyâ b. Saîd ilmin yazılmasını hoş karşılamaktadır.²¹⁸

Abdullah b. Âmir b. Rebî'a (ö. 85), Ebû Ümame (ö. 86/705), Sâib b. Yezîd, Enes b. Mâlik, Ali b. Hüseyin (ö. 94), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ve Adî b. Sâbit'ten (ö. 116) hadis almıştır. Abdullah b. Ömer'i (ö. 73/692) görmüş, Saîd b. el Müseyyeb (ö. 94/713) ve fukahâ-i seb'a'nın diğerlerinden hadis işitmiştir. Kendisinden İbn Şihâb ez-Zührî, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131), Humeyd et-Tavîl (ö. 143), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Ebû Hanîfe (ö. 150), Saîd (ö. 156), Şu'be (ö. 160), Süfyân es-Sevri (ö. 161), Hammâd b. Seleme (ö. 167), Leys b. Sa'd (ö. 175), Hammâd b. Zeyd (ö. 179), Mâlik b. Enes (ö. 179), Cerîr (ö. 188), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198), Ca'fer b. Avn (ö. 207) ve pek çok kişi rivayette bulunmuştur.²¹⁹

Ali b. Medînî “Medine’de tâbiînün büyüklerinden sonra İbn Şihâb (ö. 124), Yahyâ b. Saîd, Ebû’z-Zinâd (ö. 130/748) ve Bükeyr b. Abdullah b. Eşec’den (ö. 122) daha bilgini yoktur.”²²⁰ diyerek, ayrıca İbn Uyeyne (ö. 198), Hicaz’ın muhaddisleri arasında Yahyâ b. Saîd’in de adını zikrederek²²¹ Yahyâ b. Saîd’in ulemâ arasındaki önemli konumuna işaret etmektedirler. Eyyûb es-Sahtiyânî Basra’ya geldiği zaman talebeleri Medine’de yerine kimi bıraktığını sorduğunda, Yahyâ b. Sâîd’den daha fakih birini bulamayacağını söylemesi, onun fıkha olan itimadını göstermektedir.²²² Yahyâ “Ameller niyetlere göredir”²²³ hadisinin râvilerindendir. Bilindiği üzere hadisin tarikleri Yahyâ b. Saîd’den sonra artmıştır. Nitekim kendisinden yaklaşık 200 kişinin bu hadisi rivayet ettiği söylenmektedir.²²⁴

2.2.1.4. Hişâm b. Hassân el-Ezdî (ö. 148/765)

Künyesi Ebû Abdullah²²⁵ olan Hişâm b. Hassân el-Kurdûsî²²⁶ el-Basrî, Ezd kabilesine mensup Kurdûsların mevlâsıdır.²²⁷ 146, 147 ve 148 yılında vefat ettiğine dair ayrı ayrı

²¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, s. 3512; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4170. Ayrıca hakkında İmâm Mâlik'ten şöyle bir bilgi nakledilmektedir: “Yahyâ b. Saîd Irak’a gitmeye hazırlandığı sıralar bana ‘İbn Şihâb’ın hadislerinden yüz tanesini yazıp bana getir.’ dedi. Ben de İbn Şihâb’ın hadislerinden yüz tane yazıp ona getirdim ve benden aldı.” Bunun üzerine İsmâil b. Abdullah b. Ebû Üveys’in “Mâlik’e dedim ki: O sana ya da sen ona okumadın mı?” şeklindeki sorusuna ise İmâm Mâlik, “Hayır” şeklinde cevap vermiştir (bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, V, s. 423).

²¹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, s. 275; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, s. 347; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4169; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s.64. Öğrencilerinden İbn Şihâb ve Ca'fer b. Avn'ın vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda sâbık ve lâhik meselesi göze çarpmaktadır.

²²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, s. 353.

²²¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, s. 275; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4170.

²²² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, s. 275; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, s.148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, s. 352; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4169.

²²³ Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 1 (hadis no: 1); “İmân”, 41 (hadis no: 54); “Nikâh”, 5 (hadis no: 5070); “Menâkibü'l-ensâr”, 45 (hadis no: 3898); “İtk”, 6 (hadis no: 2529); “Hiyel”, 1 (hadis no: 6953); “el-Eymân ve'n-nüzûr”, 23 (hadis no: 6689); Müslim “İmâre”, 1907; İbn Mâce, “Zühd”, 26 (hadis no: 4227); Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11 (hadis no: 2194); Tirmizî “Fezâilü'l-cihâd”, 16 (hadis no: 1647); Nesâî, “Tahâret”, 60 (hadis no: 75); “Talâk”, 24 (hadis no: 3437); “el-Eymân ve'n-nüzûr”, 19 (hadis no: 3794).

²²⁴ Yahyâ b. Saîd’den “Ameller niyetlere göredir.” hadisini rivayet eden râvilerin isimleri için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4171.

²²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 181; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78.

görüşler olmakla birlikte sahih kabul edilen görüşe göre 148 yılında Safer ayının birinci gününde vefat etmiştir.²²⁸

Ulemânın muhaddisü'l-Basra diye nitelendirdiği Hişâm'ı Yahyâ b. Saîd ve ulemânın önde gelenleri sebt kabul etmişlerdir.²²⁹ Ahmed b. Hanbel sâlih²³⁰ ifadesini kullanırken Ebû Hâtim er-Râzî, hadisi yazılır demiştir.²³¹ Çok hadis rivayet etmesiyle de tanınan Hişâm hakkında ricâl âlimleri ayrıca "sika, hâfız, sadûk ve hadisi hasendir" ifadelerini kullanmışlar, bazı âlimler ise rivayetinde sakınca olmadığı kanaatine varmışlardır.²³²

İclî "Hişâm b. Hassân'da, Hasan el-Basrî'nin başkalarında olmayan bin tane hadisi vardır." demiştir.²³³ İbn Uyeyne (ö.198) ise Hişâm'ın Hasan el-Basrî'nin hadislerini en iyi bilen kişi olduğunu ifade etmiştir.²³⁴ Aynı zamanda kaynaklarda Hişâm'ın on yıl Hasan el-Basrî'nin ders halkalarına katıldığını söylediğine dair bir bilgi yer almaktadır.²³⁵ Ancak âlimlerden bazılarının, yıllarca Hasan el-Basrî'nin ilim meclislerine katıldıkları halde Hişâm b. Hassân'ı Hasan el-Basrî'nin yanında hiç görmediklerini ifade etmeleri, Hişâm'ın Hasan el-Basrî'den rivayet ettiği hadislere ihtiyatlı yaklaşılmasına sebep olmuştur.²³⁶

Hişâm'ın Muhammed b. Sîrîn'den hadis rivayet edenler arasında en güvenilir kişi olduğunu söylenmektedir.²³⁷ Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiklerinde mevkuf haberleri ref' ettiği anlaşıldığında Hammâd b. Zeyd, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin yönlendirmesi ile Hişâm'ı uyarmış; o da ref' yapmayı bırakmıştır.²³⁸

Kütüb-i Sitte'nin tamamında hadisleri yer alan²³⁹ Hişâm b. Hassân, İkrime (ö. 105/723), Hasan el-Basrî , Muhammed b. Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh (ö.114/732), Enes b. Sîrîn (ö.

²²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 200; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 197; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 181; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78. Karâdîs, Ezd'deki bir mahallenin ismidir. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 198.) Ayrıca güzelliğinden ötürü Kurdûs diye isimlendirildiği de söylenmektedir. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 197; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077.)

²²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 200; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 197; İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, II, s. 328; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 181; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78.

²²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 201; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 197; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 193; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4079; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 164. Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78.

²²⁹ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 55; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 187; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077.

²³⁰ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 55; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4078.

²³¹ Ebû Hâtim er-Râzî'nin bir râvi hakkında hadisleri yazılır demesi, o kişinin hüccet olmadığı anlamına gelmektedir. (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4079.)

²³² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 201; İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, II, s. 328; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 55; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 192; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077-4078.

²³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 190; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4078.

²³⁴ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 184; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163.

²³⁵ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 55; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 184; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077.

²³⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 188; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4078.

²³⁷ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 184; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163

²³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4078.

²³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 193.

120), Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) ve Hişâm b. Urve gibi hadis ilminde temâyüz etmiş âlimlerden hadis rivayet etmiştir.²⁴⁰ Kendisinden rivayette bulunan muhaddisler arasında İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, İbrâhim b. Tahmân (ö. 163), Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey' (ö.182/798), Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/703), İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ve Ravh b. Ubâde (ö. 205/820)²⁴¹ yer almaktadır. Sahâbeden rivayet ettiği bir hadis bilinmemekle beraber Enes b. Mâlik'i gördüğüne dair bir bilgi kaynaklarda yer almaktadır.²⁴²

2.2.1.5. Amr b. Dînâr el-Cumahî (45-126/665-744)

Müctehid ve muhaddis tâbiî Amr b. Dînâr Ebû Muhammed el-Esram el-Mekkî el-Cumahî'nin 45 ya da 46 yılında Muâviye zamanında doğduğu söylenmektedir.²⁴³ 125²⁴⁴ yılında seksen yaşında vefat ettiği söylenmekle beraber 126 veya 129²⁴⁵ yılında vefat ettiği şeklinde görüşler de mevcuttur.

İlim talebinde müteyakkız²⁴⁶ bir âlim olan Amr b. Dînâr, ilmin yazılmasını hoş karşılamamış, rivayet ettiklerinin yazılmasını men etmiştir.²⁴⁷ Bununla beraber Amr'ın mâna ile rivayeti câiz gördüğü bildirilmektedir.²⁴⁸ Çokça hadisi olan, sika, sebt ve fakih bir râvidir.²⁴⁹ *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında hadisleri yer almaktadır.²⁵⁰ Medine ehli, Amr hakkında teşeyyu' iddialarında bulunmuşlarsa da Yahyâ b. Ma'in bunun iftira olduğunu, Amr b. Dînâr'ın söylenenlerden berî olduğunu söylemektedir.²⁵¹ Muhammed Enes Topgül "Hadis Râvilerinde Şiîlik Eğilimi" adlı yüksek lisans tezinde, Sünnî ricâl eserlerinde Amr b. Dînâr'ın Şiî eğilimler taşıdığına dair açık bir itham olmadığını, Şiî ricâl eserlerinin onu kabulünün ise tek başına bir râviyi Şiî olarak nitelemek için yeterli

²⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s. 197; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 182; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78.

²⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, s. 54; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, s. 182-184; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 163; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 78.

²⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 4077

²⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, s. 328; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s. 5; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2945; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 50.

²⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s.12; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 50.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s.33-34; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, s. 328; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s. 12.

²⁴⁶ Amr b. Dînâr'ın ilme olan merakı hakkında ulemanın söyledikleri için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s.33-34.

²⁴⁷ Süfyân b. Uyeyne'den nakledildiğine göre, Amr b. Dînâr'a Süfyân'ın onun hadislerini yazdığı söylenmiş, bunun üzerine Amr son derece üzülerek "Benden hadis yazılmasını yasaklıyorum" demiştir. Bunun üzerine Süfyân "Bundan sonra onun hadislerini hiç yazmadık, ezberlerdik." demektedir (bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s. 33-34; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2946).

²⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s.33-34; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2946.

²⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s. 33-34; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s. 9

²⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s.13.

²⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2946.

olmadığını dile getirmiş ve Amr b. Dînâr'ı Şîî eğilimler taşımayan râviler başlığı altında zikretmiştir.²⁵²

İbn Abbas (ö. 68/687-88), İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Ebü't-Tufeyl (ö. 100/718-19) ve İbn Zübeyr'den hadis işitmiştir.²⁵³ Ayrıca Ebû Şüreyh (ö. 68), Câbir (ö. 78/697), Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) de rivayetleri vardır.²⁵⁴ İbn Uyeyne, İbn Abbas'ın hadislerini en iyi bilen kişinin Amr olduğunu söylemektedir.²⁵⁵ Yine Atâ b. Ebû Rabâh'tan rivayet edenlerin en güvenilir olduğu söylenmektedir.²⁵⁶ Ali b. Medîni yaklaşık 400 hadisi olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ Amr'dan; Eyyûb , Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Hanîfe²⁵⁸ rivayette bulunmuştur.

2.2.1.6. Ali b. Zeyd (ö. 131/749)

Künyesi Ebû'l-Hasen olan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân el-Kureşî et-Teymî âmâ olarak doğmuştur.²⁵⁹ Emevî halîfesi I. Yezîd (ö. 64/683) zamanında doğduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁰ Basra'da ikamet ettiği bilinmekle beraber aslen Mekkelidir.²⁶¹ İbn Sa'd (ö. 230/845), *Tabakât*'ında Ali b. Zeyd'e Basra ehlinin dördüncü tabakasında,²⁶² Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55) ise beşinci tabakada yer vermiştir.²⁶³ 129 yılında vefat ettiği söylenmekle beraber²⁶⁴ 131 yılına yaşanan büyük veba salgınında vefat ettiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.²⁶⁵

Ali b. Zeyd'i âlimler, çokça hadisi vardır, hadisi delil olarak kullanılabilir, hadisi yazılır, hadisi delil olmaz, hadisleri zayıftır, bir şey değildir şeklinde lafızlarla nitelendirmişlerdir.²⁶⁶ Yahyâ b. Ma'in de Ali b. Zeyd'in rivayetlerinin delil olarak kullanılmayacağını, kuvvetli bir râvi olmadığını ifade etmiş, ayrıca Ali b. Zeyd hakkında, "zayıftır" ibaresini kullandığı da bildirilmiştir.²⁶⁷ İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî (ö. 259)

²⁵² Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîilik Eğilimi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2010, s. 213.

²⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, s. 328; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2946; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 50.

²⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 50. Ebû Zür'a, Amr b. Dînâr'ın Ebû Hüreyre'den rivayeti olmadığını söylemiştir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s.11).

²⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, s. 328.

²⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231.

²⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, s. 9; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2947.

²⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 231; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 50.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 187; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 434; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 140; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 65.

²⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 140.

²⁶¹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, s. 154; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 434; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 65.

²⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 188; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 437.

²⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 437.

²⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 444; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 65.

²⁶⁵ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 398; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 444; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141.

²⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 187; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 437.

²⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, s. 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 438; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141. Ayrıca Yahyâ b. Ma'in'in "Ali b. Zeyd

son derece zayıf, zayıf, doğruluktan şaşmıştır (فيه ميل عن القصد) hadisi ile ihticâc edilmez demiş; Ahmed b. Hanbel'in ise hadis rivayetinde kuvvetli olmadığı, insanların kendisinden rivayette bulunduğunu ifade ettiği sözleri kaynaklarda yer almaktadır.²⁶⁸ Başka âlimlerden de onda biraz zayıflık olduğuna dair haberler nakledilmektedir.²⁶⁹ Hadisleri kalbettiğine dair kaynaklarda yer alan bilgilerin yanı sıra Tirmizî, mevkuf haberleri ref' ettiğini söylemektedir.²⁷⁰ Ali b. Zeyd yaşlandığında kendisinde meydana gelen ihtilat sebebiyle âlimler onun rivayetlerinde müteyakkız bir tavır sergilemişlerdir.²⁷¹ Ayrıca hakkında teşeyyü' iddialarının yanı sıra hakkında Râfızî olduğuna dair bir iddia da dile getirilmiştir.²⁷² Ancak Muhammed Enes Topgöl "Hadis Râvilerinde Şiîlik Eğilimi" isimli yüksek lisans tezinde Ali b. Zeyd hakkında bazı ricâl âlimlerinin tenkitlerine yer verdikten sonra şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Nakillerden anlaşılacağı üzere Şiî ricâl eserlerinde yer almayan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki çeşitli ithâmlardan biri de, onun Şiî eğilimler taşıması ile ilgilidir. Şiî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişleri, onu Şiî eğilimli bir râvî olarak nitelemeyi güçleştirmektedir.²⁷³

Ali b. Zeyd, Basra'nın önde gelen pek çok hadis âliminden rivayette bulunmuştur. Bunlardan bazıları; Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Saîd b. Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718-19), Hasan el-Basrî, Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725), Ebû Nadre (ö. 108/726), Amr b. Dînâr, Muhammed b. Münkedir'dir (ö. 131/748).²⁷⁴ Kendisinden rivayette bulunanlar arasında Katâde, Saîd b. Ebû Arûbe, Şu'be, Sevrî, Hammâd b. Seleme, Saîd b. Zeyd (ö. 167), Şerîk (ö. 177/794), Hammâd b. Zeyd, Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803), İsmâil b. Uleyye ve Süfyân b. Uyeyne yer almaktadır.²⁷⁵

bana İbn Akîl ve Âsım b. Ubeydullah'tan daha sevimli gelmektedir." şeklinde bir ifadesi de mevcuttur (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 438).

²⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 187; el-Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb es-Sa'dî, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Dârü's-Selâm, Bağdat 1403, s. 114; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, s. 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 437.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 437.

²⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141.

²⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781.

²⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 187; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, s. 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 438; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141.

²⁷³ Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şiîlik Eğilimi*, s. 215.

²⁷⁴ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, s. 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 435-436; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 65.

²⁷⁵ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, s. 186; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, s. 436; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 2781; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 141; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 65.

2.2.2. Talebeleri

Hadislerin tasnif sürecinin yoğun bir şekilde devam ettiği hicrî III. yüzyılda bilhassa hadis tasnifini etkin kılan muhaddis, fakih ve hadis hâfızlarının pek çoğu Hammâd b. Zeyd'den hadis almıştır. Tasnif sürecinin önemli isimlerinden, ilk müsned sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Hanbelî mezhebinin imamı ve en hacimli iki hadis külliyyatından biri olan *Müsned*'i kaleme alan Ahmed b. Hanbel, *el-Musannef* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), *es-Sünen* müellifi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), ayrıca İbn Râhûye (ö. 238/853), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), zamanının Evza'î'si olarak bilinen Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Ravh b. Ubâde, 'ilelü'l-hadîs alanında uzman muhaddis Ali b. Medînî gibi çok sayıda meşhur hadis âlimi, Hammâd'ın ilminden istifade etmiştir. Eldeki kaynaklardan hareketle kendisinden yüz on dört kişinin rivayette bulunduğu tespit edilen Hammâd'ın bütün râvileri arasından, ondan çok sayıda rivayette bulunmaları ve *Kütüb-i Sitte*'de rivayetlerinin yer almaları gibi kriterler esas alınarak seçilenlere aşağıda yer verilmiştir.

2.2.2.1. Süleyman b. Harb (140-224/757-839)

Ricâl tenkidinde ve fıkıh ilminde önemli bir yere sahip olan Süleyman b. Harb b. Becîl el-Vâşihî el-Ezdî el-Basrî'nin künyesi Ebû Eyyûb'dur.²⁷⁶ 140 yılının Safer ayında dünyaya gelmiştir.²⁷⁷ Kendisine 214 yılında Mekke kadılığı görevi verilmiş; ancak 219 yılında azledildiğinde Basra'ya dönmüş ve vefat edene kadar Basra'da kalmıştır.²⁷⁸

Hadis talebine 158 yılında başlamış ve Şu'be'nin hadis meclislerine gidip gelmiştir. Şu'be vefat ettiğinde Hammâd b. Zeyd'in talebesi olup 179 yılında Hammâd'ın vefatına kadar on dokuz yıl onun meclislerine devam etmiştir.²⁷⁹ Çok sayıda hadis rivayet eden Süleyman b. Harb, sika, sebt, memûn bir râvi olarak tanınmaktadır.²⁸⁰ *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında hadisleri yer almaktadır.²⁸¹

Mâna rivayetinde sakınca görmediği hatta kendisinin de mâna rivayetinde bulunduğu bilinmektedir.²⁸² Yaklaşık on bin hadisi elinde yazılı bir kitap olmadan hıfzından rivayet

²⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 219; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 8; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 384; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 170.

²⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 9; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 391; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901.

²⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 219; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 8; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 384-390; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 170.

²⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 388; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901.

²⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 219; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 386-391; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901.

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 384.

²⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901.

etmesi, kuvvetli bir hafızaya sahip olduğunun göstergesidir.²⁸³ 224 yılında seksen dört yaşında Basra'da vefat etmiştir.²⁸⁴

Abbâsî halîfesi Me'mûn'un da teveccühüne mazhar olan Süleyman b. Harb'in hadis rivayet ettiği hocalarından bazıları Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme (ö. 167), Cerîr b. Hâzım, Mübârek b. Fazâle, Serî b. Yahyâ, Yezîd b. İbrâhim et-Tüsterî, Mülâzim b. Amr, Saîd b. Zeyd ve Süleyman b. Mugîre'dir (ö. 165/781).²⁸⁵ Talebeleri arasında ise hadis ilminde otorite sayılan kişiler mevcuttur. Bunlardan bazıları; Buhârî, Ebû Dâvûd, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtım er-Râzî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Amr b. Ali el-Fellâs, Ebû Halîfe el-Cumahî ve Dârimî'dir (ö. 255/869).²⁸⁶

2.2.2.2. Muhammed b. Fazl es-Sedûsî (ö. 224/839)

Muhammed b. Fazl es-Sedûsî el-Basrî'nin isminden daha çok tanındığı lakabı Ârim'dir.²⁸⁷ Künyesi ise Ebû Nu'mân'dır.²⁸⁸

Âlimler Ârim'i sika, sadûk ve memûn diyerek tevsik etmişlerdir.²⁸⁹ Daha önce zikri geçen hadis ve fıkıh ilmindeki başarısı ve hafızasının kuvvetiyle tanınan âlim Süleyman b. Harb, Ârim'in hadislerini kendi hadislerinden önde tuttuğunu, hadisler arasında bir farklılık gördüğünde Ârim'in hadisini kendi rivayetine tercih ettiğini söylemektedir.²⁹⁰ 224 yılının Rebûlevvel ayında Basra'da vefat etmiştir.²⁹¹

Basra'nın hadis rivayetinde önde gelen isimlerinden, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, İbnü'l-Mübârek, Cerîr b. Hâzım, Saîd b. Zeyd, Mu'temir b. Süleyman, Ebû Avâne (ö. 179/792) ve Muhammed b. Râşid el-Mekhûl'den hadis rivayet etmiştir.²⁹² *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamının hadislerine yer verdiği²⁹³ Muhammed b. Fazl Ârim'den

²⁸³ İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 384; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 219; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, s. 8; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 170.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 219; İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 384; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 170.

²⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 386; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1901; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 170.

²⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 222; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 287; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 393; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 174.

²⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 222; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 287; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 174.

²⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636.

²⁹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 410.

²⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 222; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 392; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 174.

²⁹² Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 288; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 410; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 174.

²⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 292.

ayrıca Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Vâre (ö. 270/884), Ya'kûb el-Fesevî (ö. 277/890), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) ve pek çok kişi hadis rivayet etmiştir.²⁹⁴

Ömrünün son zamanlarında Ârim'de ihtilât vaki olmuştur.²⁹⁵ Ebû Hatim 220 yılından önce rivayet ettikleri için *ceyyid* ifadesini kullanmıştır. Ebû Dâvûd ise 216 yılında ihtilâtın Muhammed b. Fazl'da iyice belirginleştiğini ifade etmiştir.²⁹⁶

2.2.2.3. Süleyman b. Dâvûd el-Atekî (ö. 234/849)

Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Dâvûd ez-Zehrânî el-Atekî el-Basrî 140 yılı civarında dünyaya gelmiş ve Bağdat'ta ikâmet etmiştir.²⁹⁷

Meşhur ilel âlimi Ali b. el-Medînî'ye Hammâd b. Zeyd'in talebelerinden hangisinden hadis yazılacağı sorulduğunda, Süleyman b. Harb ve Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî'nin ismini verip, özellikle Ebû'r-Rebî'den övgü ile bahsettiği nakledilmiştir.²⁹⁸

Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) günümüze ulaşmış ulaşmadığı henüz bilinmeyen *Tabakâtü'l-kurrâ' ve'l-mukri'* kitabında Süleyman b. Dâvûd'u da zikrettiğine dair bilgiye ek olarak Süleyman b. Dâvûd'un kıraat ilmine dair bir kitabı olduğu söylenmektedir.²⁹⁹ Süleyman, 234 yılının Ramazan ayında Basra'da vefat etmiştir.³⁰⁰

Âlimlerin kendisi hakkında sika ve sadûk³⁰¹ gibi ta'dîl lafızları kullandıkları Süleyman b. Dâvûd meşhur muhaddislerden Hammâd b. Zeyd, Fülejh (ö. 168/784), Mâlik b. Enes, Ebû Avâne, İbn Şihâb, Şerîk, Cerîr b. Hâzim, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Mu'temir b. Süleyman ve Yezîd b. Zürey'den (ö. 182/798) hadis işittir.³⁰² Kendisinden Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Ebû Zür'a er-Râzî, Ali b. Medînî, Ebû Hâtim er-Râzî ve pek çok kişi hadis rivayet etmiştir.³⁰³

2.2.2.4. Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843)

Basra'da ilk müsnedi kaleme almasıyla bilinen Müsedded b. Müserhed el-Esedî el-Basrî'nin künyesi Ebû'l-Hasen'dir.³⁰⁴

²⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 288; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 174.

²⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 288; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, s. 410.

²⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, s. 290; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3636.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 224; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 11; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, s. 113; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 423; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 206.

²⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, s. 113.

²⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910.

³⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 224; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 11; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 423-425; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 206.

³⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 423; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910.

³⁰² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, s. 11; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, s. 113; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 423; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910.

³⁰³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, s. 424; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 206.

³⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 224; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, s. 444; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, s. 9; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 184; İbrahim Hatiboğlu, "el-Müsned", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 101-103.

Müsedded'in *Müsned*'inin ince bir cilt halinde olup çoğunlukla mevkuf ve maktû rivayetleri ihtiva ettiği bildirilmektedir.³⁰⁵ Ayrıca başka bir *Müsned*'i olduğu ve bu *Müsned*'in hacminin evvelkinin üçte biri kadar olup sahâbe isimlerine göre tertip edildiği bilinmektedir.³⁰⁶ Bu eser aynı zamanda İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'sinin kaynaklarından biridir. Vefeyât, tarih ve terâcim konularında Basra'da sıkça kendisine danışılan Müsedded b. Müserhed'in eserlerini Buhârî doğrudan kaynak olarak kullanmıştır.³⁰⁷ Müslim ve Ebû Dâvûd dışında *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı kitaplarında Müsedded'in hadislerine yer vermişlerdir.

Cerh ve ta'dîl âlimleri Müsedded hakkında sika, sadûk, sebt, hâfız ve hüccet şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.³⁰⁸ 228 yılının Ramazan ayında Basra'da vefat etmiştir.³⁰⁹

Basra'da büyük bir şöhrete sahip olan Müsedded, İsmail b. Uleyye, Bişr b. Mufaddal (ö. 187/803), Vekî' b. Cerrâh, Hammâd b. Zeyd, Ravh b. Ubâde, Süfyân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ebû Avâne, Mutemir b. Süleyman, Yahya b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Zürey', Cüveyriye bint Esmâ' ve pek çok hadis hâfızı muhaddisten rivayette bulunmuştur.³¹⁰ Hadislerini işiten ve kitaplarında yer veren âlimler arasında Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a, İsmâil el-Kâdî, Ebû Halîfe el-Cumahî ve Ebû İshak el-Cûzcânî yer almaktadır.³¹¹

2.2.2.5. Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855)

Hicrî III. asrın meşhur hadis hâfızlarından Kuteybe b. Saîd b. Cemîl el-Belhî el-Baglânî'nin³¹² 148, 149 veya 150 yılında dünyaya geldiği söylenmektedir.³¹³ Künyesi Ebû Recâ' olan Kuteybe, Sakîf kabilesinin mevlâsı olduğu için es-Sekafî³¹⁴ nisbesini de almıştır. Kuteybe isminin lakabı olduğuna, asıl isminin Yahyâ b. Saîd veya Ali olduğuna dair görüşler vardır.³¹⁵

³⁰⁵ Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü* (çev. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 92. Müsedded'in *el-Müsned*'inin yazması günümüze ulaşmamış olup Mu'âz b. el-Müsennâ el-Anberî ve Ebû Halîfe el-Fazl b. el-Hubâb el-Cumahî'nin rivayetleriyle mervîdir. Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 92, dn. 4a (mütercimnin dipnotu).

³⁰⁶ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 92; Zekerîya Güler, "Müsedded b. Müserhed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 82-83.

³⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, s.72.

³⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, s. 446; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1910.

³⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 224; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, s. 447; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, s. 9; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 184.

³¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, s. 445; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, s. 9; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 184.

³¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, s. 446; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, s. 9; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 184.

³¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 266; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, s. 195; İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, s. 140; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 523; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3086; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198.

³¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 536; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087. Doksan yaşında vefat ettiği bilgisine dayanarak 150 yılında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198).

³¹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, s. 195; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 523; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198.

³¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 523; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087.

Ahmed b. Hanbel'in kendisinden övgüyle bahsettiği Kuteybe b. Saîd, çok hadis rivayet eden, sika, sadûk şeklinde tevsîk edilen bir râvidir.³¹⁶ Zehebî (ö. 748/1348), Kuteybe hakkında seksen kadar âlî isnadın yer aldığı bir terceme çalışması yaptığını söylemiştir.³¹⁷ Ayrıca 216 yılında Bağdat'a geldiğinde Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi cerh ve ta'dîl ilminde yol gösterici konumunda olan, müdekkik âlimlerin, Kuteybe'nin meclisine gelip ona bazı hadisleri sorduktan sonra ondan övgüyle bahsetmeleri güvenilirliği konusunda zihinlerde şüphe bırakmamaktadır.³¹⁸ Kuteybe'nin "Kitabımda Ahmed b. Hanbel'in işaret rengi olan kırmızıyı ve Yahyâ b. Maîn'in işaret rengi olan yeşili göremezsiniz." diyerek kitaplarının hata bulunamayacak kadar titizlikle yazıldığını ifade etmesi de bu hadiseyi doğrular niteliktedir.³¹⁹ Kuteybe, 240 yılının Şâban ayının başlarında vefat etmiştir.³²⁰

Hadis imamlarından biri olarak nitelendirilen Kuteybe b. Saîd, Leys b. Sa'd, İbn Lehî'a (ö. 174/790),³²¹ İmâm Mâlik, Hammâd b. Zeyd, Ebû Avâne, Abdülvâhid, Bekr b. Mudar, Ya'kûb b. Abdurrahman, İsmâil b. Uleyye, Hafs b. Gıyâs, Süfyân b. Uyeyne, Şerîk b. Abdullah, Abdullah b. Mübârek, Fuzayl b. İyâz, Hüseyim b. Beşîr (ö.183/799), Vekî' b. Cerrâh, Yezîd b. Zürey' ve Ca'fer b. Süleyman gibi hâfız muhaddislerden hadis rivayet etmiştir.³²²

İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte* müellifleri Kuteybe b. Saîd'den hadis rivayet etmişler ve kitaplarında da yer vermişlerdir.³²³ Ayrıca Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah b. Kuteybe b. Saîd, Ali b. Medînî, Ebû Hâtım er-Râzî, Yahyâ b. Maîn, el-Humeydî, Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ve Ebû'l-Abbâs es-Serrâc gibi devrinin tanınmış pek çok hadis âlimi Kuteybe'den rivayette bulunmuştur.³²⁴

³¹⁶ İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, s. 140; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 529; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087

³¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087.

³¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087.

³¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087

³²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, s. 195; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198.

³²¹ İbn Lehî'a'dan hadis işiten son kişinin Kuteybe b. Saîd olduğu söylenmektedir (bk. İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, s. 140; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 528; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198).

³²² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 266; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, s. 195; İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, s. 140; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 526; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 198.

³²³ İbn Mâce ise Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'nin ondan rivayetlerine yer vermiştir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 527).

³²⁴ İbn Ebû Hâtım; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, s. 140; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, s. 528; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3087.

2.3. Hammâd b. Zeyd Hakkında Ricâl Literatüründe Yer Alan Değerlendirmeler

Hammâd b. Zeyd hakkında ricâl literatüründe yer alan bilgilere bakıldığında âlimlerin onun hakkındaki müspet fikirlerinin ağır bastığı görülmektedir.³²⁵ Yahyâ b. Saîd'e ait bir cüzden başka yazılı metni olmayan Hammâd'ın görme engeline rağmen ezberde bir eşinin bulunmadığı görüşünde olan Abdurrahmân b. Mehdî gibi pek çok âlim vardır. Mesela Yahyâ b. Yahyâ, Hammâd b. Zeyd'den daha iyi bir hafızaya sahip bir hoca gömediğini söylemiş; Ahmed b. Abdullah el-İclî, Hammâd'ın sika olduğunu dört bin kadar hadisi olup kitabı olmadığı halde onları ezbere bildiğini ifade etmiştir.³²⁶ Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân ise gözlerinin görmediğini ancak hadislerinin tamamını ezbere bildiğini söylemiştir. Ayrıca kaynaklarda Hammâd'ın selefin imamlarından, hâfızların en mutkini, müstakimi olduğu ve o kadar çok hadis rivayet etmesine rağmen hiç hatası olmadığı hususunda ulemânın müttefik olduğu sıklıkla dile getirilmiştir.³²⁷

İbn Sa'd Hammâd b. Zeyd'i çok hadis rivayet etmesiyle tanıtmış ve ondan sika, sebt ve hüccet bir râvi olarak bahsetmiştir.³²⁸ Eyyûb es-Sahtiyânî'den rivayetlerinde sika olduğunu, onun rivayetlerini en iyi bilen kişinin Hammâd olduğunu söyleyen Yahyâ b. Maîn, mezkur rivayetlerde Hammâd'a muhalefet eden rivayetin pul kadar değeri olmadığını,³²⁹ Eyyûb'den rivayet edilenler hususunda Hammâd'dan daha güvenilir biri olmadığını söylemektedir.³³⁰ Yahyâ b. Maîn *Ma'rifetü'r-ricâl* eserinde Basralı sika râvilerin isimleri sorulduğunda yedi kişinin ismini verdiğini zikretmiş ve bu isimleri sayarken İbn Maîn'in Hammâd b. Zeyd ile başladığı görülmüştür;³³¹ aynı eserin başka bir yerinde Hammâd'dan sâlih, bilge bir kişi olarak bahsetmiştir.³³² Ahmed b. Hanbel ise Hammâd'ı Müslümanların din ve İslâm ehli imamlarından biri olarak nitelendirmiştir.³³³ Bununla birlikte Hammâd'ın Eyyûb'dan rivayetleri hususunda Sekafî (ö. 149/766) ve Vüheyb (ö. 165/781) kendisine muhalefet ettiğinde buna aldırmadığını ancak İsmail b. Uleyye söz konusu olduğunda çekimser davrandığını ifade etmiştir.³³⁴ 'İlel'ü'l-hadîs konusunda geniş bilgiye sahip bir hadis hâfızı olan Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) de Hammâd b. Zeyd hakkında sika, müttefekun aleyh ve imamlar kendisinden razıdır gibi ifadelerle müspet fikirlerini beyan ettiği nakledilmektedir.³³⁵ Ayrıca o, Hammâd'ın

³²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 481.

³²⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, s. 319.

³²⁷ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 137; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480. (iclî?)

³²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 210; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1554; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³²⁹ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 139.

³³⁰ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, s. 94; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³³¹ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, s. 108.

³³² İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, s. 119.

³³³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, s. 438; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, s. 264.

³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 481. (ebu yala el-haliliden bul bulamazsan dolaylı anlat)

rivayet ettiği bir hadis ve ona muhalif başka bir hadis arasında itimad edilecek olanın Hammâd'ın hadisi olduğunu söylemektedir.³³⁶

Hadis ilminin neşvünemâ bulduğu merkezlerden biri olan Basra'da Hammâd b. Zeyd ile muâsır bir diğer Hammâd ise nahiv ve fıkıh âlimi, muhaddis Hammâd b. Seleme'dir. Âlimler, isimlerinin aynı olması, iki âlimin de Basralı olması, muâsır olmaları, hoca ve talebelerindeki ortak noktalarının fazlalığı gibi pek çok sebepten ötürü³³⁷ ikisini zaman zaman kıyaslamışlar; Ubeydullah b. Hasen'in (ö. 168) "Onlar iki Hammâd'dır (Hammâdan'dır). Eğer ilim talep edecekseniz ikisinden talep ediniz" sözünde olduğu gibi "Hammâdân" şeklinde birlikte zikretmişlerdir.³³⁸ Ancak pek çok âlimin sözlerinden anlaşılan Hammâd b. Zeyd'in hadiste daha güvenilir, hâfız olduğu; Hammâd b. Seleme'nin ise daha dindar, sâlih birisi olduğudur.³³⁹ Öte taraftan aklî melekelerinden övgüyle bahsedilen Hammâd hakkında Hammâd b. Seleme'yle karşılaştırılarak, "Hammâd b. Seleme'nin ilmi kırka denk gelirse aklı ikiye denktir, Hammâd b. Zeyd'in ilmi ikiye denk ise aklı kırka denktir" denilmesi³⁴⁰ Hâlid b. Hidâş (ö. 223)³⁴¹ ve Muhammed b. Îsâ b. et-Tabbâ'ın (ö. 224)³⁴² Hammâd b. Zeyd'in akıldaki üstünlüğüne dair düşüncelerini destekler mahiyettedir.

Ahmed b. Hanbel'in ise Hammâd b. Zeyd'i Müslümanların din ve İslâm ehli imamlarından biri olarak gördüğü ve Hammâd b. Seleme'den de çok sevdiğini dile getirdiği kaynaklarda yer almaktadır.³⁴³ Ya'kûb b. Şeybe'nin (ö. 262/875) değerlendirmesi ise Hammâd b. Zeyd'in Resûlullah'a yalan isnâd etme korkusundan ötürü çekimser ve ihtiyatlı davranarak merfû olduğunu bildiği bir hadisi mevkuf rivayet ettiği her ne kadar Hammâd b. Seleme sika bir râvi olsa da Hammâd b. Zeyd'in rivayetteki bu titizliğinin onu daha güvenilir kıldığı yönündedir.³⁴⁴ Abdullah b. Muâviye el-Cumahî (ö. 243), İbn Seleme'nin İbn Zeyd'e üstünlüğünü dînâr ve dirhem'e benzeterek Hammâd b. Seleme'yi Hammâd b. Zeyd'den üstün tutmuştur.³⁴⁵ Bununla beraber İbn Hibbân (ö. 354/965) ise *es-Sikât* eserinde şöyle demektedir

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³³⁷ Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* eserinde Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme'nin isnadda baba isimleri verilmediği zaman nasıl ayırt edileceğini açıklamıştır (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, s. 1554).

³³⁸ İbn Ebû Hâtîm; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 137

³³⁹ Yezîd b. Zürey', kendisine Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd arasında bir karşılaştırma yapması istendiğinde Hammâd b. Zeyd'in hadiste daha güvenilir olduğunu Hammâd b. Seleme'nin ise daha dindar, sâlih birisi olduğunu ifade etmiştir (İbn Ebû Hâtîm; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480). Vekî'e Hammâd b. Zeyd mi yoksa Hammâd b. Seleme mi hıfz yönünden daha güvenilir olduğu sorulduğunda Hammâd b. Zeyd demiş, ayrıca Hammâd b. Zeyd in hıfz yönünden daha sağlam olduğunu dile getirmiştir. (İbn Ebû Hâtîm; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 138; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, s. 1553; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480). Ebû Zür'a'ya Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme hakkında sorulduğunda Hammâd b. Zeyd'in Hammâd b. Seleme'den fazlasıyla güvenilir bir râvi olduğunu, hadislerinin daha sahih ve sağlam olduğunu söylemiştir (İbn Ebû Hâtîm; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, s. 139; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480).

³⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, s. 1553.

³⁴¹ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, VI, s. 259; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁴² İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, s. 1553.

³⁴³ İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 481.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, s. 480. Bu benzetmenin sebebi Hammâd b. Zeyd'in dedesinin isminin Dirhem, Hammâd b. Seleme'nin dedesinin isminin Dînâr olmasıdır.

“Hammâd b. Seleme ile Hammâd b. Zeyd arasındaki üstünlüğün dinar ve dirheme göre olduğunu düşünen kişi hataya düşer. Ancak söyleyen kişi eğer fazilet ve din hususundaki üstünlüğü kastederek dinâr ve dirhemi örnek gösteriyorsa müstesna. Zira Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd’den daha erdemli, dindar ve muttakîdir.”³⁴⁶

Hammâd b. Zeyd’in Basra’daki ilmî itibarı, Süfyân es-Sevrî’nin Kûfe’de, Mâlik b. Enes’in Hicaz’da, Evzâ’î’nin Şam’daki itibarına denk tutulmuş ve bunlar o devrin meşhur dört imamı olarak birlikte zikredilmiştir.³⁴⁷ Abdurrahmân b. Mehdî’nin Basra’da Hammâd b. Zeyd’den daha fakih bir kişi görmediğine dair ifadesinden de anlaşılacağı üzere fakih kimliği ile de öne çıkan³⁴⁸ Hammâd b. Zeyd’den bahseden Ebû Nuaym İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü’l-evliyâ* eserinde, onun en büyük hizmetinin ahkâm sahasında olduğunu zikrederek “İslâmî ilimlerde yüksek bir konuma sahip, yüce bir vasıta olan hadis ile asıl kaynaklara ulaşmış, haberleri seçilmiş kimselerden, amelleri iyilerden, sâlihlerden almıştır” ifadelerine yer vermiştir.³⁴⁹ İmam Mâlik’in Basra’dan gelen Fıtr b. Hammâd’a Basra ehlinde yalnızca Hammâd hakkında sorular sorması,³⁵⁰ Süfyân b. Uyeyne’nin Süfyân es-Sevrî’yi Hammâd’ın önünde diz çöküp oturmuş bir halde gördüğüne dair rivayeti,³⁵¹ Hammâd’ın ulemânın teveccühünü kazanmış olduğunun gösteren pek çok örnekten birkaçıdır.

Sünneti ve hadisi en iyi bilen kişi olarak görülen³⁵² Hammâd b. Zeyd’in hadis nakledeken isnâdı zikretmenin kalpte yol açacağı kibir endişesiyle bir yandan “*Estağfirullâh*”³⁵³ veya “*Dünyayı istemem.*”³⁵⁴ sözlerini tekrar etmesi muhaddis kimliğinin yanı sıra muttakî bir kişiliğe de sahip olduğunu göstermektedir. Basralı muhaddis Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), vakûr ve yol gösterici kişiliği ile Hammâd b. Zeyd’i methetmiş, vefatı ile büyük bir hüznü yaşadığını dile getirmiştir.³⁵⁵ Basralı Tâbiînin çoğuyla mülâkî olan Hammâd vefat ettiği gün Yezîd b. Zürey’ “Bugün Müslümanların efendisi öldü” diyerek onun vefatı ile yaşanan boşluğun ne kadar büyük olacağına işaret etmiştir.³⁵⁶ Abdullah b. Mübarek, Hammâd b. Zeyd’e olan saygısını, “Ey

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁴⁷ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, s. 137; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 257; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ’ulemâ’i’l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480; Tayyar Altıkulaç, “Hammâd b. Zeyd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, s. 489.

³⁴⁸ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, s. 139; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ’ulemâ’i’l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁴⁹ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 257.

³⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 481.

³⁵² İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, s. 137; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 257; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁵³ Bîşr b. Hâris Hammâd’ın kendisine hadis naklettiği sırada tevbe istiğfarda bulunduğunu zira isnâdı zikretmenin kalpte kibre yol açtığını söylemiştir (Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1553).

³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, s. 200.

³⁵⁵ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 257; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

³⁵⁶ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 259; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ’ulemâ’i’l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 1552; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, s. 480.

ilim talebesi, Hammâd b. Zeyd'e git, ilmi hilm ile talep et sonra da onu güzelce kaydet, Sevr (b. yezid), Cehm³⁵⁷ ve Amr b. Ubeyd gibi olma”³⁵⁸ mısraları ile ifade etmiştir.

İbn Sa‘d, Hammâd’ın, Hz. Ali’nin Hz. Osman’dan üstün olduğu görüşünü desteklemediği için Osmânî olduğu bilgisine yer vermiş;³⁵⁹ ayrıca kaynaklarda Hammâd b. Zeyd’in kendi dönemindeki çeşitli kişiler ve meseleler etrafında benimsediği tavırlarına işaret eden bilgiler yer almıştır. O dönemde çeşitli fikhî itikadî ayrışmaların bir neticesi olan bu tür sözler arasında onun ehl-i reye yönelik menfî yaklaşımını gösterenler de bulunmaktadır. Meselâ onun yanında İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe’nin bir sözünün nakledilmesi üzerine şöyle dediği nakledilmektedir:

Siz Ebû Hanîfe’nin kim olduğunu biliyor musunuz? Mürcie’ye karşı mücadele ederdi, ne zamanki can korkusu hâsıl oldu, rey hakkında konuşup Allah Resûlü’nün (s.a.v.) sünnetlerini birbiri ile kıyas edip bâtil kılmak için uğraşmaya başladı. Hâlbuki Allah Rasûlü’nin (s.a.v.) sünnetleri ile kıyas yapılamaz.³⁶⁰

Yine Hammâd b. Zeyd’e Ebû Hanîfe’nin vefat haberi getirildiğinde, Ebû Hanîfe’yle ilgili menfî duygularını belli etmiştir.³⁶¹ Bunun dışında bazı rivayetlerden Hammâd’ın “halku’l-Kur’ân” meselesi ile ilgili sert bir tavır takındığı da bilinmektedir.³⁶² Nitekim Fıtr b. Hammâd, Hammâd b. Zeyd’e Kur’ân-ı Kerîm’in mahlûk olduğunu söyleyen imamlarının arkasında namaz kılınıp kılınamayacağını sorması üzerine Hammâd “hayır” cevabını vermiş ve o imama itibar edilmeyeceğini söylemiştir.

³⁵⁷ Süleyman b. Harb, Hammâd b. Zeyd’in Cehmiyye’yi kastederek onların semada hiçbir şey olmadığını söylemeye çalıştıklarını ifade ettiğini söylemiştir (bk. Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 258; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ‘ulemâ’i’l-hadîs*, I, s. 337; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, s. 1553).

³⁵⁸ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 257.

³⁵⁹ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 210; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 259.

³⁶⁰ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 258.

³⁶¹ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 259.

³⁶² Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, s. 258.

BÖLÜM 3: HAMMÂD B. ZEYD'İN MÜTTEFEKUN ALEYH RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Kütüb-i Sitte'nin tamamında hadisleri yer alan Hammâd b. Zeyd'in hadislerinin yüz on üç tanesi Buhârî'nin, seksen dört tanesi Müslim'in *Sahîh*'inde geçmekte, altmış dokuz hadis –mükerrerleri ile birlikte yüz doksan yedi- ise Buhârî ve Müslim'de ortaklaşa yer almaktadır.³⁶³ Söz konusu altmış dokuz rivayet tercümeleriyle birlikte EK-1'de verilmiştir. Aşağıda bu rivayetler, râvileri, kullanılan rivayet sîgaları ve konularına göre değerlendirilecektir.

3.1. Hocalarından Aldığı Rivayetlerin Değerlendirmesi

3.1.1. Rivayet sayıları

Hammâd b. Zeyd'in müttefekun aleyh rivayetlerinde hadis aldığı hocalarına bakıldığında en fazla rivayetinin Eyyûb b. Ebû Temîme Keysân es-Sahtiyânî'den olduğu görülmektedir. Eyyûb'dan aldığı seksen beş hadisin ardından Sâbit b. Eslem el-Bünânî'den otuz bir, Amr b. Dînâr'dan yirmi beş hadis nakletmiştir. Gaylân b. Cerîr'den sekiz, Yahyâ b. Saîd'den sekiz, Ubeydullâh b. Ebû Bekir'den yedi, Ebû Cemre ed-Dubaî'den beş, Hişâm b. Urve'den beş, Ca'd b. Ebû Osmân'dan üç; Abdülazîz b. Suheyb, Abdülhamîd, Ebû Hâzim, Enes b. Sîrîn, Ma'bed b. Hilâl ve Ubeydullâh b. Ebû Yezîd'den ikişer hadis; Sehl b. Sa'd, Seleme b. Alkame, Simâk b. Atıyye, Zübeyr b. Arabî, Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Hâlid el-Hazzâ', Matar el-Verrâk, Mansûr b. Mu'temir'den birer hadisi bulunmakla beraber; kendisinden *racûl* şeklinde bahsettiği bir râviden de bir adet rivayeti bulunmaktadır.³⁶⁴

Tablo 1. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Hocalarından Rivayet Ettiği Hadis Sayıları.

Eyyûb es-Sahtiyânî	85	Enes b. Sîrîn	2
Sâbit b. Eslem el-Bünânî	31	Ma'bed b. Hilâl	2
Amr b. Dînâr	25	Ubeydullah b. Ebû Yezîd	2
Gaylân b. Cerîr	8	Sehl b. Sa'd	1
Yahyâ b. Saîd	8	Seleme b. Alkame	1
Ubeydullah b. Ebû Bekir	7	Simâk b. Atıyye	1
Ebû Cemre ed-Dubaî	5	Zübeyr b. Arabî	1

³⁶³ İleride yer verilecek olan bazı analizlerde toplamda çıkan sayının yukarıdaki sayılardan fazla olması, hadis içinde Hammâd'dan hadis nakledenlerin veya Hammâd'ın kendisinden rivayet ettiklerinin birden fazla olması sebebiyledir.

³⁶⁴ Buhârî, "Fiten", 10, (hadis no: 7083). İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*'de ilgili hadisin şerhinde ismi müphem bırakılan bu râvinin Mu'tezile büyüklerinden Amr b. Ubeyd olduğunu ve zabtının pek iyi olmadığını söylemiştir (bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, XVI, s. 479). *Fethü'l-bârî*'nin başka bir yerinde Amr b. Ubeyd için 'sâkitü'l-hadis' ibâresini kullanmıştır (bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, XI, s. 421). Ayrıca İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'inde Amr b. Ubeyd'den 'bid'atına çağırın meşhur mu'tezilî' olarak bahsetmektedir. Âbid kişiliğine rağmen âlimlerin pek çoğu tarafından müttehem sayılmıştır (bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 23). Yedinci tabakadan, yani kendisinden birden fazla kişinin hadis rivayet ettiği ancak tevsik etmediği, 'mestûr' veya 'mechûlû'l-hâl' kelimeleriyle kendisine işaret edilen râvilerin tabakasında yer almaktadır (bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 424). Râvinin durumu da göz önünde bulundurulduğunda hadis i'tibâr için alınmıştır denebilir. Zira hadisin devamında Hammâd b. Zeyd bu hadisi Yunus b. Ubeyd ve Eyyûb es-Sahtiyânî'ye zikredip onlardan bu hadisi almak istediğini belirtmiş, onlar da kedilerine başka bir râviden bu hadisin rivayet edildiğini söyleyip hadisi rivayet etmişlerdir. Hadisin şâhitleri Hammâd'ın rivayetiyle Buhârî'nin farklı yerlerinde geçmektedir (Buhârî, "Diyât", 2 [hadis no: 6875]; Buhârî, "İman", 22 [hadis no: 31]).

Hişâm b. Urve	5	Âsım el-Ahvel	1
Ca'd Ebû Osman	3	Hâlid el-Hazzâ	1
Abdülazîz b. Suheyb	2	Matar el-Verrâk	1
Abdülhamîd	2	Mansûr b. Mu'temir	1
Ebû Hâzim	2	Racûl	1
TOPLAM			198

3.1.2. Tahammül ve edâ sîgaları

Tahammül ve edâ sîgaları hadislerin râviler arasında naklinin keyfiyetini belirlemek açısından hadis ilminde büyük önem arz etmektedir. Zira bu ve benzeri ipuçları ile râvinin güvenilirliği, buna bağlı olarak da hadisin sıhhat derecesi ile ilgili yorum yapmak ancak mümkün olabilir. Hammâd'ın müttefekun aleyh rivayetlerinde hocalarından hadis naklederken kullandığı lafızlara bakıldığında yüz doksan sekiz hadisin yüz altmış birinde “an”, geriye kalan otuz yedi hadiste ise “haddesenâ” lafzını kullandığı görülmektedir.

En çok rivayet ettiği hocalarına bakıldığında Eyyûb'dan aldığı hadislerin altmış beşini “an”, yirmisini “haddesenâ”; Sâbit'ten aldığı hadislerin yirmi yedisini “an”, dördünü “haddesenâ” ve son olarak Amr b. Dînâr'dan aldığı hadislerin yirmi dördünü “an” ve birini “haddesenâ” lafzı ile rivayet ettiği bilinmektedir.

Tablo 2. Hammâd b. Zeyd'in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinde Hocalarından Rivayet Ederken Kullandığı Tahammül ve Edâ Sîgaları.

RİVAYET SİGALARI	Toplam Hadis Sayısı	AN	HADDESENÂ
Eyyûb es-Sahtiyânî	85	65	20
Sâbit b. Eslem el-Bünânî	31	27	4
Amr b. Dînâr	25	24	1
Gaylân b. Cerîr	8	7	1
Yahyâ b. Saîd	8	6	2
Ubeydullah b. Ebû Bekir	7	6	1
Ebû Cemre ed-Dubaî	5	4	1
Hişâm b. Urve	5	3	2
Ca'd Ebû Osman	3	3	
Abdülazîz b. Suheyb	2	2	
Abdülhamîd	2	1	1
Ebû Hâzim	2	2	
Enes b. Sîrîn	2	1	1
Ma'bed b. Hilâl	2		2
Ubeydullah b. Ebû Yezîd	2	2	
Sehl b. Sa'd	1	1	
Seleme b. Alkame	1	1	

Simâk b. Atiyye	1	1	
Zübeyr b. Arabî	1	1	
Âsım el-Ahvel	1	1	
Hâlid el-Hazzâ	1	1	
Matar el-Verrâk	1	1	
Mansûr b. Mu'temir	1		1
Racûl	1	1	
TOPLAM	198	161	37
YÜZDELİK ORAN		%81.31	%18.68

Rivayetlerden elde edilen bilgilerden hareketle Hammâd b. Zeyd'in müttetekun aleyh rivayetlerinin büyük bir çoğunluğunda “an” lafzını kullandığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durum hadisleri hangi yolla aldığını kesin biçimde söylemeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte rivayet lafızlarının sâbit hale gelmesinin tedricîliği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hicrî III. asır hadis kitaplarının isnadları incelendiğinde tebeû't-tâbiîn, tâbiîn ve sahâbe nesillerinde “an” lafzının çok yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.³⁶⁵

3.2. Talebelerinin Kendisinden Naklettiği Rivayetlerinin Değerlendirmesi,

3.2.1. Rivayet sayıları

Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettiği Hammâd b. Zeyd hadisleri incelendiğinde Hammâd'dan Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî'nin elli beş hadis, Süleyman b. Harb'in otuz yedi, Ebu'n-Nu'mân'ın otuz üç, Ebû Kâmil'in yirmi iki, Kuteybe b. Saîd'in yirmi bir, Halef b. Hişâm'ın (ö. 229/884) on altı, Müsedded b. Müserhed'in on beş, Yahyâ b. Yahyâ'nın (ö. 234/849) on dört rivayeti olduğu görülmektedir. Abdullâh b. Abdülvehhâb'ın sekiz; Amr b. Avn, Hâmid b. Ömer, Sâid b. Mansûr (ö. 227/842) ve Ubeydullah b. Ömer'in üçer tane; Abdurrahmân b. Mübârek, Hasan b. Rebî', Ahmed b. Abde ed-Dabbî, Muhammed b. Ubeyd ve Yahyâ b. Habîb el-Hârisî'nin ikişer rivayeti; Affân (ö. 220/835), Ahmed b. Abdülmelik, Ahmed b. Vâkîd, Haccâc, Hafs b. Ömer, Muhammed b. Fazl, Muhammed b. Ebû Bekir ve Mukaddemî'nin ise birer rivayeti bulunmaktadır.

Tablo 3. Hammâd b. Zeyd'in Müttetekun Aleyh Rivayetlerinde Talebelerinin Kendisinden Rivayet Ettiği Hadis Sayıları.

Ebû'r-Rebî'	55	Abdurrahman b. Mübârek	2
Süleyman b. Harb	37	Hasan b. Rebî'	2
Ebû'n-Nu'mân	33	Ahmed b. Abde ed-Dabbî	2
Ebû Kâmil	22	Muhammed b. Ubeyd	2
Kuteybe b. Saîd	21	Yahyâ b. Habîb el-Hârisî	2
Halef b. Hişâm	16	Affân	1
Müsedded	15	Ahmed b. Abdülmelik	1

³⁶⁵ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 82.

Yahyâ b. Yahyâ	14	Ahmed b. Vâkîd	1
Abdullah b. Abdülvehhâb	8	Haccâc	1
Amr b. Avn	3	Hafs b. Ömer	1
Hâmid b. Ömer	3	Muhammed b. Fazl	1
Saîd b. Mansûr	3	Muhammed b. Ebû Bekir	1
Ubeydullah b. Ömer	3	Mukaddemî	1
TOPLAM			233

3.2.2. Tahammül ve edâ sîgaları

Talebelerinin Hammâd b. Zeyd'den yaptığı rivayetlerde kullandıkları rivayet sîgaları, Hammâd'ın kendi hocalarından nakilde bulunurken kullandıklarından farklı bir tablo ortaya çıkarmaktadır. İki yüz elli bir hadisten iki yüz yirmisi kadarı “haddesenâ” lafzı ile rivayet edilirken yalnızca sekiz tanesi ise “an” lafzıyla nakledilmiştir. Ayrıca daha önce Hammâd'ın hocalarından rivayetinde görülmeyen “ahberenâ” sîgası yirmi bir yerde talebeleri tarafından kullanılmıştır.

Tablo 4. Hammâd b. Zeyd'in Müttetekun Aleyh Rivayetlerinde Talebelerinn Kendisinden Rivayet Ederken Kullandığı Tahammül ve Edâ Sîgaları.

TALEBELERİ	Toplam hadis sayısı	‘AN	HADDESENÂ	AHBERENÂ
Ebü'r-Rebî'	55	1	52	2
Süleyman b. Harb	37		37	
Ebü'n-Nu'mân	33		32	1
Ebü Kâmil	22		22	
Kuteybe b. Saîd	21	2	18	1
Halef b. Hişâm	16	3	11	2
Müsedded	15		15	
Yahyâ b. Yahyâ	14			14
Abdullah b. Abdülvehhâb	8		8	
Amr b. Avn	3		3	
Hâmid b. Ömer	3	2	1	
Saîd b. Mansûr	3		2	1
Ubeydullah b. Ömer	3		3	
Abdurrahman b. Mübârek	2		2	
Hasan b. Rebî'	2			
Ahmed b. Abde ed-Dabbî	2		2	
Muhammed b. Ubeyd	2		2	
Yahyâ b. Habîb el-Hârisî	2		2	
Affân	1		1	
Ahmed b. Abdülmelik	1		1	
Ahmed b. Vâkîd	1		1	

Haccâc	1		1	
Hafs b. Ömer	1		1	
Muhammed b. Fazl	1		1	
Muhammed b. Ebû Bekir	1		1	
Mukaddemî	1		1	
TOPLAM	251	8	220	21
YÜZDELİK ORAN		%3.18	%87.64	%8.36

Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği hadisler arasında Hammâd’dan en çok hadis rivayet eden üç talebesinin kullandığı rivayet sîgalarına bakıldığında Ebû’r-Rebî‘ ez-Zehrânî’nin “haddesenâ” lafzını elli iki, “ahberenâ” lafzını iki, “an” lafzını ise bir kere; Süleyman b. Harb’in otuz yedi rivayetinin tamamında “haddesenâ” lafzını; Ebû’n-Nu‘mân’ın ise otuz iki rivayette “haddesenâ”, bir rivayetinde de “ahberenâ” lafzını kullandığı görülmektedir.

Bu durum hicrî II. yüzyılın özellikle son çeyreğinden itibaren tahammül ve edâ sîgalarının kullanımlarının netleştiğini göstermektedir. Ayrıca Hammâd’ın müttefekun aleyh rivayetlerinde hocalarından rivayetlerinde görülmeyen “ahberenâ” sîgasının öğrencileri tarafından kullanılmaya başlanması, bu dönemde semâ ve kıraat için söz konusu lafızların tefriki yönünde adım atıldığına dair bir karine olarak yorumlanabilir.

3.3. Hammâd b. Zeyd’in Müttefekun Aleyh Rivayetlerinin Konularına Göre Dağılımı

Buhârî’nin *Sahîh*’indeki hadislerin kitaplara göre dağılımı tablodaki gibidir.

Tablo 5. Buhârî’nin *Sahîh*’indeki Rivayetlerin Konu Dağılımı.

Ezân	8	el-Eymân ve’n-nüzûr	1
Megâzî	8	Enbiyâ	1
Nikâh	7	Fezâilü’l-Kur’ân	1
Cenâiz	6	Hiyel	1
Cihâd	6	Hudud	1
Hac	6	İtk	1
Edeb	5	İkrâh	1
Fiten	4	İmân	1
Salât	4	İsti’zân	1
Cezâü’s-sayd	3	Kader	1
De’avât	3	Menâkıb	1
Farzu’l-humus	3	Menâkıbü’l-ensâr	1
Keffârâtü’l-eymân	3	Mevâkîtü’s-salât	1
Tevhîd	3	Mezâlim	1
Vudû’	3	Müzâre’a	1
Buyû’	2	Nafakât	1
Diyât	2	Rikâk	1

Fezâilü's-sahâbe	2	Sehv	1
Hayz	2	Şehâdât	1
Îdeyn	2	Şerike	1
Libâs	2	Talâk	1
Tefsir	2	Tıbb	1
Ahbâru'l-âhâd	1	Vitr	1
Cuma	1	Zekât	1
el-Cizye ve'l-Müvâde'a	1		
TOPLAM			113

Müslim'in *Sahîh*'indeki hadislerin kitaplara göre dağılımı tablodaki gibidir.

Tablo 6. Müslim'in *Sahîh*'indeki Rivayetlerin Konu Dağılımı.

İman	3
el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb	2
el-Cihâd ve's-Siyer	2
el-Fiten ve Eşrâtü's-sâ'a	2
el-Kasâme ve'l-Muhâribîn ve'l-Kısâs ve'd-Diyât	2
el-Libâs ve'z-zıyne	2
Fezâilü's-sahâbe	2
Tahâret	2
Talâk	2
Âdâb	1
Cuma	1
Edâhî	1
el-Cenne ve Sıfatu ne'îmihâ ve ehlihâ	1
es-Sayd ve'z-Zebâih ve mâ yû'kelü mine'l-hayevân	1
Eşribe	1
ez-Zıkr ve'd-Duâ, ve't-tevbe ve'l-İstiğfâr	1
İtk	1
Kader	1
Müsâkât	1
Radâ'	1
Salâtü'l-îdeyn	1
Sıyâm	1
TOPLAM	32

Tablolarda görüldüğü üzere Hammâd b. Zeyd'in müttetekun aleyh rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde toplamda 145 rivayet 71 ayrı kitapta geçmektedir. Hammâd'ın rivayetlerinin %62 civarında fikhî konularda olduğu anlaşılmakta bu durum Hammâd'ın Basra fakihî olarak nitelenmesi ile örtüşmektedir.

Fıkıhla ilgili olanlar dışındaki rivayetlerine gelince fezâil ve menâkıb bölümlerindeki rivayetlerin bazılarında amellerin faziletinde bahsedilmekle birlikte râşid halîfelerin³⁶⁶ ve

³⁶⁶ Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 7 (hadis no: 3695); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 28 (hadis no: 2403).

Hız. ÂiŖe'nin (r. anhâ) fazileti ile alâkalı rivayetler de vardır. Kaderle ilgili rivayeti insanın yaratılıŖı ile ilgili olup ana rahminde cennetlik mi cehennemlik mi olduğu, rızkı ve ecelinin de yazıldığı hakkındaır.³⁶⁷ Ahbârü'l-âhâd konusunda rivayet edilen hadis ise dört halifenin cennetle müjdelendiği hadisin mükerreridir.³⁶⁸

Fitnelerle ilgili hadislere bakıldığında iki Müslüman kılıçlarıyla karŖı karŖıya geldiği zaman öldürenin de ölenin de cehenneme gireceğine dair hadisin rivayetlerin yanı sıra okların temreninin mescitte bulunanlara zarar verip kargaŖa çıkmasını önlemek için çıkarılmasını emrettiğine dair bir hadis yer almaktadır. Fitnelerle alâkalı dikkat çeken rivayetlerden birinde kiŖinin yöneticisinin hoŖuna gitmeyen bir tavrını gördüğünde sabretmesi ve çoğunluktan ayrılmaması gerektiği dile getirilmektedir. Bir baŖka hadiste ise Nâfi' Ŗöyle demiŖtir: "Medine ahalisi Yezîd b. Muâviye'nin biatından çıktıkları zaman İbn Ömer kendi cemaatini ve oğullarını toplayıp onlara hitaben Ŗöyle dedi: Ben Peygamber'den (s.a.v.) iŖittim 'Verdiği sözünde durmayıp cayan gaddar her bir kiŖi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir' buyuruyordu. Ŗüphesiz bizler bu adama, yani Yezîd b. Muâviye'ye, Allah'ın (c.c.) ve Resûlü'nün (s.a.v.) biat emri üzere biat etmiŖizdir. Ben bir adama Allah'ın (c.c.) ve Resûlü'nün (s.a.v.) biat emri üzere biat edilip de sonra o adam için kıtal bayrağı dikilmesinden daha büyük bir sözden cayma bilmiyorum. Yine ben sizden hiçbir kimseyi Yezîd'in biatinden çıkıp da bu iŖte baŖka bir kimseye biat ettiğini bilmiyorum. Ŗayet böyle bir Ŗey olmuŖsa onunla benim aramda muhakkak bir kesici ve ayırıcı olmuŖ olur" dedi.³⁶⁹

Fiten bölümleri altında Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettiği hadislere bakıldığında yöneticiye itaat ve toplumun çoğunluğunun gittiği yolu izleyip kargaŖa çıkarmamak ile ilgili hadisler ön plana çıkmaktadır. Hammâd'ın yaŖadıđı dönem hem Emevî ve hem de Abbâsîlerin yönetimde olduğu dönemdir. Her iki devletin de tarihi kargaŖa ve iç isyanlarla doludur. Bilhassa Emevîlerin, halkın büyük bir kısmını oluŖturan mevâliye karŖı takındığı ayrılıkçı tavrın Basralıları isyanlara katılmaya hazır hale getirdiği söylenebilir. Hammâd'ın bu konudaki rivayetlerini yönetimi destekler mahiyette ele almaktan ziyade Müslümanlar arasında olası herhangi bir savaŖa mâni olmak yahut yönetime karŖı olumsuz hislere sahip olan halkı Allah Resûlü'nün (s.a.v.) buyruklarıyla teskin etme çabaları olarak yorumlanabilir.

³⁶⁷ Buhârî, "Kader", 1 (hadis no: 6595); "Enbiyâ", 1 (hadis no:3333); "Hayz", 17 (hadis no: 318); Müslim, "Kader", 5 (hadis no: 2646).

³⁶⁸ Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 3 (hadis no: 7262).

³⁶⁹ Buhârî, "Fiten", 21 (hadis no: 7111).

SONUÇ

Basralı hadis âlimi Hammâd b. Zeyd 98/717 yılında dünyaya gelmiştir. Basra'nın çalkantılı dönemlerinde ilim talebine devam eden Hammâd, çeşitli bölgelerden âlimlerin de kendisinden hadis almaya geldiği bir muhaddistir. Hammâd'ın meclislerinden istifade edenler arasında ünlü ilim âlimi Ali b. Medînî, *Müsned* sahibi Ahmed b. Hanbel, *es-Sünen* musannifi Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Râhûye, İbn Ebû Şeybe gibi hadis ilminde söz sahibi isimler yer almaktadır.

Basra başlangıçta ordugâh şehir kimliği ile kurulduğu için geçici bir yerleşim yeri olarak düşünülse de kurulduğu günden yaklaşık bir asır sonrasında İslâm dünyasının belli başlı ilim merkezleri arasında sayılmaya başlanmış; ilim talebelerinin mutlaka uğradıkları bir medrese halini almıştır. Bu medresede yetişen ilim adamlarından Süfyân es-Sevrî, İmam Mâlik, Yahyâ b. Yahyâ, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hasan el-Basrî, Leys b. Sa'd, İbn Cüreyc, Âsım el-Ahvel, Saîd b. Müseyyeb ve daha pek çok meşhur hadis ve fıkıh âlimi, Hammâd'ın kendisinden istifade ettiği hocaları arasındadır. Âlimler özellikle Eyyûb es-Sahtiyânî'den rivayetlerinde Hammâd b. Zeyd'in güvenilirliği hususunda hemfikirdirler.

Ömrünün bir kısmını âmâ olarak geçiren Hammâd bu engeli sebebiyle "el-Ezrak" nisbesini almıştır. Bu rahatsızlığına rağmen âlimler, Hammâd'ın ezberinin kuvveti hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir. Hammâd yalnızca hadis alanında söz sahibi bir âlim olmamıştır; fıkıh ve kıraat ilmindeki itibarı pek çok kitapta yerini almıştır. Ayrıca siyâsî meselelerde de görüşlerini açıkça söylemekten çekinmemiştir. Halku'l-Kur'ân meselesinde Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyen imamın arkasında namaz kılınamayacağı görüşünü beyan etmiştir. İbn Sa'd *Tabakât*'ında Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğu görüşüne sahip olmadığını bu sebeple "Osmânî" dendiğini söylemektedir.

Kütüb-i Sitte'nin tamamı başta olmak üzere pek çok güvenilir kaynakta hadisleri yer alan Hammâd b. Zeyd hadis kitâbetinde de müsbet görüş sahibidir. Zira hocası Eyyûb es-Sahtiyânî'nin yanında hadisleri yazdığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.

Çalışmamızda Hammâd b. Zeyd'in müttefekun aleyh rivayetleri ele alınmış ve bu bilgilerden varılan sonuçta Hammâd'ın kendisinden en çok rivayette bulunduğu hocasının Eyyûb es-Sahtiyânî olduğu görülmüştür. Sâbit b. Eslem el-Bünânî ve Amr b. Dînâr'dan rivayetleri ise azımsanmayacak derecede fazladır. Rivayetlerinde büyük oranda kullandığı lafzın 'an/عن olması rivayet lafızlarının zaman içerisinde kullanım şekillerin netleşmesi ile bağdaştırılacak olursa bu durum hadislerinin güvenilirliğine bir zarar vermemektedir.

Talebeleri arasında kendisinden en çok rivayette bulunan, Ebû'r-Rebî' künyesi ile marûf Süleyman b. Dâvûd el-Atekî'dir. Ricâl tenkidinde önemli bir yere sahip Süleyman b. Harb'in kendisinden rivayetleri de oldukça fazladır.

Hammâd'ın müttefekun aleyh rivayetleri *Buhârî* ve *Müslim*'de toplam 71 ayrı kitapta geçmektedir. Hadislerin büyük bir çoğunluğunun ahkâma dair konularda olması Hammâd'ın fıkıhla meşguliyetinin bir nişanesi sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, C., “Müksirûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 31: 534.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitabü'l-İlel ve marifeti'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah Abbâs), I-IV, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî Riyâd: Dârü'l-Hânî, 1408/1988.
- Altıkulaç, T., “Hammâd b. Zeyd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 15: 489.
- Âşıkkutlu, E., “Cerh ve Ta'dîl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 7: 394-401.
- Aydınlı, A., *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011.
- Azamî, Ali Zarif, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, Bağdât: Matbaatü'l-Furât, 1927.
- Bâbânî, İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-ârifîn*, I-II, İstanbul: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1951, s. 229.
- Bâkır, Abdülhâlik, “Basra”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 5: 108-111.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1407/1987.
- Başaran, S., “Fellâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 12: 309.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir), I-IX, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (nşr. Muhammed Abdülmûîd Han), I-XII, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1379/1960.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, I-II, Beyrut, Darü'l-Ma'rife: 1406/1986.
- Canan, İ., “Enes b. Mâlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 11: 234-235.
- Cûzcânî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Bağdat: Dârü's-Selâm, 1403.
- Çakan, İ., *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Çelik, A., *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*, (Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kahramanmaraş 2017.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, I-II, (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1420/1999.
- Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, I-V (nşr. Muhammed Avvâme) Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'levliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, I-X, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1996.
- Ebû Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler* (çev. Serkan Başaran-M. Ali Sönmez), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Efendioğlu, M., “Sâcî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 35: 363-364.

- Erkaya, M., Hicri III. Asır İtibariyle Basra'da Hadis İlmine Genel Bir Bakış, *FÜİFD*, 13 (2008), s. 177-195.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M., Özdil, O., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, Orsam, Ankara: 2012.
- Fayda, M., "Atâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 4: 33-34.
- Fayda, M., "Zimmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44: 428-434.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *Kitâbü'l-Ma'rife ve'târîh* (nşr. Ekrem Ziya Ömerî), I-IV, Medîne: Mektebetü'd-dâr 1410.
- Fığlalı, E., "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 16: 169-175.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît* (haz. Halîl Me'mûn Şeyhâ), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1429/2008
- Güler, Z., "Müsedded b. Müserhed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 32: 82-83.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Marifetü 'ulumi'l-hadîs* (nşr. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1437/2016.
- Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad: Dârü Taybe, 1405/1985.
- Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sadr, 1397/1977.
- Hartmann, R., "Basra", *İslâm Ansiklopedisi* (tev. Besim Darkot- M. Tayyib Gökbilgin), MEB, 2: 320-327.
- Rivayet
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Muhammed Yusuf el-Hicâzî), Haydarâbâd: Dâiretü'l-me'ârifî'l-Osmâniyye, 1357.
- Hatiboğlu, İ., "Muammerûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 30: 325-326.
- Hatiboğlu, İ., "el-Müsned", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 32: 101-103.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammedb. Ahmed b. Abdülhâdî es-Sâlihî ed-Dimaşkî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs* (nşr. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek), I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1985
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi* (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Menâkibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr, 1409.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1372/1953.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târîh* (nşr. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1407/1987.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk), I-XVII, Riyâd: Dâru taybe, 1426/2005.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek – Âdil Mürşid), I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Halep: Dâru'r-reşîd, 1411/1991.
- İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer, *el-Fihrist*, Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 1893.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Han), I-IX Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-1398/1973-1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr*, (nşr. Mecdî b. Mansûr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* I-XX, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1431/2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, es-Sünen, I-V (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), I-II Dimaşk: Matbû'âtı Mecma'î'l-lügati'l-'Arabiyye, 1405/1985
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Esbahânî, *Ricalu Sahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII (nşr. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990.
- İbrâhîm Mustafa v.dğr, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, Kâhire: Dâru'd-Da've, 1380/1960.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*, I-II, (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Kâhire: Matba'atü'l-Medenî, 1404.
- Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis İlk üç Asır*, Bursa: Emin Yayınları 2006.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I-II, (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut: Dâru'l-Marife, 1407/1987.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü* (çev. Yusuf Özbek), İstanbul: İz Yayıncılık 1994.
- el-Kudât, Emîn, *Medresetü'l-Hadîs fi'l-Basra hatta'l-karni's-sâlisi'l-hicriyyi*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed b. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır), I-VIII, Cidde: Dârü'l-Minhâc Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1433/2013.
- Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*, I-IX (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Haleb: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1414/1984.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1437/2016.
- Öz, M., "Nâfi' b. Ezrak", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 32: 289-290.
- Özpınar, Ö., *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Polatoğlu, Selahattin, "Basra", <https://islamdusunceatlası.org> (Erişim Tarihi: 30.04.18).
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1391/1771.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Müminlerin Emiri Hz. Ali Hayatı Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ* (çev. Şerafettin Şenaslan), İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Sandıkçı, K., *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Sezgin, F., "Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i", *Türkiyat Mecmuası*, 12 (1955), s. 115-134.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-XI, Kahire: Dârül-Me'ârif, 1387/1927.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* I-VI (nşr. Sâlih b. Abdülazîz), Riyad: Dârü's-Selâm, 1420/1999.
- Topgöl, M., *Hadis Râvilerinde Şiilik Eğilimi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2010.
- Üçok, B., *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968
- Yıldız, H., "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 145-146.
- Yıldız, H., "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 32-33.
- Yiğit, İ., "Mevâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 29: 424-426.
- Yiğit, İ., "Muhtâr es-Sekâfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 31: 54.
- Yücel, A., *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ile İlgili Çalışmalar*, İstanbul: İFAV, 1998.
- Yücel, A., *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Yücel, A. *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Yver, G., "Basra", *İslâm Ansiklopedisi*, II, MEB, 319-320.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* I-II, (nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemru'l-Hatîb), Cidde: Dârü'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye- Müessesetü Ulûmi'l-Kurân, 1413/1992.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (nşr. Hasan Abdülmennân), Lübnan: Beytü'l-efkâr ed-devliyye, 2004.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-huffâz*, (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye.

EKLER

EK-1: HAMMÂD B. ZEYD'İN MÜTTEFEKUN ALEYH RİVAYETLERİ VE TECÜMESİ

(1) وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: " بَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، إِذْ جَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: أَصَلَّيْتَ يَا فُلَانُ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَمَنْ فَارَكَكَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَيَعْقُوبُ الدَّوْرَقِيُّ، عَنْ ابْنِ عُثَيْمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ كَمَا قَالَ حَمَّادٌ، وَلَمْ يَذْكُرِ الرَّكَعَتَيْنِ ³⁷⁰

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî ile Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Dediler ki: Bize Hammâd b. Zeyd Amr b. Dînâr'dan, o da Câbir b. Abdullah'tan naklen rivayet etti. Câbir şöyle demiş: "Bir Cuma günü Peygamber ﷺ hutbe okurken bir adam çıkageldi. Peygamber ﷺ ona: "Namaz kıldın mı ey filan!" diye sordu. Gelen zat: Hayır, cevabını verdi. Resûlüllah ﷺ "Kalk namaz kıl!" buyurdular. Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile Ya'kûb ed-Devrakî, İbn Uleyye'den, o da Amr'dan, o da Peygamber'den ﷺ naklen Hammâd'ın dediği gibi rivayet etti. Yalnız (burada râvi) iki rekâtı zikretmemiştir.

(2) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ، وَاللَّفْظُ لِأَبِي كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَتْ تَقُمُ الْمَسْجِدَ أَوْ شَابًا، فَفَقَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عَنْهَا أَوْ عَنْهُ، فَقَالُوا: مَاتَ، قَالَ: " أَفَلَا كُنْتُمْ آذَنْتُمُونِي "، قَالَ: فَكَأَنَّهُمْ صَعَرُوا أَمْرَهَا أَوْ أَمْرَهُ، فَقَالَ: " دُلُونِي عَلَى قَبْرِه "، فَدَلُّوه " فَصَلَّى عَلَيْهَا "، ثُمَّ قَالَ: " إِنَّ هَذِهِ الْقُبُورَ مَمْلُوءَةٌ ظُلْمَةً عَلَى أَهْلِهَا، وَإِنَّ اللَّهَ ﷻ يُنَوِّرُهَا لَهُمْ بِصَلَاتِي عَلَيْهِمْ " ³⁷¹

Bana Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî ile Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin rivayet ettiler. Lafız Ebû Kâmil'indir. Dediler ki: Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Sâbit el-Bünânî'den, o da Ebû Râfî'den, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki, esmer bir kadın, yahut bir genç, mescidi süpürüyormuş. (Bir gün) Resûlüllah ﷺ onu göremeyerek soruşturmuş. Ashâb: "O öldü!" demişler. Resûlüllah ﷺ "Bana haber vermiş miydiniz" buyurmuş. Râvi diyor ki: Galiba ashâb bu kadının veya genci durumunu önemsememişler. Bunun üzerine Resûlüllah ﷺ "Bana onun kabrini gösterin." dedi. Ashâb kabrini gösterdiler. O da onun için cenaze namazı kıldı. Sonra: "Şüphesiz ki

³⁷⁰ Buhârî, "Cuma", 32 (hadis no: 930); Müslim, "Cuma", 54 (hadis no: 875).

³⁷¹ Buhârî, "Salât", 72 (hadis no: 458); "Salât", 74 (hadis no: 460); "Cenâiz", 66 (hadis no: 1337); Müslim, "Cenâiz", 71 (hadis no: 956).

bu kabirler, sahipleri için karanlıkla doludur. Allah ﷻ benim namazım sebebiyle kabirleri onlara aydınlatır.

(3) وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الزُّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ الْأَزْدِيِّ، " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ فِي الشَّفْعِ، الَّذِي يُرِيدُ أَنْ يَجْلِسَ فِي صَلَاتِهِ، فَمَضَى فِي صَلَاتِهِ، فَلَمَّا كَانَ فِي آخِرِ الصَّلَاةِ، سَجَدَ قَبْلَ أَنْ يُسَلَّمَ، ثُمَّ سَلَّمَ" ³⁷²

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yahyâ b. Saîd Abdurrahman el-A'rac'dan, o da Abdullah b. Mâlik b. Buheyne el-Ezdî'den naklen rivayet etti ki: Resûlüllâh ﷺ namaz kılarken oturmak istediği çift rekatta ayağa kalkmış ve namazına devam etmiş. Namazın sonu gelince selam vermeden secde etmiş, sonra selam vermişti.

(4) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَخَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ، وَفُتَيْبَةُ جَمِيعًا، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ " وَقَّتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنَازِلِ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلْمَلَمَ، قَالَ: فَهِنَّ لَهُنَّ وَلِمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِ أَهْلِهِنَّ مِمَّنْ أَرَادَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، فَمَنْ كَانَ دُونَهُنَّ فَمِنْ أَهْلِهِ، وَكَذَا فَكَذَلِكَ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ يَهْلُؤْنَ مِنْهَا" ³⁷³

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Halef b. Hişâm, Ebü'r-Rebî' ve Kuteybe hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Yahyâ dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr'dan, o da Tâvûs'tan, o da İbn Abbas'tan ﷺ naklen haber verdi. İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah ﷺ Medineliler için Zü'l-huleyfe'yi, Şamlılar için Cuhfe'yi, Necdliler için Karnü'l-menâzil'i, Yemenliler için Yelemlem'i mikât tayin etti ve "Bunlar o yerler halkı ile oradan geçen ve hacc ile umre yapmak isteyen başka yerler halkı için mikâttırlar. Bu yerlerden daha yakın olanlar, bulundukları yerden ihrama girerler. Daha yakın olanların hükmü de böyledir. Hatta Mekkeliler Mekke'den ihrama girerler" buyurdu.

(5) وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الزُّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، وَأَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ وَاقِفٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بَعْرَفَةَ إِذْ وَقَعَ مِنْ رِجْلِهِ، قَالَ أَيُّوبُ: فَأَوْقَصْتُهُ، أَوْ قَالَ: فَأَقْعَصْتُهُ، وَقَالَ عَمْرُو: فَأَوْقَصْتُهُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: " اغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ، وَكَفِّوهُ فِي ثَوْبَيْنِ، وَلَا تُحَنِّطُوهُ وَلَا تُحَمِّرُوا رَأْسَهُ "، قَالَ أَيُّوبُ: " فَإِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبِّيًا "، وَقَالَ عَمْرُو: " فَإِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُلَبِّي "، وَحَدَّثَنِيهِ عَمْرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: نُبْتُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ،

³⁷² Buhârî, "Sehv", 4 (hadis no: 1228); Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdi'u's-salât", 87 (hadis no: 570).

³⁷³ Buhârî, "Hac", 9, (hadis no: 1526), 11 (hadis no: 1529); Müslim, "Hac", 11 (hadis no: 1181).

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلًا كَانَ وَاقِفًا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ مُحَرَّمٌ، فَذَكَرَ نَحْوَ مَا ذَكَرَ حَمَّادٌ، عَنْ
أَيُّوبَ³⁷⁴

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. Dedi ki, bize Hammâd, Amr b. Dînâr ile Eyyûb'dan, onlar da Saîd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan ﷺ naklen rivayet etti. İbn Abbâs şöyle demiştir "Bir adam Arafat'ta Resûlullah ﷺ ile birlikte vakfe yaparken ansızın hayvanından düştü. Eyyûb, hayvan onun boynunu kırdı, yahut onu derhal öldürdü; Amr ise hayvan onun boynunu kırdı, demiştir. Bu hadise Peygamber'e ﷺ haber verilince "Onu su ve sidir ile yıkayın da iki elbise içinde kefenleyin. Kokulamayın, başını da örtmeyin" buyurdular. Eyyûb "Çünkü Allah kıyamet gününde onu telbiyeci olarak diriltecektir." Amr "Çünkü Allah onu kıyamet günü telbiye eder bir halde diriltecektir." diyerek rivayet etmişlerdir. Bize Amr en-Nâkîd rivayet etti, dedi ki: İsmail b. İbrahim, Eyyûb'dan rivayet etti dedi ki: Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'tan naklederek bana haber Verdi: Bir adam Nebî ﷺ ile beraber ihramlı olarak duruyordu, dedi gerisini Hammâd'ın Eyyûb'dan naklettiği gibi nakletti.

(6) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَمَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا، فَمَاتَ وَهُوَ يُدْمِنُهَا لَمْ يَتُبْ لَمْ يَشْرُفْهَا فِي الْآخِرَةِ"³⁷⁵

Bize Ebü'r-Rebî' el-Atekî ile Ebû Kâmil rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen rivayet etti. Şöyle demiştir. Resûlullâh ﷺ: "Her sarhoşluk veren şey şaraptır ve her sarhoşluk veren şey haramdır. Bir kimse şarabı dünyada içer de ona devam ederek tevbe etmeden ölürse; ahirette onu içemez." buyurdular.

(7) حَدَّثَنِي أَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ الْجَحْدَرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، وَيُونُسَ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: خَرَجْتُ وَأَنَا أُرِيدُ هَذَا الرَّجُلَ فَلَقِينِي أَبُو بَكْرَةَ، فَقَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ يَا أَحْنَفُ؟ قَالَ: قُلْتُ: أُرِيدُ نَصْرَ ابْنِ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَغْنِي عَلَيَّ، قَالَ: فَقَالَ لِي: يَا أَحْنَفُ ارْجِعْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: " إِذَا تَوَاجَعَ الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا، فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ "، قَالَ: فَقُلْتُ: أَوْ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟، قَالَ: " إِنَّهُ قَدْ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ"³⁷⁶

³⁷⁴ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 20 (hadis no: 1849), 20 (hadis no: 1850); "Cenâiz", 20 (hadis no: 1266), 20 (hadis no: 1268), 20 (hadis no: 1265); Müslim, "Hac", 94 (hadis no: 1206).

³⁷⁵ Buhârî, "Mezâlim", 21 (hadis no: 2464); Müslim, "Eşribe", 73 (hadis no: 2003).

³⁷⁶ Buhârî, "İman", 22 (hadis no: 31); Buhârî, "Diyât", 2 (hadis no: 6875); Buhârî, "Fiten", 10 (hadis no: 7083); Müslim, "el-Fiten ve Eşrâtü's-sâ'a", 14 (hadis no: 2888), 15 (hadis no: 2888);

Bana Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin el-Cahderî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Eyyûb ile Yûnus'tan, onlar da Hasan'dan, o da Ahnef b. Kays'tan naklen rivayet etti. Şöyle demiştir: Şu adamı kastederek yola çıktım. Bana Ebû Bekre tesadüf etti. Ve: Nereye gitmek istiyorsun yâ Ahnef dedi. Ben de Ali'yi kastederek Allah Resûlü'nün ﷺ amcasının oğluna yardım etmeye gidiyorum dedim. Bana yâ Ahnef dön! Çünkü ben Resûlullah'ı ﷺ, iki Müslüman kılıçlarıyla yüzyüze gelirlerse, katil de maktul de cehennemdedir, buyururken işittim. Ebû Bekre dedi ki, yâ Resûlallah! Haydi katil öyle, ya maktule ne oluyor? dedim yahut denildi, "O gerçekten arkadaşını öldürmek istedi" dedi.

(8) وَحَدَّثَنِي عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْمَةَ، وَرَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ " أَنَّ مُحِیَصَةَ بْنَ مَسْعُودٍ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَهْلٍ انْطَلَقَا قَبْلَ خَبِيرٍ، فَتَفَرَّقَا فِي النَّحْلِ فَقَتِلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ، فَاتَّهَمُوا الْيَهُودَ، فَجَاءَ أَخُوهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَابْنَا عَمِّهِ حُوَيْصَةُ، وَمُحِیَصَةُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَتَكَلَّمَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فِي أَمْرِ أَخِيهِ وَهُوَ أَصْغَرُ مِنْهُمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَبِرَ الْكِبَرُ، أَوْ قَالَ: لَيْسَ الْأَكْبَرُ، فَتَكَلَّمَا فِي أَمْرِ صَاحِبِهِمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَفْسِمُ خَمْسُونَ مِنْكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ فَيُدْفَعُ بِرُمَّتِهِ، قَالُوا: أَمْرٌ لَمْ نَشْهَدْهُ كَيْفَ نَخْلِفُ؟، قَالَ: فَتَبَرُّكُمْ يَهُودٌ بِإِيمَانٍ خَمْسِينَ مِنْهُمْ "، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَوْمٌ كُفَّارٌ، قَالَ: فَوَدَاهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ قَبْلِهِ، قَالَ سَهْلٌ: فَدَخَلْتُ مَرْبَدًا لَهُمْ يَوْمًا، فَرَكَضْتَنِي نَاقَةً مِنْ تِلْكَ الْإِبِلِ رَكْضَةً بِرِجْلِهَا، قَالَ: حَمَّادُ هَذَا أَوْ نَحْوُهُ، وَحَدَّثَنَا الْقَوَارِيرِيُّ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَهُ، وَقَالَ فِي حَدِيثِهِ فَعَقَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ عِنْدِهِ، وَلَمْ يَقُلْ فِي حَدِيثِهِ " فَرَكَضْتَنِي نَاقَةً "، حَدَّثَنَا عَمْرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ يَعْنِي الثَّقَفِيَّ جَمِيعًا، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْمَةَ بَنَحْوِ حَدِيثِهِمْ³⁷⁷

Bana Ubeydullah b. Ömer el-Kavârî rivayet etti. Dedi ki, bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. Dedi ki, bize Yahyâ b. Saîd, Büşeyr b. Yesâr'dan, o da Sehl b. Ebû Hayseme ile Râfi' b. Hadîc'den naklen rivayet etti ki, Muhayyisa b. Mes'ûd ile Abdullah b. Sehl Hayber tarafına doğru gitmişler ve hurmalıkta ayrılmışlar. Az sonra Abdullah b. Sehl öldürülmüş. Onlar Yahudileri itham etmişler. Derken ölenin kardeşi Abdurrahman ile amcasının iki oğlu Huveyyisa ve Muheyysa Peygamber'e ﷺ gelmişler. Abdurrahman onlardan küçük olduğu halde kardeşinin başına gelen musibet hakkında konuşmuş. Bunun üzerine Resûlullah ﷺ "Büyüğü büyük bil" yahut "Büyük olan söze başlasın" buyurmuşlar ve Huveyyisa ile Muheyysa arkadaşlarının musibeti hakkında konuşmuşlar. Resûlullah ﷺ "Sizden elli kişi, onlardan bir adam

³⁷⁷ Buhârî, "Edeb", 89, (hadis no: 6142); "Megâzî", 36, (hadis no: 4193); Müslim, "el-Kasâme ve'l-Muhâribîn ve'l-Kısâs ve'd-Diyât", 2, (hadis no: 1669).

aleyhine yemin eder ve adam tamamı ile size verilir” buyurmuş. Onlar “Görmediğimiz bir iş, nasıl yemin ederiz” demişler. Resûlullah ﷺ “Öyleyse Yahudiler size kendilerinden elli kişinin yeminleri ile tebrie ederler” buyurmuş. Onlar “Yâ Resûlallah bunlar kafir bir kavimdir” demişler. Râvi diyor ki, artık Resûlullah ﷺ onun diyetini kendi verdi. Sehl şunu söylemiş “Sonra bir gün onların deve ağılına girdim de o develerden bir dişi deve ayağı ile beni tepti” Hammâd, bunu, yahut bunun benzerini söylemiştir. Sehl hadisinde “Resûlullah ﷺ onun diyetini kendinden verdi” demiş, “Beni bir dişi deve tepti” cümlesini söylememiştir. Bize yine Kavârîrî rivayet etti. Dedi ki, bize Bişr b. Mufaddal rivayet etti. Dedi ki, Bize Yahyâ b. Saîd, Büşeyr b. Yesâr’dan, o da Sehl b. Ebû Hayseme’den, o da Peygamber’den ﷺ naklen bunun benzerini rivayet etti. Sehl, hadisinde “Resûlullah ﷺ onun diyetini kendinden verdi” demiş, “Beni bir dişi deve tepti” cümlesini söylememiştir. Bize Amr en-Nâkîd rivayet etti. Dedi ki, bize Süfyân b. Uyeyne rivayet etti. H.

Bize Muhammed b. el-Müsennâ da rivayet etti. Dedi ki, bize Abdülvehhab, yani Sekafî, rivâyet etti. Bu râvilerin hepsi Yahyâ b. Saîd’dan, o da Büşeyr b. Yesâr’dan, o da Sehl b. Ebû Hayseme’den yukarıdakilerin hadisi gibi rivayette bulunmuşlardır.

(9) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، وَسَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْآخَرَانِ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَشْجَعَ النَّاسِ، وَلَقَدْ فَرَّغَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَأَنْطَلَقَ نَاسٌ قَبْلَ الصَّوْتِ، فَتَلَقَّاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَاجِعًا، وَقَدْ سَبَقَهُمْ إِلَى الصَّوْتِ وَهُوَ عَلَى فَرَسٍ لِأَبِي طَلْحَةَ، عُرِّيَ فِي عُنُقِهِ السَّيْفُ، وَهُوَ يَقُولُ: لَمْ تُرَاعُوا، لَمْ تُرَاعُوا، قَالَ: وَجَدْنَاهُ بِحَرٍّ، أَوْ إِنَّهُ لَبَحْرٌ، قَالَ: وَكَانَ فَرَسًا يُبْطَأُ" ³⁷⁸

Bize Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî ile Saîd b. Mansûr ve Ebû'r-Rebî' el-Atekî ve Ebû Kâmil rivayet ettiler. Lafız Yahyâ'nındır. Yahyâ ahberenâ, ötekiler haddesenâ tabirini kullandılar. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Sâbit'ten, o da Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti. Enes şöyle demiş: Resûlullah ﷺ insanların en güzeli, en cömerti ve en cesuru idi. Bir gece Medine halkı gerçekten korktu da birtakım insanlar sesin geldiği tarafa gittiler. Resûlullah ﷺ ise dönerken onlara rastladı. Sesin geldiği tarafa onlardan önce gitmişti. Ebû Talhâ'nın çıplak bir atına binmiş; kılıç boynunda: “Korkmayın! Korkmayın!” diyordu. Enes demiş ki: Biz onu derya bulduk. Yahut o gerçekten derya imiş. Halbuki hantallığı ile marûf bir at idi.

³⁷⁸ Buhârî, “Cihâd”, 24 (hadis no: 2820), 54 (hadis no: 2866), 82 (hadis no: 2908), 165 (hadis no: 3040); “Edeb”, 39 (hadis no: 6033); Müslim, “Fezâil”, 48 (hadis no: 2307).

(10) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ: وَمَا أَعْدَدْتَ لِلْسَّاعَةِ؟ قَالَ: حُبُّ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، قَالَ: فَإِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ"، قَالَ أَنَسٌ: فَمَا فَرِحْنَا بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَرَحًا أَشَدَّ مِنْ قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: فَإِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ، قَالَ أَنَسٌ: فَأَنَا أَحْبُّ اللَّهِ وَرَسُولَهُ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرَ، فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ، وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِأَعْمَالِهِمْ. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْغُبَرِيُّ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ وَلَمْ يَذْكُرْ قَوْلَ أَنَسٍ: فَأَنَا أَحْبُّ وَمَا بَعْدَهُ³⁷⁹

Bana Ebü'r-Rebî' el-Atekî rivayet etti. Dedi ki, bize Hammâd yani İbn Zeyd rivayet etti. Dedi ki, bize Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'ten rivayet etti. Enes şöyle demiş, bir adam Resûlullah'a ﷺ gelerek "Ya Resûlallah! Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sordu. O da "Sen kıyamet için ne hazırladın?" dedi. Adam "Allah ve Resûlünün sevgisini" cevabını verdi. "O halde sen sevdiklerinle berabersin" buyurdular. Enes demiştir ki, İslâm'dan sonra artık Peygamber'in ﷺ "O halde sen sevdiklerinle berabersin" sözünden daha çok hiçbir şeye sevinmedik. Enes, işte ben de Allah ile Resûlünü ve Ebû Bekirle Ömer'i seviyorum, onların amelleri gibi amel etmediysem de, onlarla beraber olmayı ümid ediyorum. Bize bu hadisi Muhammed b. Ubeyd el-Guberî rivayet etti. Dedi ki, bize Ca'fer b. Süleyman rivayet etti. Dedi ki, bize Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'ten, o da Peygamber'den ﷺ naklen rivayet etti. Ama Enes'in, ben de Allah ve Resûlünü seviyorum, sözünü ve ondan sonrasını anmadı.

(11) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَاللَّفْظُ لِخَلْفٍ، وَيَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ الْحَارِثِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ غِيْلَانَ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي رَهْطٍ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ نَسْتَحْمِلُهُ، فَقَالَ: "وَاللَّهِ لَا أَحْمِلُكُمْ وَمَا عِنْدِي مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ"، قَالَ: فَلَبِثْنَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَتَيْتُ بِإِبِلٍ فَأَمَرَ لَنَا بِثَلَاثِ ذَوْدٍ غُرِّ الذَّرَى، فَلَمَّا انْطَلَقْنَا قُلْنَا، أَوْ قَالَ بَعْضُنَا لِبَعْضٍ لَا يُبَارِكُ اللَّهُ لَنَا أَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَسْتَحْمِلُهُ، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَحْمِلَنَا، ثُمَّ حَمَلْنَا فَأَتَوْهُ فَأَخْبَرُوهُ، فَقَالَ: مَا أَنَا حَمَلْتُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَمَلَكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَا أَخْلِفُ عَلَى يَمِينٍ، ثُمَّ أَرَى خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا كَفَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَأَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ³⁸⁰

Bize Halef b. Hişâm ile Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Lafız Halef'e aittir. Yahyâ b. Habîb el-Hârisî de rivayet etti. (Dediler ki) Bize Hammâd b. Zeyd, Gaylân b. Cerîr'den, o da Ebû Bürde'den, o da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Eş'arîlerden bir cemaat içinde yüklerimizi taşıyacak (deve) istemek için

³⁷⁹ Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 6 (hadis no: 3688); Müslim, "el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 163 (hadis no: 2639).

³⁸⁰ Buhârî, "el-Eymân ve'n-nüzûr", 1 (6623); Buhârî, "Keffârâtü'l-eymân", 9 (hadis no: 6718). Müslim, "Eymân", 7 (hadis no: 1649), 9 (hadis no: 1649); Buhârî, "Farzu'l-humus", 15 (hadis no: 3133).

Peygamber'e ﷺ geldim. "Vallahi size (deve) veremem. Zaten bende size verecek (deve) yok" buyurdu. Bunun üzerine Allah'ın dilediği kadar durduk. Sonra kendilerine birtakım develer getirdiler de, bize üç tane beyaz hörgüçlü deve (verilmesini) emir buyurdu. Yola revân olduktan sonra Allah bize iyi hayır getirmez. Resûlullah'a ﷺ yük devesi istemeye geldik, bize deve veremeyeceğine yemin etti, sonra verdi, dedik (yahut bunu bazımız söyledi). Bu konuştuğumuzu derhal gidip ona haber verdiler. Bunun üzerine "Size yük hayvanlarını ben vermedim; lakin Allah verdi. Vallahi Allah diler de ben bir şeye yemin eder, sonra da ondan daha hayırlısını görürsem hemen yeminime kefarete verir o hayırlı şeyi yaparım" buyurdular.

12) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، وَأَبُو الرَّبِيعِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْآخَرَانِ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَثَرَ صُفْرَةٍ، فَقَالَ: " مَا هَذَا؟ "، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَزْنِ نَوَاقٍ مِنْ ذَهَبٍ، قَالَ: " فَبَارَكَ اللَّهُ لَكَ، أَوْلِمَ وَلَوْ بِشَاةٍ " ³⁸¹

Bize Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî ile Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Dâvûd el-Atekî ve Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Lafız Yahyâ'nındır. Yahyâ "Bize haber verdi" tabirini kullandı. Ötekiler: bize Hammâd b. Zeyd Sâbit'ten o da Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti, dediler. Peygamber ﷺ Abdurrahman b. Avf'ın üzerinde sarı renk eseri görerek: "Bu ne?" diye sormuş. Abdurrahmân: "Yâ Resûlallah! Ben bir nevât altın miktarı mehir vererek bir kadınla evlendim" demiş. Resûlullah ﷺ "Öyle ise Allah sana mübarek eylesin! Bir koyunla bile olsa davet yap!" buyurmuşlardır.

13) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزُّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، وَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ حَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، وَشُعَيْبُ بْنُ جَحْبَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ ح. وَحَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، وَعَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْغَبْرِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ ح. وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ جَحْبَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ ح. وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، وَعُمَرُ بْنُ سَعْدٍ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ، جَمِيعًا عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ جَحْبَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ ح. كُلُّهُمْ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: " أَنَّهُ أَعْتَقَ صَفِيَّةَ، وَجَعَلَ عِتْقَهَا صَدَاقَهَا "، وَفِي حَدِيثِ مُعَاذٍ، عَنْ أَبِيهِ: تَزَوَّجَ صَفِيَّةَ، وَأَصْدَقَهَا عِتْقَهَا ³⁸²

Bana Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Sâbit ile Abdülaziz b. Süheyb'den, onlar da Enes'ten naklen rivayet etti. H.

³⁸¹ Buhârî, "Nikâh", 56, (hadis no: 5155), 68, (hadis no: 5168), 69, (hadis no: 5171); "Da'avât", 53, (hadis no: 6386); Müslim, "Nikâh", 79, (hadis no: 1427);

³⁸² Buhârî, "Nikâh", 13, (hadis no: 5086); Müslim, "Nikâh", 85, (hadis no: 1365).

Bize bu hadisi Kuteybe b. Saîd dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Sâbit ile Şuayb b. Habhâb'dan, onlar da Enes'ten naklen rivayet eyledi. H.

Bize Kuteybe de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Avâne, Katâde ile Abdülazîz'den onlar da Enes'ten naklen rivayet etti. H.

Bize Muhammed b. Ubeyd el-Guberî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Avâne, Ebû Osman'dan, o da Enes'ten naklen rivayet eyledi. H.

Bana Züheyr b. Harb dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muâz b. Hişâm rivayet etti. (Dedi ki): Bana babam, Şuayb Habhâb'dan, o da Enes'ten naklen rivayet eyledi. H.

Bana Muhammed b. Râfi' de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yahyâ b. Âdem ile Ömer b. Sa'd ve Abdürrezzâk toptan Süfyân'dan, o da Yunus b. Ubeyd'den, o da Şuayb b. Habhâb'dan, o da Enes'ten naklen rivayet ettiler. Bu râvilerin her biri Peygamber'den ﷺ naklen onun Safiyye'yi azad ettiğini ve azad buyurmasını, ona mehir yaptığını rivayet etmişlerdir. Muâz'ın babasından rivayet ettiği hadiste; "Resûlullah ﷺ Safiyye ile evlendi de azad buyurmasını ona mehir yaptı" ifadesi vardır.

(14) حدثنا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ، هَلَكَ وَتَرَكَ تِسْعَ بَنَاتٍ، أَوْ قَالَ: سَبْعَ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً نَيْبًا، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا جَابِرُ، تَزَوَّجْتَ"، قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: "فَبِكْرٌ أَمْ ثَيِّبٌ"، قَالَ: قُلْتُ: بَلْ ثَيِّبٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "فَهَلَّا جَارِيَةٌ تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ، أَوْ قَالَ: تُضَاكِكُهَا وَتُضَاكِكَ"، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ هَلَكَ وَتَرَكَ تِسْعَ بَنَاتٍ أَوْ سَبْعَ، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ آتِيَهُنَّ أَوْ أَجِيَهُنَّ بِمِثْلِهِنَّ، فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَجِيءَ بِامْرَأَةٍ تَقُومُ عَلَيْهِنَّ وَتُضِلُّهُنَّ، قَالَ: "فَبَارَكَ اللَّهُ لَكَ"، أَوْ قَالَ: لِي خَيْرًا، وَفِي رِوَايَةِ أَبِي الرَّبِيعِ: تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ، وَتُضَاكِكُهَا وَتُضَاكِكَ، وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "هَلْ نَكَحْتَ يَا جَابِرُ"، وَسَأَلَ الْحَدِيثَ إِلَى قَوْلِهِ: امْرَأَةً تَقُومُ عَلَيْهِنَّ وَتَمْسُطُهُنَّ، قَالَ: أَصَبْتُ وَلَمْ يَذْكُرْ مَا بَعْدَهُ³⁸³

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet ettiler. Yahyâ dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr'dan, o da Câbir b. Abdullah'tan naklen haber verdi. (Demiş ki): Babam Abdullah vefat ederek geride dokuz kız bıraktı, yahut yedi kız. Derken ben dul bir kadınla evlendim. Resûlullah ﷺ bana "Yâ Câbir evlendin mi?" diye sordu. Evet, cevabını verdim. "Bâkire mi aldın dul mu?" dedi. Hayır dul aldım yâ Resûlallah, dedim. "Bâkire alsaydın ya! Sen onunla o seninle oynayırdınız"

³⁸³ Buhârî, "De'avât", 53, (hadis no: 6387); "Nafakât", 12, (hadis no: 5367); Müslim, "Radâ", 56, (hadis no: 715); "Müsâkât", 113, (hadis no: 715).

buyurdular. Yahut birbirinizi güldürürdünüz buyurdu. Resûlullah'a ﷺ dedim ki: Abdullah vefat etti ve dokuz, yahut yedi, kız bıraktı. Ben de onlara kendileri gibi bir kız getirmeyi yahut bir kızla gelmeyi uygun bulmadım. Onlara bakacak ve onları gözetecek bir kadın getirmek istedim. Resûlullah ﷺ “Öyle ise Allah sana mübarek eylesin” buyurdu, yahut bana hayır duada bulundu. Ebü'r-Rebî'in rivayetinde “Sen onunla o seninle oynar ve birbirinizi güldürürdünüz” cümlesi vardır. Bu hadisi bize Kuteybe b. Saîd de rivayet etti, (dedi ki) bize Süfyân, Amr'dan, o da Câbir b. Abdullah'tan naklen rivayet etti. Câbir şöyle demiş: Resûlullah bana “Evlendin mi ya Câbir?” dedi. Râvi hadisi “Onlara bakacak, saçlarını tarayacak bir kadın” cümlesine kadar rivayet etmiş; Resûlullah'ın ﷺ “isabet etmişsin” buyurduğunu söylemiş sonrasını zikretmemiştir.

(15) وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ وَهُوَ ابْنُ عَلِيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ يَغْلَى بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: كُنَّا نَحَاقِلُ الْأَرْضَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَتُكْرِمُهَا بِالثَّلْثِ، وَالرُّبْعِ، وَالطَّعَامِ الْمُسَمَّى، فَجَاءَنَا ذَاتَ يَوْمٍ رَجُلٌ مِنْ غُمُومِي، فَقَالَ: "نَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَمْرٍ كَانَ لَنَا نَافِعًا وَطَوَاعِيَهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَنْفَعُ لَنَا، نَهَانَا أَنْ نَحَاقِلَ بِالْأَرْضِ، فَتُكْرِمُهَا عَلَى الثَّلْثِ، وَالرُّبْعِ، وَالطَّعَامِ الْمُسَمَّى، وَأَمَرَ رَبَّ الْأَرْضِ أَنْ يَزْرَعَهَا، أَوْ يَزْرَعَهَا، وَكَرِهَ كِرَاءَهَا وَمَا سِوَى ذَلِكَ." وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَغْلَى بْنُ حَكِيمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، يُحَدِّثُ عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: كُنَّا نَحَاقِلُ بِالْأَرْضِ، فَتُكْرِمُهَا عَلَى الثَّلْثِ، وَالرُّبْعِ، ثُمَّ ذَكَرَ بِمِثْلِ حَدِيثِ ابْنِ عَلِيَّةَ. وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ. ح. وَحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى. ح. وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُهُ، كُلُّهُمُ عَنْ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ يَغْلَى بْنِ حَكِيمٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ، وَحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ يَغْلَى بْنِ حَكِيمٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَلَمْ يَقُلْ: عَنْ بَعْضِ غُمُومِيَةٍ³⁸⁴

Bana Alî b. Hucr es-Sa'dî ile Yâkûb b. İbrâhîm rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize İsmâîl yani İbn Uleyye, Eyyûb'dan o da Ya'lâ b. Hakîm'den o da Süleyman b. Yesâr'dan o da Râfî' b. Hadîc'den naklen rivayet etti. Râfî' şöyle demiş: “Biz Resûlullah ﷺ zamanında araziye mühâkale yapar; onu üçte birle, dörtte birle ve muayyen miktar zahîre ile kiraya verirdik; derken bir gün bize amcalarımdan bir zat gelerek: bize faydalı olan bir işten Resûlullah ﷺ bizi nehy buyurdu; ama Allah ve Resulüne itaat bizim için daha faydalıdır. Araziye muhâkale yaparak üçte birle dörtte birle ve muayyen bir miktar zahîre ile kiraya vermeyi bize yasak etti ve arazi sahibine

³⁸⁴ Buhârî, “Müzâraa”, 18 (hadis no: 2343, 2344); “Buyû”, 75 (hadis no: 2172, 2173); Müslim, “Buyû”, 113 (hadis no: 1548), 85 (hadis no: 1536), 87 (hadis no: 1536), 75 (hadis no: 1542), 109 (hadis no: 1547), 120 (hadis no: 1550).

yerini ya ekmesini yahut ektirmesini emir buyurdu; kiraya vermeyi ve bundan başkasını kabul etmedi, dedi.” Bize bu hadisi Yahyâ b. Yahyâ da rivayet etti, (dedi ki): bize Hammâd b. Zeyd, Eyyûb’dan naklen haber verdi. (Demiş ki) : Bana Ya’lâ b. Hakîm yazdı. (Dedi ki): Süleyman b. Yesâr’ı, Râfi‘ b. Hadîc’den naklen rivayet ederken dinledim. Râfi‘ şöyle demiş: “Vaktiyle bir araziye muhâkale yapar; onu üçte birle, dörtte birle kiraya verirdik...” Bundan sonra râvi, İbn Uleyye hadisi gibi rivayette bulunmuştur. Bize Yahyâ b. Habîb rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hâlid b. Hâris rivayet etti. H.

Bize Amr b. Ali de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülâla rivayet etti. H.

Bize İshâk b. İbrâhîm dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abde haber verdi. Bu râvilerin hepsi İbn Ebî Arûbe’den o da Ya’lâ b. Hakîm’den bu isnadla bu hadisin mislini rivayet etmişlerdir. Bana bu hadisi Ebu’t-Tâhir de rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb haber verdi. (Dedi ki): Bana Cerîr b. Hâzim, Ya’lâ b. Hakîm’den bu isnadla, o da Râfi‘ b. Hadîc’den, o da Peygamber’den ﷺ naklen haber verdi. Ama “Amcalarından birinden” demedi.

(16) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " الْبَيْعَانِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِالْخِيَارِ عَلَى صَاحِبِهِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، إِلَّا بَيْعَ الْخِيَارِ "، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى وَهُوَ الْقَطَّانُ. ح. وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، كُلُّهُمَا عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ. ح. وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، جَمِيعًا عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ أَبِي عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، أَخْبَرَنَا الصَّحَّاحُ، كِلَاهُمَا عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَ حَدِيثِ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ ³⁸⁵

Bize Yahyâ b. Yahyâ rivayet etti. (Dedi ki): Mâlik’e Nâfi‘den dinlediğim, onun da İbn Ömer’den rivayet ettiği şu hadisi okudum: Resûlullah ﷺ: “Alış veriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça, biri diğerine karşı muhayyerdir. Yalnız muhayyerlik şartıyla yapılan satış müstesna!” buyurmuşlar. Bize Züheyr b. Harb ile Muhammed b. Müsennâ rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Yahyâ yani el-Kattân rivayet etti. H.

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muhammed b. Bişr rivayet etti. H.

³⁸⁵ Buhârî, “Buyû’”, 43 (hadis no: 2109); Müslim, “Buyû’”, 33 (hadis no: 1527).

Bize İbn Nümejr dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize babam rivayet etti. Bu râvilerin hepsi Ubeydullah'tan o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den naklen rivayette bulunmuşlardır.

Bana Züheyr b. Harb ile Ali b. Hucr da rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize İsmâil rivayet eyledi. H.

Bize Ebû'r-Rebî' ile Ebû Kâmil dahi rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd rivayet etti. Bunlar toptan Eyyûb'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen rivayette bulunmuşlardır. H.

Bize İbn Müsennâ ile İbn Ebî Ömer de rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Abdülvehhâb rivayet etti. (Dedi ki): Ben Yahyâ b. Saîd'den dinledim. H.

Bize İbn Râfi' dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Ebû Fûdeyk rivayet etti. (Dedi ki): Bize Dahhâk haber verdi. Bunların ikisi de Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen Mâlik'in Nâfi'den naklettiği hadis gibi rivayette bulunmuşlardır.

17 حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَالْمُقَدَّمِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، كُلُّهُمْ عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ: خَلْفٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسٍ، قَالَ: رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ يَغْنِي عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يُقْبَلُ الْحَجَرُ، وَيَقُولُ: "وَاللَّهِ إِنِّي لَأُقْبَلُكَ وَإِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَأَنْتَ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَبْلَكَ مَا قَبَّلْتُكَ"، وَفِي رَوَايَةِ الْمُقَدَّمِيِّ، وَأَبِي كَامِلٍ: رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ³⁸⁶

Bize Halef b. Hişâm ile el-Mukaddemî, Ebû Kâmil ve Kuteybe b. Saîd hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Halef dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Âsım el-Ahvel'den, o da Abdullah b. Sercis'ten naklen rivayet etti. Abdullah şöyle demiş: Dazlağı yani Ömer b. Hattâb'ı Hacerülesved'i öperken gördüm. Hem şunları söylüyordu: "Vallahi seni öpüyorum, senin bir taş olduğunu, zarar ve fayda vermediğini de pekala biliyorum. Eğer Resûlullah'ın ﷺ seni öptüğünü görmüş olmasaydım, seni ben de öpmezdim." el-Mukaddemî ile Ebû Kâmil'in rivayetinde: "Dazlakçağızı gördüm" ifadesi vardır.

18 وَحَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ، وَفُتَيْبَةُ جَمِيعًا، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ خَلْفٌ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يُحَدِّثُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ نَقُولُ: لَبَيْكَ بِالْحَجِّ فَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً"³⁸⁷

³⁸⁶ Buhârî, "Hac", 60 (hadis no: 1611); Müslim, "Hac", 250 (hadis no: 1270), 249 (hadis no: 1270).

³⁸⁷ Buhârî, "Hac", 35 (hadis no: 1570); Müslim, "Hac", 146 (hadis no: 1216), 182 (hadis no: 1230).

Bize Halef b. Hişâm ile Ebü'r-Rebî' ve Kuteybe hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Halef (dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Eyyûb'dan rivayet etti. (Demiş ki): Ben, Mucâhid'i, Câbir b. Abdullah'dan ﷺ naklen rivayet ederken dinledim. Câbir şöyle dedi: "Resûlullah ﷺ ile birlikte hacc için: "Lebbeyk" diyerek (Mekke'ye) geldik de bize, bu hacı umreye çevirmemizi emir buyurdular."

19) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، وَفِي رَوَايَةِ أَبِي كَامِلٍ: سَمِعْتُ أَنَسًا، قَالَ: " مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَوْلَمَ عَلَى امْرَأَةٍ "، وَقَالَ أَبُو كَامِلٍ: عَلَى شَيْءٍ مِنْ نِسَائِهِ، مَا أَوْلَمَ عَلَى زَيْنَبَ، فَإِنَّهُ ذَبَحَ شَاةً³⁸⁸

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî ile Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin ve Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Sâbit'ten, o da Enes'ten naklen rivayet eyledi. (Ebû Kâmil'in rivayetinde: Enes'ten işittim ifadesi vardır.) Enes şöyle demiş: Ben Resûlullah'ın ﷺ kadınlardan hiç birine Zeyneb için yaptığı kadar düğün yaptığını görmedim. Çünkü (o davette) bir koyun kesmişti. Ebû Kâmil: (Kadınlardan hiç birine) ifadesinin yerine (hiç bir şeye) tabirini kullanmış, Zeyneb'e yaptığı velîmede koyun kesmişti, demiştir.

20) حَدَّثَنِي أَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ الْجَحْدَرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَرَفَعِ الْحَدِيثَ، أَنَّهُ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ ﷻ قَدْ وَكَّلَ بِالرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ نُطْفَةٍ؟ أَيُّ رَبِّ عِلَاقَةٍ؟ أَيُّ رَبِّ مُضْغَةٍ؟ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَقْضِيَ خَلْقًا، قَالَ: قَالَ الْمَلَكُ: أَيُّ رَبِّ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى؟ شَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ؟ فَمَا الرِّزْقُ؟ فَمَا الْأَجَلُ؟ فَيُكْتَبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ " ³⁸⁹

Bana Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin el-Cahderî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ubeydullah b. Ebû Bekir Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti. Ve hadisi ref' etti. Resûlullah ﷺ şöyle buyurmuşlar: "Gerçekten Allah ﷻ rahime bir melek vekil kılmuştur. (Bu melek): "Ey Rabbim! Pıhtı. Ey Rabbim! Et parçası" der. Allah bir şeyi yaratmak murat ettiği vakit melek: "Ey Rabbim! Erkek mi yoksa dişi mi? Şakî mi yoksa saîd mi? Rızık ne olacak? Ecel ne olacak?" diye sorar ve böylece annesinin karnında iken yazılır."

21) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنُ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَا نَوَى،

³⁸⁸ Buhârî, "Tefsîr", 8 (hadis no: 4792); Müslim, "Nikâh", 90 (hadis no: 1428).

³⁸⁹ Buhârî, "Kader", 1 (hadis no: 6595); "Enbiyâ", 1 (hadis no:3333); "Hayz", 17 (hadis no: 318); Müslim, "Kader", 5 (hadis no: 2646).

فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَرَوُّجُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ "، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ بْنُ الْمُهَاجِرِ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ يَعْنِي الثَّقَفِيَّ. ح وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ يَعْنِي ابْنَ غِيَاثٍ، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ كُلُّهُمْ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، بِإِسْنَادٍ مَالِكٍ وَمَعْنَى حَدِيثِهِ، وَفِي حَدِيثِ سُفْيَانَ، سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَلَى الْمِنْبَرِ يُخْبِرُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ³⁹⁰

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb rivayet etti. (Dedi ki): Bize Mâlik, Yahyâ b. Saïd, Muhammed b. İbrahim'den o da Alkame b. Vakkâs'tan, o da Ömer b. Hattâb'dan naklen rivayet etti. (Şöyle demiş): Resûlullah ﷺ "Ameller ancak niyete göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Her kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne idi ise onun hicreti Allah ve Resûlünedir. Kimin hicreti elde edeceği bir dünya yahut evleneceği bir kadın içinse, onun hicreti de hicret ettiğinedir." buyurdu.

Bize Muhammed b. Rumh b. el-Muhâcir rivayet etti. (Dedi ki): Bize Leys haber verdi. H.

Bize Ebü'r-Rebî' el-Atekî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. H.

Bize Muhammed b. Müsennâ dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülvehhab (yani Sekaî) rivayet etti. H.

Bize İshâk b. İbrahim de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Hâlid el-Ahmar, Süleyman b. Hayyân haber verdi. H.

Bize Muhammed b. Abdullah b. Nümejr dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hafs (yani İbn Gıyâs) ile Yezîd b. Harun rivayet ettiler. H.

Bize Muhammed b. Alâ el-Hemedânî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Mübârek rivayet etti. H.

Bize İbn Ebû Ömer de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Süfyân rivayet etti. Bu râvilerin hepsi Yahyâ b. Saïd'den, Mâlik'in isnadı ve onun hadisi mânasında rivayet etmişlerdir.

Süfyân'ın hadisinde: "Ömer b. Hattâb'ı minber üzerinde Peygamber'den ﷺ naklen rivayet ederken işittim." ibaresi vardır.

³⁹⁰ Buhârî, "Hiyel", 1 (hadis no: 6953); "Menâkibü'l-ensâr", 45 (hadis no: 3898); Müslim, "İmâre", 155 (hadis no: 1907).

22) وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَبُذَيْلٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا، سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ وَأَنَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّائِلِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ صَلَاةُ اللَّيْلِ؟ قَالَ: " مَنَعْنِي، فَإِذَا خَشِيتَ الصُّبْحَ فَصَلِّ رَكْعَةً، وَاجْعَلْ آخِرَ صَلَاتِكَ وَتَرًا "، ثُمَّ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ، وَأَنَا بِذَلِكَ الْمَكَانِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَا أَذْرِي هُوَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ. وَحَدَّثَنِي أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَبُذَيْلٌ، وَعِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْغُبَرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَالزُّبَيْرُ بْنُ الْخَرِّبِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَا بِمَنْبَلِهِ، وَلَيْسَ فِي حَدِيثِهِمَا: ثُمَّ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ وَمَا بَعْدَهُ³⁹¹

Bana, Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Eyyûb ile Büdeyl, Abdullah b. Şakîk'den, o da Abdullah b. Ömer'den naklen rivayet etti ki, bir adam Peygamber'e ﷺ -ben soranla Peygamber ﷺ arasında olduğum halde- sual sordu ve: "Yâ Resûlallah! Gece namazı nasıl kılınır?" dedi. Resûlullah ﷺ : "İkişer ikişer kılınır. Sabah olacağından korkarsan bir rekat (daha) kıl. Ve namazın sonunu vitir yap!" buyurdular. Bir sene sonra ben yine o yerde iken Resûlallah'a ﷺ biri soru sordu. Ama o adam mıydı, başka biri miydi bilemiyorum. Ona da aynı şeyi söyledi. Bana, Ebû Kâmil rivayet etti, dedi ki: Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki):

Bize, Eyyûb ile Büdeyl ve İmrân b. Hudeyr, Abdullah b. Şakîk'den, o da İbn Ömer'den naklen rivayet ettiler. H.

Bize, Muhammed b. Ubeyd el-Guberî dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Eyyûb ile Zübeyr b. Hurrî, Abdullah b. Şakîk'den o da İbn Ömer'den naklen rivayet ettiler. İbn Ömer: "Bir adam, Peygamber'e ﷺ sordu." demiş. Mezkûr râviler yukarıdaki hadisın mislini rivayet etmişlerdir. Yalnız bunların ikisinin hadisinde dahi "hadiseden bir sene sonra Peygamber'e ﷺ bir adam soru sordu..." cümlesi ile ondan sonrası yoktur.

23) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَخَلْفُ بْنُ هِشَامٍ جَمِيعًا، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنْ مُطَرِّفٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ أَنَا وَعِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ خَلْفَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَكَانَ إِذَا سَجَدَ كَبَّرَ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ كَبَّرَ، وَإِذَا نَهَضَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ، فَلَمَّا انْصَرَفْنَا مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: أَخَذَ عِمْرَانُ يَدِي، ثُمَّ قَالَ: لَقَدْ صَلَّى بِنَا هَذَا، صَلَاةَ مُحَمَّدٍ ﷺ أَوْ قَالَ: قَدْ ذَكَرَنِي هَذَا، صَلَاةَ مُحَمَّدٍ ﷺ³⁹²

³⁹¹ Buhârî, "Salât", 84 (hadis no: 473); "Vitr", 2 (hadis no: 995); Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn ve kasruhâ", 148 (hadis no: 749), 157 (hadis no: 749).

³⁹² Buhârî, "Ezân", 116 (hadis no: 786), 144 (hadis no: 826); Müslim, "Salât", 33 (hadis no: 393); "el-Mesâcid ve Mevâdi'u's-salât", 97 (hadis no: 573).

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Halef b. Hişâm hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Yahyâ dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Gaylân'dan, o da Mutarrîf'den naklen haber verdi. Mutarrîf şöyle demiş: İmrân b. Hüseyin ile ikimiz Ali b. Ebû Tâlib'in arkasında namaz kıldık. Ali secde ettiği zaman tekbir alır. (Secdeden) başını kaldırdığı zaman tekbir alır, iki rekat (kıldık)tan sonra kalkarken dahi tekbir alırdı. Namazdan çıktığımız vakit İmrân elimden tuttu, sonra: "Vallahi bu zat bize Muhammed ﷺ namazı gibi bir namaz kıldırdı; yahut bu zat bana Muhammed'in ﷺ namazını hatırlattı." dedi.

(24) حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْجَعْدِ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ يَرْوِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ، فَإِنَّهُ مِنْ فَارَقِ الْجَمَاعَةِ شَبْرًا فَمَاتَ فَمِيتَةً جَاهِلِيَّةٌ " ³⁹³

Bize Hasan b. Rebî' rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Ca'd'dan, o da Ebû Osman'dan, o da Ebû Recâ'dan, o da İbn Abbâs'tan rivayet etti. Şöyle demiş: Resûlullah ﷺ: "Bir kimse emirinden hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin! Zira her kim cemaatleri bir karış ayrılır da ölürse, bu cahiliyye ölümüdür." buyurdular.

(25) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَنَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا مَعْبُدُ بْنُ هِلَالٍ الْعَنْزِيُّ. حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ وَاللَّفْظُ لَهُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا مَعْبُدُ بْنُ هِلَالٍ الْعَنْزِيُّ، قَالَ: انْطَلَقْنَا إِلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَتَشَقَّعْنَا بِنَابِتٍ، فَأَنْتَهَيْنَا إِلَيْهِ وَهُوَ يُصَلِّي الصُّحَى، فَاسْتَأْذَنَّا لَنَا ثَابِتٌ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ وَأَجَلَسَ ثَابِتًا مَعَهُ عَلَى سَرِيرِهِ، فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا حَمْرَةَ، إِنَّ إِخْوَانَكَ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ يَسْأَلُونَكَ، أَنْ تُحَدِّثَهُمْ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ ﷺ قَالَ: " إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ مَاجَ النَّاسِ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَيَأْتُونَ آدَمَ، فَيَقُولُونَ لَهُ: اشْفَعْ لِدُرَيْتِكَ، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِإِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَإِنَّهُ خَلِيلُ اللَّهِ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَإِنَّهُ كَلِيمُ اللَّهِ، فَيُوتَى مُوسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُحَمَّدٍ ﷺ فَأُوتَى، فَأَقُولُ: أَنَا لَهَا، فَانْطَلِقْ فَاسْتَأْذِنْ عَلَى رَبِّي، فَيُؤْذَنُ لِي، فَأَقُومُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَأَحْمَدُهُ بِمُحَمَّدٍ لَا أَقْدِرُ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ يُلْهِمَنِيهِ اللَّهُ، ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا، فَيَقَالَ لِي: يَا مُحَمَّدُ، ارْزُقْ رَأْسَ، وَقُلْ: يُسْمِعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، فَأَقُولُ: رَبِّ أُمَّتِي، أُمَّتِي، فَيَقَالَ: انْطَلِقْ، فَمَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ بُرَّةٍ أَوْ شَعِيرَةٍ مِنْ إِيْمَانٍ، فَأَخْرَجَهُ مِنْهَا، فَانْطَلِقْ، فَأَفْعَلْ، ثُمَّ أَرْجِعْ إِلَى رَبِّي، فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ، ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا، فَيَقَالَ لِي: يَا مُحَمَّدُ، ارْزُقْ رَأْسَكَ، وَقُلْ: يُسْمِعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، فَأَقُولُ: أُمَّتِي، أُمَّتِي، فَيَقَالَ لِي: انْطَلِقْ، فَمَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرَدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ، فَأَخْرَجَهُ مِنْهَا، فَانْطَلِقْ، فَأَفْعَلْ، ثُمَّ أَغُوذُ إِلَى رَبِّي، فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ، ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا، فَيَقَالَ لِي:

³⁹³ Buhârî, "Şerike", 1 (hadis no: 2483); "Fiten", 2 (hadis no: 7054).Müslim, "İmâre", 55 (hadis no: 1859).

يَا مُحَمَّدُ، ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَقُلْ: يُسْمِعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعَ، فَأَقُولُ: يَا رَبِّ، أُمْتِي، أُمْتِي، فَيَقَالَ لِي: انْطَلِقْ، فَمَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ، أَذْنَى، أَذْنَى، أَذْنَى مِنْ مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ، فَأَخْرَجَهُ مِنَ النَّارِ، فَأَنْطَلِقُ، فَأَفْعَلُ "، هَذَا حَدِيثُ أَنَسٍ الَّذِي أَنْبَأَنَا بِهِ، فَخَرَجْنَا مِنْ عِنْدِهِ، فَلَمَّا كُنَّا بِظَهْرِ الْجَبَانِ، قُلْنَا: لَوْ مَلْنَا إِلَى الْحَسَنِ، فَسَلَّمْنَا عَلَيْهِ وَهُوَ مُسْتَخْفٍ فِي دَارِ أَبِي خَلِيفَةَ، قَالَ: فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ فَسَلَّمْنَا عَلَيْهِ، فَقُلْنَا: يَا أَبَا سَعِيدٍ، جِئْنَا مِنْ عِنْدِ أَخِيكَ أَبِي حَمْزَةَ، فَلَمْ نَسْمَعْ مِنْهُ حَدِيثٍ حَدَّثَنَا فِي الشَّفَاعَةِ، قَالَ: هِيَهِ فَحَدَّثَنَا الْحَدِيثَ، فَقَالَ: هِيَهِ، قُلْنَا: مَا زَادْنَا؟ قَالَ: قَدْ حَدَّثَنَا بِهِ مِنْدُ عِشْرِينَ سَنَةً، وَهُوَ يَوْمِنِدْ جَمِيعَ، وَلَقَدْ تَرَكَ شَيْئًا مَا أَذْرِي أَنَسِي الشَّيْخُ أَوْ كَرِهَ، أَنْ يُحَدِّثَكُمْ فَتَسْكُلُوا، قُلْنَا لَهُ حَدَّثَنَا فَصَحِّحْ، وَقَالَ: فَخَلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ مَا ذَكَرْتُ لَكُمْ هَذَا، إِلَّا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُحَدِّثَكُمْوَهُ، ثُمَّ أَرْجِعْ إِلَى رَبِّي فِي الرَّابِعَةِ، فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ، ثُمَّ أَخِرْ لَهُ سَاجِدًا، فَيَقَالَ لِي: يَا مُحَمَّدُ، ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَقُلْ: يُسْمِعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعَ، فَأَقُولُ: يَا رَبِّ، ائْذَنْ لِي فِيمَنْ، قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ لَكَ، أَوْ قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ إِلَيْكَ، وَلَكِنْ، وَعِزَّتِي، وَكَبْرِيَانِي، وَعَظْمَتِي، وَجَبْرِيَانِي، لَا أُخْرِجَنَّ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ "، قَالَ: فَأَشْهَدُ عَلَى الْحَسَنِ، أَنَّهُ حَدَّثَنَا بِهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ أَرَاهُ، قَالَ: قَبْلَ عِشْرِينَ سَنَةً، وَهُوَ يَوْمِنِدْ جَمِيعَ³⁹⁴

Bize Ebü'r-Rebî' el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ma'bed b. Hilâl el-Anezî rivayet etti. H.

Bize bu hadisi Saîd b. Mansûr da rivayet etti. Lafız onundur. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ma'bed b. Hilâl el-Anezî rivayet etti. Dedi ki: Enes b. Mâlik'e gittik ve (bizi onunla görüştürmesi için) Sâbit'ten vesile olmasını istedik, Enes'e vardığımızda kuşluk namazı kılıyordu. Sâbit bizim için izin istedi ve yanına girdik. (Enes) Sâbit'i kendi yanına sedirine oturttu. Sâbit ona: "Yâ Ebû Hamza (şu) Basralı kardeşlerin kendilerine şefa'at hadisini rivayet etmeni rica ediyorlar." dedi. Enes buna icabetle şunları söyledi: Bize Muhammed ﷺ şöyle buyurdular: "Kıyamet günü geldiği zaman insanlar deniz dalgaları gibi birbirine çarparak karışacaklar. Sonra Âdem'e gelerek zürriyetine şefa'at et! diyecekler. Âdem: Ben ona ehil değilim, lakin siz İbrahim'e gidin; çünkü o Halilullah'dır, diyecek. Bunun üzerine İbrahim'e gelecekler. O da: Ben buna ehil değilim, lakin siz Mûsâ'ya gidin; çünkü o Kelîmullah'dır, diyecek. Müteakiben Mûsâ'ya gelinecek. O da: Ben buna ehil değilim; lakin siz İsâ'ya gidin; çünkü o Ruhullah ve Kelîmullah'dır; diyecek; sonra İsâ'ya gelinecek. O da: Ben buna ehil değilim; lakin siz Muhammed'e ﷺ gidin, diyecek. Nihayet bana gelecekler. Ben onlara: (Evet) Ben buna ehilim, diyerek hemen gidip Rabbimin huzuruna (çıkma için) izin isteyeceğim. Bana izin verilecek. Ben de onun huzuruna durarak ona hamd ü senâlarda bulunacağım ki, şimdi onları söylemeye iktidarım yoktur. Onları bana Allah ilham edecek. Sonra Allah

³⁹⁴ Buhârî, "Tevhîd", 36, (hadis no: 7510); Müslim, "İmân", 326 (hadis no: 193).

için secdeye kapanacağım. Bana: Yâ Muhammed, başını kaldır. Söyle ki, sözün dinlensin, iste (isteğin) verilsin, şefaata dile sana şefaata hakkı verilsin, denilecek. Bunun üzerine ben: Yâ Rabbi! Ümmetim, ümmetim, diyeceğim. (Bana: Haydi) git, kimin kalbinde bir buğday yahut arpa tanesi kadar iman varsa onu cehennemden çıkar, denilecek. Ben gidip bunu yapacağım. Sonra yine Rabbime dönerek aynı hamd ü senâlarla ona hamd edeceğim. Sonra ona secde ederek yere kapanacağım. Bana (yine:) Yâ Muhammed başını kaldır da söyle, sözün dinlensin, iste ki isteğin verilsin; şefaata dile şefaata hakkı verilsin, denilecek. Ben (yine) ümmetim, ümmetim! diyeceğim. Bunun üzerine bana: Haydi git, kimin kalbinde hardal tanesi kadar iman varsa onu cehennemden çıkar, denilecek. Ben gidip bunu da yapacağım. Sonra Rabbime dönerek aynı hamdlerle ona hamd edeceğim. Sonra onun için secdeye kapanacağım. Bana (tekrar): Yâ Muhammed başını kaldır, söyle ki, sözün dinlensin; iste isteğin verilsin. Şefaata dile sana şefaata hakkı verilsin, denilecek. Ben de: Yâ Rabbi ümmetim, ümmetim, diyeceğim. Bana: Git, kalbinde hardal tanesinden çok, çok, çok daha az iman olan kim varsa onu da cehennemden çıkar; denilecek. Ben hemen gidip bunu da yapacağım.” İşte Enes’in bize haber verdiği hadis budur. Bunun üzerine onun yanından çıktık. Sahranın yüksek bir yerine vardığımızda: Hasan’ın yanına uğrasak da ona bir selam versek ya dedik. O da Ebû Halife’nin evinde gizlenmiştir; dedik ve hemen onun yanına girerek kendisine selâm verdik. Dedik ki: Yâ Ebû Saîd! Biz senin dostun Ebû Hamza’nın yanından geldik. Bize şefaata hakkında öyle bir hadis rivayet etti ki mislini (şimdiye kadar hiç) işitmedik. Ebû Saîd: ”Onu bana söyleyin” dedi. Biz de hadisi kendisine rivayet ettik. “Devam edin” dedi. “Bize bundan fazla bir şey söylemedi” dedik. O bu hadisi yirmi sene evvel rivayet etti. O zaman kendisi derli topluydu. Şimdi muhakkak (hadisten) bir şey bırakmış; bilmiyorum şeyh unuttu mu yoksa itimat edip kalırsınız diye size söylemekten mi çekindi, dedi. Biz kendisine (onun bıraktığını) bize sen anlat dedik. Bunun üzerine güldü ve: “İnsan aceleden halk edilmiştir. Ben bunu size ancak hadisi rivayet etmek için söylemiştim” dedi. Ve hadisi şöyle nakletti: “Sonra dördüncü defa da Rabbime dönerek aynı hamd ü senâlarla ona hamdedeceğim. Sonra onun için secdeye kapanacağım. Bana; Yâ Muhammed! Başını kaldır da, söyle ki, sözün dinlensin. İşte, isteğin verilsin, şefaata dile sana şefaata hakkı verilsin; denilecek. Ben de: Yâ Rabbi! Allah’tan başka ilah yoktur diyenler hakkında şefaata için bana izin ver, diyeceğim. Teâlâ hazretleri: Bu senin için değildir, yahut bu sana ait değildir. Lakin izzetim, kibriyam, azametim ve cibriyâm hakkı için yemin

ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur, diyenleri (cehennemden) ben çıkaracağım” buyuracak. Râvi Ma'bed şöyle demiş: “Hasan üzerine şehadet ederim ki; bu hadisi bize Enes b. Mâlik'ten işittiğini söyleyerek rivayet etmiştir. Zannederim: “Yirmi sene önce, Enes o zaman derli topluydu” dedi.

(26) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَخَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ كُلُّهُمْ، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِصَّةٍ، وَنَقَشَ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَقَالَ: " لِلنَّاسِ إِنِّي اتَّخَذْتُ خَاتَمًا مِنْ فِصَّةٍ، وَنَقَشْتُ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَلَا يَنْقُشُ أَحَدٌ عَلَى نَفْسِهِ ". وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنُونَ ابْنَ عُثَيْبَةَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي الْحَدِيثِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ³⁹⁵

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Halef b. Hişâm ve Ebu'r-Rabi' el-Atekî hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Yahyâ (dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Abdülaziz b. Süheyb'den o da Enes b. Mâlik'ten naklen haber verdi ki: Peygamber ﷺ gümüşten bir yüzük edinmiş ve üzerine: Muhammedü'r-resûlullah cümlesini nakşetmiş. Halkada: “Ben gümüşten bir yüzük edindim. Ve üzerine “Muhammedü'r-resûlullah” cümlesini nakşettim. Artık hiç bir kimse bunun nakşı üzerine nakş yapmasın.” buyurmuşlar. Bize Ahmed b. Hanbel ile Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Züheyr b. Harb dahi rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize İsmail (yani İbn Uleyye), Abdülaziz b. Süheyb'den, o da Enes'ten, o da Peygamber'den ﷺ bu isnadla rivayet etti. Ama hadiste Muhammedü'r-resûlullah cümlesini anmadı.

(27) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَاللَّفْظُ لَهُ، أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدِمَ وَقَدْ عَنِدَ الْقَيْسِ، عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيِّ مِنْ رِبْعَةٍ، وَقَدْ خَالَتْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارٌ مُضَرٌّ، فَلَا نَخْلُصُ إِلَيْكَ إِلَّا فِي شَهْرِ الْحَرَامِ، فَمَرْنَا بِأَمْرِ نَعْمَلُ بِهِ وَنَدْعُو إِلَيْهِ مَنْ وَرَاءَنَا، قَالَ: أَمَرَكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، الْإِيمَانُ بِاللَّهِ، ثُمَّ فَسَّرَهَا لَهُمْ، فَقَالَ: " شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَأَنْ تُؤَدُّوا خُمُسَ مَا غَنِمْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الدُّبَاءِ، وَالْحَنْتَمِ، وَالتَّقْيِيرِ، وَالْمُقَيْرِ "، زَادَ خَلْفٌ فِي رِوَايَتِهِ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَعَقْدَ وَاحِدَةً ³⁹⁶

Bize Halef b. Hişâm rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Ebû Cemre'den naklen rivayet etti. Ebû Cemre: İbn Abbâs'tan işittim, demiş. H.

³⁹⁵ Buhârî, “Libâs”, 54 (hadis no: 5877); Müslim, “el-Libâs ve’z-ziyne”, 55 (hadis no: 2092).

³⁹⁶ Buhârî, “Farzu'l-humus”, 2, (hadis no: 3095); “Menâkıb”, 5, (hadis no: 3510); “Megâzî”, 69, (hadis no: 4369); “Zekât”, 1, (hadis no: 1398); Müslim, “İmân”, 23 (hadis no: 17).

Bize Yahyâ b. Yahyâ dahi rivayet etti. Bu lafız onundur. (Dedi ki): Bize Abbâd b. Abbâd, Ebû Cemre'den, o da İbn Abbâs'tan naklen haber verdi. İbn Abbâs şöyle demiş: Abdülkays'ın heyeti Resûlullah'ın ﷺ huzuruna gelerek: “Yâ Resûllallah! Şu mahalle sakinleri bizler, Rebî'a'nın bir koluyuz. Seninle aramızda Mudar kafirleri girmiştir. Bu yüzden sana ancak haram aylarda gelebiliyoruz. Bize öyle bir şey emret ki onunla hem kendimiz amel edelim hem de bizden sonrakileri ona davet eyleyelim; dediler. Resûlullah ﷺ şöyle buyurdular: “Size dört şey emrediyor; dört şeyden de sizi nehyediyorum: Allah'a imanı, (sonra bunu kendilerine tefsir ederek) Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna şehadeti; Namazı kılmayı; Zekatı vermeyi; Bir de aldığınız ganimetlerin beşte birini vermenizi (emrediyorum). Dubbâ'dan, Hantem'den, Nakîr, Mukayyer'den de sizi nehyediyorum. Halef kendi rivayetinde: “Allah'tan başka ilah olmadığına şehadeti...” ifadesini ziyade etmiş ve bir parmağını yummuştur.

(28) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ وَنَحْنُ نَغْسِلُ ابْنَتَهُ، فَقَالَ: "اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، إِنْ رَأَيْتَنَ ذَلِكَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ، وَاجْعَلْنَ فِي الْأَحِرَةِ كَافُورًا أَوْ شَيْئًا مِنْ كَافُورٍ، فَإِذَا فَرَعْتَنَ فَأَذِنِّي"، فَلَمَّا فَرَعْنَا آذَنَاهُ، فَأَلْقَى إِلَيْنَا حَقْوَهُ، فَقَالَ: أَشْعِرْنَهَا إِيَّاهُ"، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: "مَشَطْنَاهَا ثَلَاثَةَ قُرُونٍ"، وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ كُلُّهُمُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: "تُؤَفِّيتُ إِحْدَى بَنَاتِ النَّبِيِّ ﷺ"، وَفِي حَدِيثِ ابْنِ عُثَيْمٍ، قَالَتْ: أَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ نَغْسِلُ ابْنَتَهُ، وَفِي حَدِيثِ مَالِكٍ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ تُوَفِّيتُ ابْنَتَهُ، بِمِثْلِ حَدِيثِ يَزِيدَ بْنِ زُرَيْعٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ بِنَحْوِهِ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: "ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ سَبْعًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، إِنْ رَأَيْتَنَ ذَلِكَ"، فَقَالَتْ حَفْصَةُ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ: "وَجَعَلْنَا رَأْسَهَا ثَلَاثَةَ قُرُونٍ"³⁹⁷

Bize Yahyâ b. Yahyâ rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yezîd b. Zürey', Eyyûb'dan, o da Muhammed b. Sîrîn'den, o da Ümmü Atıyye'den naklen haber verdi. Ümmü Atıyye şöyle demiş: Peygamber ﷺ yanımıza girdi; biz kızını yıkıyorduk. (Bunu görünce) şöyle buyurdular: “Onu su ve sidrle üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncuda kâfur yahut bir parça kâfur da katın. Yıkamayı bitirdiğiniz vakit bana haber verin.” Yıkama işini bitirdiğimiz vakit kendisine haber verdik. Bize gömleğini uzattı ve: “Bunu kızıma iç gömleği yapın.” buyurdu. Bize Yahyâ b. Yahyâ

³⁹⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 13, (hadis no:1258); Müslim, “Cenâiz”, 36, (hadis no: 939).

rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yezîd b. Zürey‘, Eyyûb‘dan, o da Muhammed b. Sîrîn‘den, o da Hafsa binti Sîrîn‘den, o da Ümmü Atıyye‘den naklen haber verdi. Ümmü Atıyye: “Biz onun saçlarını tarayarak üç pelik yaptık.” demiş.

Bize Kuteybe b. Saîd, Mâlik b. Enes‘ten naklen rivayet etti. H.

Bize Ebü‘r-Rebî‘ ez-Zehrânî ile Kuteybe b. Saîd de rivayet ettiler. Dediler ki: Bize Hammâd rivayet etti. H.

Bize Yahyâ b. Eyyûb dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Uleyye rivayet etti. Bu râvilerin hepsi Eyyûb‘dan, o da Muhammed‘den, o da Ümmü Atıyye‘den naklen rivayet ettiler. Ümmü Atıyye: Peygamber‘in ﷺ kızlarından biri vefat etti, demiş. İbn Uleyye hadisinde ise, bize Resûlullah ﷺ geldi, biz onun vefat eden kızını yıkıyorduk, demiş. Mâlik‘in hadisinde de, kızı vefat ettiği zaman Resûlullah ﷺ yanımıza girdi, dediğini nakletmiştir. Hadisi Yezîd b. Zürey‘in Eyyûb‘dan, onun da Muhammed‘den, onun da Ümmü Atıyye‘den naklen rivayet ettiği hadis gibi rivayet etmişlerdir.

Bize Kuteybe b. Saîd rivayet etti. Dedi ki, bize Hammâd Eyyûb‘dan, o da Hafsa‘dan, o da Ümmü Atıyye‘den yukarıdaki hadis gibi rivayette bulundu. Şu kadar var ki o: “Üç yahut beş veya yedi yahut lüzum görürseniz bundan daha fazla (yıkayın buyurdu.)” demiştir. Hafsa da Ümmü Atıyye‘den rivayetinde, başına üç pelik yaptık demiştir.

(29) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: " أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَعْتَقَ غُلَامًا لَهُ عَنْ ذُبُرٍ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ غَيْرُهُ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: مَنْ يَشْتَرِيهِ مِنِّي؟ " فَاشْتَرَاهُ نُعَيْمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بِخَمَانٍ مِائَةِ دِرْهَمٍ، فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ، قَالَ عَمْرُو: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ عَبْدًا قَبْطِيًّا مَاتَ عَامَ أَوَّلِ³⁹⁸

Bize Ebü‘r-Rebî‘ Süleyman b. Dâvûd el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd (yani İbn Zeyd) Amr b. Dînâr‘dan, o da Câbir b. Abdullah‘dan naklen rivayet etti ki, ensardan bir zat kölesini müdebber olarak azad etmiş. Ondaki başka malı yokmuş. Peygamber ﷺ duymuş ve: “Bu köleyi benden kim satın alacak?” demiş. Bunun üzerine onu Nu‘aym b. Abdullah sekiz yüz dirheme satın alarak parayı kendisine vermiş, Amr demiş ki: “Câbir‘den dinledim: Kıbtî bir köle idi; geçen sene vefat etti diyordu.”

³⁹⁸ Buhârî, “Keffârâtü‘l-eymân”, 7 (hadis no: 6716); “İkrâh”, 4 (hadis no: 6947).Müslim, “Eymân”, 58 (hadis no: 997).

(30) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ الْحَارِثِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ غِيْلَانَ وَهُوَ ابْنُ جَرِيرٍ الْمَعُولِيُّ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: " دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَطَرَفُ السَّوَالِكِ عَلَى لِسَانِهِ " ³⁹⁹

Biza Yahyâ b. Habîb el-Hârisî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd Gaylân'dan -ki İbn Cerîr el-Ma'velî'dir- o da Ebû Bükre'den, o da Ebû Mûsâ'dan naklen rivayet etti. Ebû Mûsâ: "Peygamber'in ﷺ yanına girdim, misvakının bir ucu dilinin üzerinde idi" demiş.

(31) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْآخَرَانِ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ " نَهَى يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ، وَأَذِنَ فِي لُحُومِ الْخَيْلِ " ⁴⁰⁰

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Ebû'r-Rebî' el-Atekî ve Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Lafız Yahyâ'nındır. (Yahyâ bize haber verdi tabirini kullandı. Ötekiler bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti dediler.) Hammâd, Amr b. Dînâr'dan, o da Muhammed b. Ali'den, o da Câbir b. Abdullah'dan naklen rivayet etmiş ki Resûlullah ﷺ Hayber günü ehli eşeklerin etlerini yasak etmiş; at etlerine izin vermiştir.

(32) وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: " كُنَّا نُنْهَى أَنْ نُحَدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجِ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَلَا نَكْتَحِلُ وَلَا نَتَطَيَّبُ، وَلَا نَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوعًا، وَقَدْ رُحِّصَ لِلْمَرْأَةِ فِي طَهْرِهَا إِذَا اغْتَسَلَتْ إِحْدَانًا مِنْ مَحِيضِهَا فِي نُبْدَةٍ مِنْ قُسْطٍ وَأُظْفَارٍ " ⁴⁰¹

Bana Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Hafsâ'dan, o da Ümmü Atıyye'den naklen rivayet eyledi. (Şöyle demiş): Biz ölüye üç günden fazla yas tutmaktan nehy olunuyorduk; yalnız koca için dört ay on gün müstesna idi. O esnada sürme çekinmez; koku sürünmez; boyalı elbise giymezdik. Ama birimiz hayzından yıkandı mı temizliği müddetinde kust ve ezfârdan bir parçacık kullanmasına ruhsat verilmişti.

(33) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ يَحْيَى أَخْبَرَنَا، وَقَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةٍ، وَنَهَى أَنْ يَكُفَّ شَعْرَهُ وَثِيَابَهُ "، هَذَا حَدِيثُ يَحْيَى، وَقَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: عَلَى سَبْعَةٍ، أَعْظَمَ، وَنَهَى أَنْ يَكُفَّ شَعْرَهُ، وَثِيَابَهُ الْكَفَّيْنِ، وَالرُّكْبَتَيْنِ، وَالْقَدَمَيْنِ، وَالْجَبْهَةَ ⁴⁰²

³⁹⁹ Buhârî, "Vudû", 73 (hadis no: 244); Müslim, "Tahâre", 45 (hadis no: 254).

⁴⁰⁰ Buhârî, "Megâzî", 38 (hadis no: 4219); Müslim, "es-Sayd ve'z-Zebâih ve mâ yû'kelü mine'l-hayevân", 36 (hadis no: 1941).

⁴⁰¹ Buhârî, "Hayz", 12 (hadis no: 313); "Talâk", 48 (hadis no: 5341); Müslim, "Talâk", 67 (hadis no: 938), 63 (hadis no: 1490).

Bize Yayhâ b. Yahyâ ile Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet ettiler. Yahyâ (bize haber verdi) tabirini kullandı. Ebü'r-Rebî': Bize Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr'dan, o da Tâvûs'tan, o da İbn Abbâs'tan naklen rivayet etti: Dedi ki; İbn Abbâs şöyle demiş; Peygamber'e ﷺ yedi şey üzerine secde etmek emrolundu. Saçlarını ve elbisesini toplamaktan nehyedildi. Bu hadis Yahyâ'nındır. Ebü'r-Rebî': "Yedi kemik üzerine yani avuçların, dizlerin ayakların ve alnının üzerine secde etmesi emrolundu. Saçlarını ve elbisesini toplamaktan nehyedildi." dedi.

(34) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْحَدَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "أَمَرَ بِلَالٌ، أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَيُوتِرَ الْإِقَامَةَ"، زَادَ يَحْيَى فِي حَدِيثِهِ، عَنْ ابْنِ عُثَيْبٍ، فَحَدَّثْتُ بِهِ أَيُّوبَ، فَقَالَ: "إِلَّا الْإِقَامَةَ" ⁴⁰³

Bize Halef b. Hişâm rivayet etti (dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. H.

Bize Yahyâ b. Yahyâ rivayet etti (dedi ki): Bize İsmail b. Uleyye haber verdi. Bunların ikisi birden Hâlid el-Hazzâ'dan, o da Ebû Kılâbe'den, o da Enes'ten naklen rivayet etmişler. Enes şöyle demiş: "Bilâl'e ezanı çift, kameti tek okuması emrolundu. Yahyâ, İbn Uleyye'den rivayet ettiği hadisinde: Ben bu hadisi Eyyûb'a rivayet ettim. Eyyûb; yalnız kamet lafzı müstesna, dedi." cümlesini ziyade etti.

(35) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَمْرٍو بْنِ دِينَارٍ: أَسَمِعْتَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ يُخْرِجُ قَوْمًا مِنَ النَّارِ بِالشَّقَاعَةِ"، قَالَ: نَعَمْ ⁴⁰⁴

Bize Ebü'r-Rebî' rivayet etti (dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti, dedi ki; Amr b. Dînâr'a sen Câbir b. Abdullah'ı Resûlullah'dan: "Şüphesiz ki, Allah bir kavmi şefaât sayesinde cehennemden çıkaracak." hadisini rivayet ederken işittin mi? dedim. "Evet!" cevabını verdi.

(36) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانٍ، عَنْ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أُمِّ حَرَامٍ وَهِيَ خَالَةُ أَنَسٍ، قَالَتْ: أَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمًا، فَقَالَ: عِنْدَنَا فَاسْتَيْقِظْ وَهُوَ يَضْحَكُ، فَقُلْتُ: مَا يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا أَبَايَ أَنْتَ وَأُمِّي؟، قَالَ: "أُرَيْتُ قَوْمًا مِنْ أُمَّتِي يَرْكَبُونَ ظَهَرَ الْبَحْرِ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسْرِ"، فَقُلْتُ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ، قَالَ: "فَإِنَّكَ مِنْهُمْ"، قَالَتْ: ثُمَّ نَامَ فَاسْتَيْقِظَ أَيْضًا وَهُوَ يَضْحَكُ فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: مِثْلَ مَقَالَتِهِ، فَقُلْتُ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ، قَالَ: "أَنْتَ مِنَ الْأَوَّلِينَ"، قَالَ: فَتَرَوُجَهَا عِبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ بَعْدَ فَعْرَا فِي الْبَحْرِ، فَحَمَلَهَا مَعَهُ، فَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ قُرَيْبَتْ لَهَا بَغْلَةً، فَرَكَبَتْهَا فَصَرَعَتْهَا فَأَنْدَقَتْ

⁴⁰² Buhârî, "Ezân", 137, (hadis no: 815); Müslim, "Salât", 227, (hadis no: 490).

⁴⁰³ Buhârî, "Ezân", 2 (hadis no: 605); Müslim, "Salât", 2 (hadis no: 378).

⁴⁰⁴ Buhârî, "Rikâk", 51 (hadis no: 6558); Müslim, "İmân", 318 (hadis no: 191).

عَنْهَا. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زُمَيْحٍ، وَيَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَا: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ ابْنِ حَبَّانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ خَالَتِهِ أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ أَنَّهَا، قَالَتْ: نَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا قَرِيبًا مِنِّي، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَتَبَسَّمُ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَضْحَكَكَ؟ قَالَ: نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عَرَضُوا عَلَيَّ يَزْكُبُونَ ظَهْرَ هَذَا الْبَحْرِ الْأَخْضَرِ ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ. وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَقُتَيْبَةُ، وَابْنُ حُجْرٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ وَهُوَ ابْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ابْنَةَ مِلْحَانَ خَالَهَ أَنَسٍ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ عِنْدَهَا، وَسَاقَ الْحَدِيثَ بِمَعْنَى حَدِيثِ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ⁴⁰⁵

Bize Halef b. Hişâm rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Yahyâ b. Saîd'den, o da Muhammed b. Yahyâ b. Habbân'dan o da Enes b. Mâlik'ten, o da Ümmü Harâm'dan -ki bu kadın Enes'in teyzesidir- naklen rivayet etti. Ümmü Haram şöyle demiş: "Peygamber ﷺ bir gün bize gelerek bizde kaylule yaptı, sonra gülerek uyandı." Ben: "Annem babam sana feda olsun, seni güldüren nedir yâ Resûlallah?" dedim. "Bana ümmetimden tahtlar üzerinde krallar gibi denizin sırtına binen bir kavm gösterildi." buyurdu. Bunun üzerine ben; "Allah'a dua et beni onlardan eylesin." dedim. "Şüphesiz sen onlardansın!" buyurdu. Sonra uyudu ve yine gülerek uyandı. Ben de kendisine sordum. Evvelki sözü gibi cevap verdi. Ben: "Allah'a dua et beni onlardan eylesin." dedim. "Sen evvelkilerdensin." buyurdular. Enes demiş ki: Bundan sonra Ubâde b. Sâmîit onunla evlendi ve denizde gazaya çıkararak onu da beraberinde götürdü, (varacakları yere) vardığında ona bir katır takdim edildi o da bindi. Ardından katır kendisini yere düşürdü ve boynu kırıldı. Bize bu hadisi Muhammed b. Rumh b. Muhâcir ile Yahyâ b. Yahyâ rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Leys, Yahyâ b. Saîd'den, o da İbn Habbân'dan, o da Enes b. Mâlik'ten, o da teyzesi Ümmü Haram binti Milhân'dan naklen onun söylediğini haber verdi: Resûlullah ﷺ bir gün bana yakın bir yerde uyudu. Sonra gülümseyerek uyandı. Ben: "Yâ Resûlallah seni güldüren nedir?" dedim. "Ümmetimden birtakım insanlar bana arz olundular. Şu yeşil denizin sırtına biniyorlar.." buyurdu. Bundan sonra râvi, Hammâd b. Zeyd'in hadisi gibi rivayette bulunmuştur. Bana Yahyâ b. Eyyûb ile Kuteybe ve İbn Hucr de rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize İsmail -bu zat İbn Câ'fer'dir- Abdullah b. Abdurrahman'dan rivayet etti ki o an Enes b. Mâlik'i şunu söylerken işitmiş: Resûlullah ﷺ Enes'in teyzesi Binti Milhân'a gelerek başını onun yanına koydu. Râvi hadisi İshâk b. Ebû Talha ile Muhammed b. Yahyâ b. Habbân hadisleri mânasında rivayet eylemiştir.

⁴⁰⁵ Buhârî, "Cihâd", 75, (hadis no: 2895); Müslim, "İmâre", 161, (hadis no: 1912).

(37) وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ مَكَّةَ، وَقَدْ وَهَنْتَهُمْ حُمَّى يَثْرِبَ، قَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنَّهُ يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ غَدًا قَوْمٌ قَدْ وَهَنْتَهُمُ الْحُمَّى، وَلَقُوا مِنْهَا شِدَّةً، فَجَلَسُوا مِمَّا يَلِي الْحِجَرَ، وَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَزْمُلُوا ثَلَاثَةَ أَشْوَاطٍ، وَيَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ، لِيَرَى الْمُشْرِكُونَ جَلْدَهُمْ "، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّ الْحُمَّى قَدْ وَهَنْتَهُمْ، هَؤُلَاءِ أَجْلَدُ مِنْ كَذَا وَكَذَا، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَلَمْ يَمْنَعَهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَزْمُلُوا الْأَشْوَاطَ كُلَّهَا، إِلَّا الْإِنْبَاءُ عَلَيْهِمْ⁴⁰⁶

Bana Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Eyyûb'dan, o da Saîd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Resûlullah ﷺ ashâbıyla Mekke'ye geldi. Kendilerini Yesrib'in sıtması zayıflatmıştı. Müşrikler: Yarın size öyle bir kavim gelecek ki sıtma kendilerini bitirmiş. Ondan çok elem çekmişler dediler. Ve hicrin arkasına oturdular. Peygamber ﷺ de müşrikler müslümanların celâdetini görsünler diye ashabına tavafin üç turunda remel yapmalarını, iki köşe arasında da normal yürüyüşle yürümelerini emir buyurdu. Bunun üzerine müşrikler: Sıtmanın kendilerini bitirdiğini söylediğiniz adamlar bunlar mı? Bunlar filan ve filandan daha sağlamışlar, dediler. İbn Abbâs (sözüne devamla): "Resûlullah'ı ﷺ ashabına bütün turlarda remel yapmalarını emir buyurmaktan men eden say ancak onlara acıması olmuştur." demiş.

(38) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، وَأَبُو أُسَامَةَ. ح وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ يَعْنِي أَبَا قَدَامَةَ السَّرْحَسِيِّ قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى وَهُوَ الْقَطَّانُ كُلَّهُم، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ وَاللَّفْظُ لَهُ، حَدَّثَنَا أَبُو، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرْفَعُ لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ، فَقِيلَ هَذِهِ غَدْرَةُ فُلَانٍ بِنِ فُلَانٍ "، حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ. ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا عَفَّانٌ، حَدَّثَنَا صَخْرُ بْنُ جُوَيْرِيَةَ كِلَاهُمَا، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا الْحَدِيثِ⁴⁰⁷

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muhammed b. Bişr ile Ebû Usâme rivayet ettiler. H.

Bana Züheyr b. Harb ile Ubeydullah b. Saîd (yani Ebû Kudâme es-Serahsî) de rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Yahyâ -ki Kattân'dır- rivayet etti. Bunların hepsi Ubeydullah'dan rivayet etmişlerdir. H.

Bize Muhammed b. Abdullah b. Nümejr dahi rivayet etti. Lafız onundur. (Dedi ki): Bize babam rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ubeydullah, Nâfi'den, o da İbn Ömer'den

⁴⁰⁶ Buhârî, "Hac", 55 (hadis no: 1602); "Megâzî", 43 (hadis no: 4256). Müslim, "Hac", 240 (hadis no: 1266).

⁴⁰⁷ Buhârî, "Fiten", 21 (hadis no: 7111); "el-Cizye ve'l-Müvâde'a", 22 (hadis no: 3188); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 9 (hadis no: 1735);

naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Resûlullah ﷺ : “Allah kıyamet gününde gelmiş geçmiş bütün insanları bir araya topladığı vakit her vefasız için bir sancak çekilecek; ve işte filan oğlu filanın vefasızlığı budur! denilecektir.” buyurdular. Bize Ebû'r-Rebî' el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb rivayet etti. H.

Bize Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Affân rivayet etti. (Dedi ki): Bize Sahr b. Cüveyriye rivayet etti. Bu râvilerin ikisi de Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen bu hadisi rivayet etmişlerdir.

(39) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى وَهُوَ الْقَطَّانُ جَمِيعًا، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، وَاللَّفْظُ لَهُ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " الَّذِينَ يَصْنَعُونَ الصُّورَ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُقَالُ لَهُمْ أَخْيَا مَا خَلَقْتُمْ ". حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ. ح وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ غُلَيْثٍ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا الثَّقَفِيُّ كُلُّهُمْ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِمِثْلِ حَدِيثِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ ⁴⁰⁸

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ali b. Müshir rivayet etti. H.

Bize İbn Müsennâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yahyâ (bu zat Kattân'dır) rivayet etti. Bunlar hep birlikte Ubeydullah'dan rivayet etmişlerdir. H.

Bize İbn Nümejr dahi rivayet etti. Lafız onundur. (Dedi ki): Bize babam rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ubeydullah, Nâfi'den rivayet etti. Ona da İbn Ömer haber vermiş ki, Resûlullah ﷺ : “Suret yapanlar kıyamet gününde azap olunacaklar; kendilerine: Yarattıklarınıza can verin! denilecektir.” buyurmuşlar. Bize Ebû'r-Rebî' ile Ebû Kâmil rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd rivayet etti. H.

Bana Züheyr b. Harb da rivayet etti. (Dedi ki); Bize İsmail yani İbn Uleyye rivayet etti. H.

Bize İbn Ebû Ömer dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Sekafî rivayet etti. Bu râvilerin hepsi Eyyûb'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen Ubeydullah'ın Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den, onun da Peygamber'den ﷺ naklen rivayet ettiği hadis gibi rivayette bulunmuşlardır.

⁴⁰⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 56 (hadis no: 7558); Müslim, “el-Libâs ve'z-Ziyne”, 97 (hadis no: 2108).

40) وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ حَمْزَةَ بْنَ عَمْرِو الْأَسْلَمِيِّ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ أُسْرُدُ الصَّوْمَ، أَفَأَصُومُ فِي السَّفَرِ؟، قَالَ: " صُمْ إِنْ شِئْتَ، وَأَفْطِرْ إِنْ شِئْتَ "، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَامٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ، مِثْلَ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ: إِنِّي رَجُلٌ أُسْرُدُ الصَّوْمَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ كِلَاهُمَا، عَنْ هِشَامٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ، أَنَّ حَمْزَةَ، قَالَ: إِنِّي رَجُلٌ أَصُومُ أَفَأَصُومُ فِي السَّفَرِ؟⁴⁰⁹

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hişâm, babasından, o da Âişe'den ﷺ naklen rivayet etti ki, Hamza b. Amr el-Eslemî Resûlullah'a ﷺ soru sorarak: "Yâ Resûlullah, ben devamlı oruç tutan bir adamım. Seferde de oruç tutabilir miyim?" demiş. Resûlullah ﷺ : "İstersen oruç tut, dilersen tutma." buyurmuşlar. Bize, bu hadisi Yahyâ b. Yahyâ dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Muâviye, Hişâm'dan naklen bu isnadla Hammâd b. Zeyd hadisi gibi "Ben devamlı oruç tutan bir adamım." şeklinde haber verdi. Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile Ebû Küreyb rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize İbn Nümejr rivayet etti. Ebû Bekir şöyle dedi: Bize Abdurrahim b. Süleyman rivayet etti. Her iki râvi Hişâm'dan bu isnadla Hamza'nın: "Ben, devamlı oruç tutan bir adamım. Seferde oruç tutabilir miyim?" dediğini rivayet ettiler.

41) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، جَمِيعًا عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: " بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الثَّقَلِ، أَوْ قَالَ: فِي الضَّعْفَةِ مِنْ جَمْعِ بَلِيلٍ "⁴¹⁰

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Kuteybe b. Saîd hep birden Hammâd'dan rivayet ettiler. Yahyâ dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Ubeydullah b. Ebû Yezîd'den naklen haber verdi. Demiş ki: İbn Abbâs'ı şunu söylerken işittim: "Resûlullah ﷺ beni eşya ile birlikte -yahut zayıflar arasında- geceleyin Müzdelife'den gönderdi."

42) وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ، " أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِمَاءٍ فَأَتَانِي بِقَدَحٍ رَخْرَاحٍ، فَجَعَلَ الْقَوْمُ يَتَوَضَّئُونَ، فَحَزَرْتُ مَا بَيْنَ السَّتَيْنِ إِلَى الثَّمَانِينَ، قَالَ: فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى الْمَاءِ يَنْبُعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ "⁴¹¹

⁴⁰⁹ Buhârî, "Megâzî", 47 (hadis no: 4277); Müslim, "Sıyâm", 104 (hadis no: 1121).

⁴¹⁰ Buhârî, "Hac", 98 (hadis no: 1677); "Cezâu's-sayd", 25 (hadis no: 1856); Müslim, "Hac", 300 (hadis no: 1293).

⁴¹¹ Buhârî, "Vudû", 46, (hadis no: 200); Müslim, "Fezâil", 4, (hadis no: 2279).

Bana Ebu'r-Rebi' Süleyman b. Dâvûd el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd (yani İbn Zeyd) rivayet etti. (Dedi ki): Bize Sâbit, Enes'ten naklen rivayet etti ki: Peygamber ﷺ istemiş, kendisine geniş bir kap içinde su getirmişler, cemaat de abdest almaya başlamışlar. Enes demiş ki: Ben altmıştan seksen kişiye kadar tahmin ettim. Suyu bakıyordum. Parmaklarının arasından kaynıyordu.

(43) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، وَأَبِي كَامِلٍ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْآخَرَانِ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُثَيْدٍ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، " أَنَّ رَجُلًا أَطْلَعَ مِنْ بَعْضِ حُجَرِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَامَ إِلَيْهِ بِمَشْقَصٍ أَوْ مَشَاقِصَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَحْتَلُهُ لِيُطْعَنَهُ " ⁴¹²

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin ve Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Lafız Yahyâ ile Ebû Kâmil'indir. Yahyâ ahberenâ, ötekiler haddesenâ tabirlerini kullandılar. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Ubeydullah b. Ebû Bekir'den o da Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti ki: Bir adam Peygamber'in ﷺ hücrelerinden birine baktı, o da yayla yahut yaylarla ona doğru ayağa kalktı. Ben Resûlullah'ın ﷺ yaralamak için onu kolladığını hala görür gibiyim.

(44) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَثُوبٍ، وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ كُلُّهُمْ، عَنْ ابْنِ عُثَيْبَةَ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْبَةَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صَهْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: مَرَّ بِجَنَازَةِ فَأُتِيَ عَلَيْهَا خَيْرًا، فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ " وَجِبَتْ وَجِبَتْ وَجِبَتْ "، وَمَرَّ بِجَنَازَةِ فَأُتِيَ عَلَيْهَا شَرًّا، فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ: " وَجِبَتْ وَجِبَتْ وَجِبَتْ "، قَالَ عُمَرُ: فِدَى لَكَ أَبِي وَأُمِّي، مَرَّ بِجَنَازَةِ فَأُتِيَ عَلَيْهَا خَيْرًا، فَقُلْتُ وَجِبَتْ وَجِبَتْ وَجِبَتْ، وَمَرَّ بِجَنَازَةِ فَأُتِيَ عَلَيْهَا شَرًّا، فَقُلْتُ: وَجِبَتْ وَجِبَتْ وَجِبَتْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ، وَمَنْ أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا وَجِبَتْ لَهُ النَّارُ، أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ ح وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، كِلَاهُمَا، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: " مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بِجَنَازَةٍ "، فَذَكَرَ بِمَعْنَى حَدِيثِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ، غَيْرَ أَنَّ حَدِيثَ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَتَمُّ ⁴¹³

Bize Yahyâ b. Eyyûb ile Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Züheyr b. Harb ve Ali b. Hucres-Sa'dî hep birden İbn Uleyye'den rivayet ettiler. Lafız Yahyâ'nındır. (Dedi ki): Bize İbn Uleyye rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülaziz b. Süheyb, Enes b. Mâlik'ten naklen haber verdi. Demiş ki: Bir cenaze geçirilirken, onu hayırla yad edenler oldu. bunun üzerine Nebiyyullah ﷺ: "Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu." buyurdular. Başka bir cenaze geçirilirken onu da şerle yad edenler oldu. Nebiyyullah ﷺ (yine): "Vacib oldu,

⁴¹² Buhârî, "İsti'zân", 11 (hadis no: 6242); "Diyât", 23 (hadis no: 6900); Müslim, "Âdâb", 42 (hadis no: 2157).

⁴¹³ Buhârî, "Şehâdât", 6 (hadis no: 2642); Müslim, "Cenâiz", 60 (hadis no: 949)

vacib oldu, vacib oldu.” Ömer (r.a.) sordu: “Annem babam sana feda olsun. Bir cenaze geçirilirken cenaze hayırla yad olundu; sen: “Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu.” buyurdun. dedi. Bunun üzerine Resûlullah ﷺ “Siz kimi hayırla yad ederseniz ona cennet, kimi şerle yad ederseniz ona da cehennem vacib olur. Zira sizler yer yüzünde Allah’ın şahitlerisiniz; sizler yer yüzünde Allah’ın şahitlerisiniz; sizler yer yüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.” buyurdular. Bana Ebü’r-Rebî‘ ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd rivayet etti. H.

Bana Yahyâ b. Yahyâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ca’fer b. Süleyman haber verdi. Bu râvilerin ikisi birden Sâbit’den, o da Enes’ten naklen rivayette bulunmuşlardır. Râvi: “Peygamber’in ﷺ yanından bir cenaze geçirdiler.” diyerek hadisi Abdülaziz’in, Enes’ten rivayet ettiği gibi rivayette bulunmuştur. Şu kadar ki, Abdülaziz’in hadisi daha tamamdır.

(45) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ الزَّهْرَانِيُّ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ. ح. وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ كِلَاهُمَا، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ " صَلَّى الظُّهْرَ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعًا، وَصَلَّى الْعَصَرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ " 414

Bize Halef b. Hişâm ile Ebü’r-Rebî‘ ez-Zehrânî ve Kuteybe b. Saîd rivayet ettiler. Dediler ki: Bize Hammâd (yani İbn Zeyd) rivayet etti, H.

Bana Züheyr b. Harb ile Ya’kûb b. İbrahim de rivayet ettiler. Dediler ki: Bize İsmail rivayet etti. Bu râvilerin ikisi de Eyyûb’dan, o da Ebû Kılâbe’den, o da Enes’ten naklen rivayet etmişlerdir ki, Resûlullah ﷺ öğle namazını Medine’de dört rekat kılmış; ikindiye ise Zü’l-huleyfe’de iki rekat üzerinden kılmıştır.

(46) وَحَدَّثَنَا فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ وَهُوَ ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، " أَنَّ أَعْرَابِيًّا، بَالَ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَامَ إِلَيْهِ بَعْضُ الْقَوْمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: دَعُوهُ وَلَا تُزْرِمُوهُ، قَالَ: فَلَمَّا فَرَغَ، دَعَا بِدَلْوٍ مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ 415

Bize Kuteybe b. Saîd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd -ki İbn Zeyd’dir-Sâbit’den, o da Enes’ten naklen rivayet etti ki bedevinin biri mescidde bevl etmiş, cemaatin bir kısmı (dövmek için) ona doğru ayaklanmışlar bunun üzerine Resûlullah ﷺ “Bırakın onu, bevlini kestirmeyin!” buyurmuşlar. Enes: “Bedevî bevlini bitirince bir kova su istedi ve onun bevlinin üzerine döktü.” demiş.

⁴¹⁴ Buhârî, “Cihâd”, 104 (hadis no: 2951); Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn ve Kasruhâ”, 10 (hadis no: 690).

⁴¹⁵ Buhârî, “Edeb”, 35 (hadis no: 6025); Müslim, “Tahâret”, 98 (hadis no: 284).

(47) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الْعَنَزِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ غِيَاثٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ التَّهْدِيٍّ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: " بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَائِطٍ مِنَ حَائِطِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ مُتَكِيٌّ، يَرْكُزُ بِعُودٍ مَعَهُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ، إِذَا اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ، فَقَالَ: افْتَحْ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ، قَالَ: فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ فَفَتَحَتْ لَهُ وَبَشَّرَتْهُ بِالْجَنَّةِ، قَالَ: ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ: افْتَحْ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ، قَالَ: فَذَهَبْتُ، فَإِذَا هُوَ عُمَرُ، فَفَتَحَتْ لَهُ وَبَشَّرَتْهُ بِالْجَنَّةِ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ آخَرُ، قَالَ: فَجَلَسَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: افْتَحْ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تَكُونُ، قَالَ: فَذَهَبْتُ، فَإِذَا هُوَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، قَالَ: فَفَتَحْتُ وَبَشَّرْتُهُ بِالْجَنَّةِ، قَالَ: وَقُلْتُ: الَّذِي قَالَ: فَقَالَ: اللَّهُمَّ صَبِّرْنَا أَوْ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. " حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ التَّهْدِيٍّ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ حَائِطًا، وَأَمَرَنِي أَنْ أَخْفِظَ الْبَابَ، بِمَعْنَى حَدِيثِ عُثْمَانَ بْنِ غِيَاثٍ ⁴¹⁶

Bize Muhammed b. Müsennâ el-Anezî rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Ebû Adiyy, Osman b. Gıyâs'tan, oda Ebû Osman en-Nehdî'den, o da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den naklen rivayet etti. (Şöyle demiş): Bir defa Resûlullah ﷺ Medine'nin bahçelerinden birinde dayanmış olduğu halde yanındaki bir değneği su ile çamur arasında dikmeye çalışırken aniden bir adam kapıyı çaldı. Bunun üzerine Resûlullah ﷺ "Aç! Ve onu cennetle müjdele!" buyurdular. Bir de baktık Ebû Bekir'miş. Ben ona kapıyı açtım. Ve kendisini cennetle müjdeledim. Sonra başka bir zat kapının açılmasını istedi. Resûlullah ﷺ (yine): "Aç! Ve onu cennetle müjdele!" buyurdular. Ben (kapıya) gittim. Bir de baktım Ömer'miş. Ona da kapıyı açtım ve kendisini cennetle müjdeledim. Sonra başka bir zat kapıyı çaldı. (Bu sefer) Peygamber ﷺ oturdu. Ve: "Aç da onu başa gelecek bir musibet şartıyla cennetle müjdele!" buyurdular. (Kapıya) gittim. Bir de baktım (gelen) Osman b. Affan'mış. Ona da kapıyı açtım Ve kendisini cennetle müjdeledim. Peygamber'in ﷺ dediğini söyledim. Osman: "Allah'ım sabır! Yahut yardım dilenecek (merci) Allah'dır" dedi. Bize Ebû'r-Rebî' el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd, Eyyûb'dan, o da Ebû Osman en-Nehdî'den, o da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den naklen rivayet etti ki: "Resûlullah ﷺ bir bahçeye girdi. Bana da kapıyı beklememi emir buyurdu" demiş. Râvi Osman b. Gıyâs'ın hadisi mânasında rivayette bulunmuştur.

(48) حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَحَامِدُ بْنُ عُمَرَ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَبُو كَامِلٍ جَمِيعًا، عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: " كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، وَغُلَامٌ أَسْوَدُ يُقَالُ لَهُ: أَنْجَشَةُ، يَخْدُو، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " يَا أَنْجَشَةُ، رُوَيْدُكَ سَوَاقًا بِالْقَوَارِيرِ " وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَحَامِدُ بْنُ عُمَرَ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، بِنَحْوِهِ ⁴¹⁷

⁴¹⁶ Buhârî, "Ahhâru'l-âhâd", 3 (hadis no: 7262); "Fezâilü's-sahâbe", 7, (hadis no: 3695); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 28 (hadis no: 2403).

⁴¹⁷ Buhârî, "Edeb", 95, (hadis no: 6161), 116, (hadis no: 6210); Müslim, "Fezâil", 70, (hadis no: 2323).

Bize Ebü'r-Rebî' el-Atekî ile Hâmid b. Ömer, Kuteybe b. Saîd ve Ebû Kâmil hep birlikte Hammâd b. Zeyd'den rivayet ettiler. Ebû'r-Rebî' dedi ki: Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Ebû Kılâbe'den, o da Enes'ten naklen rivayet etti. Enes şöyle demiş: Resûlullah ﷺ seferlerinden birinde idi. Enceşe denilen esmer bir hizmetçi de develeri sürüyordu. Resûlullah ﷺ ona: "Yâ Enceşe! Sırçalar için develeri yavaş sür!" buyurdular. Bize Ebü'r-Rebî' el-Atekî ile Hâmid b. Ömer ve Ebû Kâmil dahi rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd Sâbit'ten, o da Enes'ten naklen bu hadisin benzerini rivayet etti.

(49) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، قَالَ: " سِئِلَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ خِصَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: لَوْ شِئْتُ أَنْ أَعِدَّ شَمَطَاتٍ كُنَّ فِي رَأْسِهِ فَعَلْتُ، وَقَالَ: لَمْ يَخْتَضِبْ، وَقَدْ اخْتَضَبَ أَبُو بَكْرٍ بِالْحِنَاءِ، وَالْكُمِّ، وَاخْتَضَبَ عُمَرُ بِالْحِنَاءِ بَحْنًا " ⁴¹⁸

Bana Ebü'r-Rebî' el-Atekî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Sâbit rivayet etti. (Dedi ki): Enes b. Mâlik'e, Peygamber'in ﷺ saçını boyayıp boyamadığı soruldu da, şu cevabı verdi: "Başındaki ağaran kılları saymak istesem bunu yapardım" dedi. Ve şunu ilave etti: "O boyanmadı. Ama Ebû Bekir kına ve ketemle boyandı. Ömer ise halis kına ile boyandı."

(50) حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَاللَّفْظُ لِأَبِي بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ، عَنْ حَجَّاجِ بْنِ أَبِي عُثْمَانَ، حَدَّثَنِي أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، حَدَّثَنِي أَنَسٌ، " أَنَّ نَفَرًا مِنْ عُكْلٍ ثَمَانِيَّةٍ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَبَايَعُوهُ عَلَى الْإِسْلَامِ، فَاسْتَوْخَمُوا الْأَرْضَ وَسَقَمَتِ أَجْسَامُهُمْ، فَشَكُوا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَلَا تَخْرُجُونَ مَعَ رَاعِيْنَا فِي إِبِلِهِ، فَتُصَيِّبُونَ مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا، فَقَالُوا: بَلَى، فَخَرَجُوا فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا، فَصَحُّوا فَقَتَلُوا الرَّاعِيَّ وَطَرَدُوا الْإِبِلَ، فَلَبَّغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمْ، فَأَذْرَكُوا فَجِيءَ بِهِمْ، فَأَمَرَ بِهِمْ فَقُطِعَتْ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ وَسُمِرَ أَعْيُنُهُمْ، ثُمَّ نَبَذُوا فِي الشَّمْسِ حَتَّى مَاتُوا "، وَقَالَ ابْنُ الصَّبَّاحِ فِي رَوَايَتِهِ " وَأَطَرَدُوا النَّعَمَ، وَقَالَ: وَسُمِرَتْ أَعْيُنُهُمْ "، وَحَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: قَالَ أَبُو قِلَابَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَوْمٌ مِنْ عُكْلٍ أَوْ غُرَيْنَةَ، فَاجْتَوَوْا الْمَدِينَةَ، فَأَمَرَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " بِلِقَاحِ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا "، بِمَعْنَى حَدِيثِ حَجَّاجِ بْنِ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: " وَسُمِرَتْ أَعْيُنُهُمْ وَأَلْفُوا فِي الْحَرَّةِ يَسْتَسْقُونَ فَلَا يُسْقَوْنَ "، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ التَّوْفَلِيُّ، حَدَّثَنَا أَزْهَرُ السَّمَّانُ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَقَالَ: لِلنَّاسِ مَا تَقُولُونَ فِي الْقَسَامَةِ؟، فَقَالَ عَنَسَةُ: قَدْ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ كَذَا وَكَذَا، فَقُلْتُ: إِنِّي حَدَّثْتُ أَنَسَ قَدِمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قَوْمٌ وَسَاقَ الْحَدِيثَ بَنَحُو حَدِيثَ أَيُّوبَ، وَحَجَّاجٍ،

⁴¹⁸ Buhârî, "Libâs", 66, (hadis no: 5895); Müslim, "Fezâil, 103, (hadis no: 2341).

قَالَ أَبُو قِلَابَةَ: فَلَمَّا فَرَعْتُ، قَالَ عَنَسَةُ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قَالَ أَبُو قِلَابَةَ، فَقُلْتُ: أَتَتَّهَمُنِي يَا عَنَسَةُ؟، قَالَ: لَا، هَكَذَا حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ " لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ يَا أَهْلَ الشَّامِ مَا دَامَ فِيكُمْ هَذَا أَوْ مِثْلُ هَذَا "، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ وَهُوَ ابْنُ بُكَيْرٍ الْحَرَّانِيُّ، أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ. ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثَمَانِيَةُ نَفَرٍ مِنْ عُكْلٍ بَنَحُوا حَدِيثَهُمْ وَزَادَ فِي الْحَدِيثِ وَلَمْ يَحْسِبْهُمْ، وَحَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ " نَفَرٌ مِنْ عُرَيْنَةَ، فَأَسْلَمُوا وَبَايَعُوهُ وَقَدَّعَ بِالْمَدِينَةِ الْمُؤْمُ وَهُوَ الْبِرْسَامُ "، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِهِمْ وَزَادَ " وَعِنْدَهُ شَبَابٌ مِنَ الْأَنْصَارِ قَرِيبٌ مِنْ عِشْرِينَ، فَأَرْسَلَهُمْ إِلَيْهِمْ وَبَعَثَ مَعَهُمْ قَانِفًا يَفْتَقِصُ أَثَرَهُمْ " حَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ وَفِي حَدِيثِ هَمَّامٍ قَدِمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ رَهْطٌ مِنْ عُرَيْنَةَ، وَفِي حَدِيثِ سَعِيدٍ مِنْ عُكْلٍ، وَعُرَيْنَةَ بَنَحُوا حَدِيثَهُمْ، وَحَدَّثَنِي الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ الْأَعْرَجِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ غِيْلَانَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: " إِنَّمَا سَمَلَ النَّبِيُّ ﷺ أَعْيُنَ أُولَئِكَ لِأَنَّهُمْ سَمَلُوا أَعْيُنَ الرَّعَاءِ " ⁴¹⁹

Bize Ebû Ca'fer Muhammed b. es-Sabbâh ile Ebû Bekir b. Ebû Şeybe rivayet ettiler. Lafız Ebû Bekir'indir. (Dedi ki): Bize İbn Uleyye, Haccâc b. Ebû Osman'dan rivayet etti. (Demiş ki): Bana Ebû Kılâbe'nin azadlısı Ebû Recâ', Ebû Kılâbe'den naklen rivayet etti. (Demiş ki): Bana Enes rivayet etti ki, Ukl (kabilesin)den sekiz kişi Resûlullah'a ﷺ gelerek İslâm üzerine ona beyat etmişler. Fakat o yerin havası kendilerine ağır gelmiş, vücutları hastalanmış. Bunu Resûlullah'a ﷺ şikayet etmişler. O da: "Bizim çobanlarla develerinin yanına çıkarak bevllerinden, sütlerinden içmez misiniz?" buyurmuş. "Hay hay!" demişler; ve çıkarak develerin bevllerinden, sütlerinden içmişler de düzelmişler. Arkasından çobanı öldürerek develeri sürmüşler. Resûlullah ﷺ bunu duymuş. Hemen izlerinden adam göndermiş; ve yakalanarak getirilmişlerdir. O da emir buyurmuş ve elleri, ayakları kesilmiş; gözlerine mil çekilmiş. Sonra güneşe atılmışlar; nihayet ölmüşler. İbn Sabbâh kendi rivayetinde: "Develeri birbiri ardınca sürdüler." Bir de "Gözlerine mil çekildi." dedi. Bize Hârûn b. Abdullah (Dedi ki): Süleyman b. Harb rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Eyyûb'dan, o da Ebû Kılâbe'nin azadlısı Ebû Recâ'dan naklen rivayet etti. (Demiş ki): Ebû Kılâbe şunları söyledi: Bize Enes b. Mâlik rivayet etti. (Dedi ki): Resûlullah'a ﷺ Ukl (kabilesin)den yahut Ureyne'den bir cemaat geldi. Fakat Medine'nin havası onlara ağır geldi. Resûlullah da ﷺ kendilerine sütlü develeri tavsiye ederek onların bevllerinden ve sütlerinden içmelerini emir buyurdu. Hz. Enes,

⁴¹⁹ Buhârî, "Hudûd", 18, (hadis no: 6805); "Vudû", 66, (hadis no: 233); Müslim, "el-Kasâme ve'l-Muhâribîn ve'l-Kısâs ve'd-Diyât", 10 (hadis no: 1671).

Haccâc b. Ebî Osman'ın hadisi gibi rivayette bulunmuş: "Gözlerine de mil çekildi ve Harra'ya bırakıldılar; su istiyorlar; fakat kendilerine su verilmiyordu." demiştir. Bize Muhammed b. el-Müsennâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muâz b. Muâz rivayet etti. H.

Bize Ahmed b. Osman en-Nevfelî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ezher es-Semmâm rivayet etti. Her iki râvi demişlerdi. Bize İbn Avn rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Kılâbe'nin azadlısı Ebû Recâ', Ebû Kılâbe'den rivayet etti. (Demiş ki): Ömer b. Abdülaziz'in arkasında oturuyordum. Cemaate: "Kasâme hakkında ne diyorsunuz?" diye sordu. Bunun üzerine Anbese: "Enes b. Mâlik bize şöyle şöyle rivayette bulundu.." dedi. Ben de: "Enes bana rivayet etti, dedim. Bir kavim Peygamber'e ﷺ gelmiş..." Râvi hadisi, Eyyûb ile Haccâc hadisi gibi nakletmiştir. Ebû Kılâbe şöyle demiş: "Ben (rivayetimi) bitirince Anbese: Sübhânallah! dedi. Ben de: Beni itham mı ediyorsun yâ Anbese?" dedim. "Hayır! Enes b. Mâlik bize böylece rivayet etti. Bu yahut bunun misli aranızda bulundukça siz hayırlı olmakta devam edersiniz ey Şamlılar!" dedi. Bize el-Hasen b. Ebû Şuayb el-Harrânî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Miskin -ki İbn Bükeyr el-Harrânî'dir- rivayet etti. (Dedi ki): Bize Evzâi haber verdi. H.

Bize Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muhammed b. Yûsuf, Evzâi'den, o da Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o da Ebû Kılâbe'den, o da Enes b. Mâlik'ten naklen haber verdi. Şöyle demiş: Peygamber'e ﷺ Ukl (kabilesin)den sekiz kişi geldi.." Enes yukarıdakilerin hadisi gibi rivayette bulunmuş; ve hadiste: "Onları dağlamadı." cümlesini ziyade etmiştir. Bize Hârûn b. Abdullah dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Mâlik b. İsmâil rivayet etti. (Dedi ki): Bize Zühre rivayet etti. (Dedi ki): Bize Simâk b. Harb, Muâviye b. Kurre'den o da Enes'ten naklen rivayet etti. Enes şöyle demiş: Resûlullah'a ﷺ Urayne'den birkaç kişi gelerek müslüman oldular; ona beyat ettiler. Medine'de mûm hastalığı -ki Zatü'l-cenb hastalığıdır- vaki olmuştu. Sonra yukarıdakilerin hadisi gibi nakletmiş; şunu da ziyade eylemiştir. "Yanında ensardan yirmiye yakın genç vardı. Bunları onlara gönderdi. Beraberinden onların izlerini araştırarak bir de izci gönderdi." Bize Heddâb b. Hâlid rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hemmâm rivayet etti. (Dedi ki): Bize Katâde Enes'ten rivayet etti. H.

Bize İbn Müsennâ dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülalâ rivayet etti. (Dedi ki): Bize Saîd, Katâde'den, o da Enes'ten naklen rivayet etti. Hemmâm'ın hadisinde:

“Peygamber’e ﷺ Urayne’den bir cemaat geldi.” ibaresi; Saîd’in hadisinde ise: “Ukl ve Urayneden” kaydı vardır. Hadis, yukarıdakilerin hadisi tarzındadır. Bana Fadl b. Sehl el-A’rec de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yahya b. Gaylân rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yezîd b. Zürey’, Süleyman et-Teymî’den, o da Enes’ten naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Peygamber ﷺ onların gözlerini oydu; çünkü onlar çobanların gözlerini oymuşlardı.

(51) وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، " أَنَّهُ قَالَ لِمُؤَدِّنِهِ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ: إِذَا قُلْتَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَلَا تَقُلْ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قُلْ: صَلُّوا فِي بُيُوتِكُمْ، قَالَ: فَكَأَنَّ النَّاسَ اسْتَنْكَرُوا ذَلِكَ، فَقَالَ: أَتَعْجَبُونَ مِنْ ذَلِكَ، قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي، إِنَّ الْجُمُعَةَ عَزْمَةٌ، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أُخْرِجَكُمْ فَتَمْشُوا فِي الطِّينِ، وَالِدَّحْضِ ". وَحَدَّثَنِيهِ أَبُو كَامِلٍ الْجَحْدَرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ، قَالَ: خَطَبَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، فِي يَوْمٍ ذِي زُدْجٍ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ بِمَعْنَى حَدِيثِ ابْنِ عُثَيْمٍ، وَلَمْ يَذْكُرْ: الْجُمُعَةَ، وَقَالَ: قَدْ فَعَلَهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بِنَحْوِهِ. وَحَدَّثَنِيهِ أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ هُوَ الزَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَعَاصِمُ الْأَحْوَلُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي حَدِيثِهِ يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ شُمَيْلٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ صَاحِبُ الزِّيَادِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَدِّنُ ابْنِ عَبَّاسٍ، يَوْمَ جُمُعَةٍ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ، فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ عُثَيْمٍ، وَقَالَ: وَكَرِهْتُ أَنْ تَمْشُوا فِي الدَّحْضِ وَالزَّلَلِ. وَحَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ شُعْبَةَ ح. وَحَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ كِلَاهُمَا، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، أَمَرَ مُؤَدِّنَهُ فِي حَدِيثِ مَعْمَرٍ، فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ، فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ، بِنَحْوِ حَدِيثِهِمْ، وَذَكَرَ فِي حَدِيثِ مَعْمَرٍ فَعَلَهُ: مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ وَهْبٌ: لَمْ يَسْمَعْهُ مِنْهُ، قَالَ: أَمَرَ ابْنُ عَبَّاسٍ، مُؤَدِّنَهُ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ، فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ، بِنَحْوِ حَدِيثِهِمْ⁴²⁰

Bana Ali b. Hucr es-Sa’dî rivayet etti. (Dedi ki): Bize, İsmail, Ziyâdî’nin arkadaşı Abdülhamîd’den, o da Abdullah b. Hâris’ten, o da Abdullah b. Abbâs’tan naklen rivayet etti ki, Abdullah yağmurlu günde müezzine: “Ben Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet ederim .Muhammed’in Resûlullah olduğuna şehadet ederim; dediğin vakit Hayye ale’s-salâh.. deme: Namazı evlerinizde kılın! de” şeklinde talimat vermiş. Râvi diyor ki: Galiba halk bundan hoşlanmadılar, ki İbn Abbâs: “Siz, buna şaşıyor musunuz? Bunu, benden daha hayırlı bir zat yapmıştır. Şüphesiz ki Cuma namazı farzdır. Fakat ben, size zorluk çıkarıp da çamur ve kaygan yerde yürümenizi istemedim.” dedi. Bana bu hadisi Ebû Kâmil el-Cahderî de rivayet etti. (Dedi ki):

⁴²⁰ Buhârî, “Ezân”, 41 (hadis no: 668); Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn ve Kasruhâ”, 26 (hadis no: 699).

Bize, Hammâd (yani İbn Zeyd) Abdülhamîd'den rivayet etti. Demiş ki: Ben, Abdullah b. Hâris'ten dinledim. Dedi ki: "Bize Abdullah b. Abbâs yağmurlu bir günde hutbe okudu." ve râvi hadisi İbn Uleyye hadisi mânasında rivayet etti. Yalnız cumayı zikretmedi de: "Peygamber'i ﷺ kastederek: Bunu, benden daha hayırlı bir zat yaptı." dedi. Ebû Kâmil dedi ki: "Bize, Hammâd, Asım'dan, o da Abdullah b. Hâris'ten bu hadisin mislini rivayet etti." Bu hadisi bana Ebü'r-Rebî' el-Atekî -ki Zehrânî'dir- rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd (yani İbn Zeyd) rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Eyyûb ile Asım el-Ahvel bu isnadla rivayet ettiler. Râvi bu hadisinde: "Peygamber'i ﷺ kastederek ibaresini zikretmemiştir. Bana İşhak b. Mansûr da rivayet etti. (Dedi ki): Bize, İbn Şümeyl haber verdi. (Dedi ki): Bize, Şu'be haber verdi. (Dedi ki): Bize, Ziyâdî'nin arkadaşı Abdülhamid rivayet etti. (Dedi ki): Ben , Abdullah b. Hâris'ten dinledim, şöyle dedi: "Yağmurlu bir Cuma gününde İbn Abbâs'ın müezzini ezan okudu.." Râvi hadisi İbn Uleyye hadisi gibi rivayet etti. Ve şunu şöyledi: "Ben, sizin çamur ve kaygan zeminde yürümenizi istemedim."

Bize bu hadisi Abd b. Humeyd de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ahmed b. İşhâk el-Hadramî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Vüheyb rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Abdullah b. Hâris'ten naklen rivayet etmişler ki, İbn Abbâs Ma'mer'in hadisinde, yukarıkilerin hadisi tarzında yağmurlu bir Cum'a gününde muezzin emretmiş.

Ma'mer'in hadisinde râvi (İbn Abbâs'ın), Peygameber'i ﷺ kastederek, onu benden daha hayırlı olan bir zat yapmıştır, dediğini zikretmiştir.

Bize bu hadisi Abd b. Humeyd de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Abdullah b. Hâris'ten rivayet etti. Vüheyb, Eyyûb onu Abdullah'tan işitmemiştir, demiş. Abdullah, İbn Abbâs yağmurlu bir Cuma günü muezzin emretti, demiş. Râvi yukarıdakilerim hadisi tarzında rivayette bulunmuştur.

(52) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: "أَمَرَنَا تَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ أَنْ نُخْرِجَ فِي الْعِيدَيْنِ: الْعَوَاتِقَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، وَأَمَرَ الْخِيَصَ أَنْ يَعْتَزِلْنَ مُصَلَّى الْمُسْلِمِينَ" ⁴²¹

Bana Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Muhammed'den, o da Ümmü Atiyye'den naklen rivayet etti. Ümmü Atiyye, Peygamber'i ﷺ kastederek: "Bize bayramlarda azad edilmiş cariyelerle, bekar kızları namazgaha çıkarmamızı; hayızlı kadınlara da Müslümanların namazgahından biraz uzaklaşmalarını emir buyurdu." demiş.

⁴²¹ Müslim, "Salâtü'l-İdeyn", 10 (hadis no: 890); Buhârî, "İdeyn", 15 (hadis no: 974).

(53) حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ فَضِيلُ بْنُ حُسَيْنٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُمْ يَصْعَدُونَ فِي ثَنِيَّةٍ، قَالَ: فَجَعَلَ رَجُلٌ كُلَّمَا عَلَا ثَنِيَّةً نَادَى لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، قَالَ: فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّكُمْ لَا تَنَادُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا"، قَالَ: فَقَالَ يَا أَبَا مُوسَى أَوْ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ: "أَلَا أَذْلكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ؟"، قُلْتُ: مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ"، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، عَنْ أَبِيهِ، حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَ نَحْوَهُ، حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ عَاصِمٍ، وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا الثَّقَفِيُّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزَاةٍ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، وَقَالَ: فِيهِ وَالَّذِي تَدْعُونَهُ أَقْرَبُ إِلَيَّ أَحَدِكُمْ مِنْ عُتْقِ رَاحِلَةٍ أَحَدِكُمْ، وَلَيْسَ فِي حَدِيثِهِ ذِكْرٌ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ⁴²²

Bize Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yezid (yani: İbn Zürey') rivayet etti. (Dedi ki): Bize Teymî, Ebû Osman'dan, o da Ebû Mûsâ'dan naklen rivayet etti ki: Ebû Mûsâ ve arkadaşları Resûlullah'la ﷺ birlikte imişler. Bir dağ yoluna çıkıyorlarmış. Ebû Mûsâ (demiş ki): Bir adam bir tepeye çıktıkça: Allah'tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür, diye nida etmeye başladı. Bunun üzerine Peygamber ﷺ: "Siz sağır veya gaibe seslenmiyorsunuz." buyurdu. Ve ilave etti: "Yâ Ebû Mûsâ! Yahut yâ Abdullah b. Kays! Sana cennet definelerinden bir kelime göstereyim mi?" Ben: "Nedir o yâ Resûlallah!" dedim. "Güç ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur." buyurdu. Bize bu hadisi Muhammed b. Abdula'lâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Mu'temir babasından rivayet etti. (Demiş ki): Bize Ebû Osman, Ebû Mûsâ'dan naklen rivayet etti. (Demiş ki): Bir defa Resûlullah ﷺ ve râvi yukarıdaki hadis gibi rivayette bulunmuştur. Bize Halef b. Hişâm ile Ebû'r-Rebî' rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd Eyyûb'dan, o da Ebû Osman'dan, o da Ebû Mûsâ'dan naklen rivayet etti. (Şöyle demiş): "Bir gazada Resûlullah'la ﷺ beraberdik.". Ve râvi hadisi Âsım'ın hadisindeki gibi nakletmiştir. Bu hadiste o şunu da söylemiştir: "Sizin dua ettiğiniz zat, birinize devesinin boynundan daha yakındır." Onun hadisinde: "Güç ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur." cümlesi zikredilmemiştir.

(54) وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَعَمَرُو النَّاقِدُ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ عُثَيْبَةَ، وَاللَّفْظُ لِعَمْرِو، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَوْمَ التَّحْرِ مِنْ كَانَ ذَبَحَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَلْيُعِدْ"، فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا يَوْمٌ يُشْتَهَى فِيهِ اللَّحْمُ، وَذَكَرَ هَنَةً مِنْ جِيرَانِهِ كَأَنَّ رَسُولَ

⁴²² Buhârî, "Tevhîd", 9 (hadis no: 7386); "Da'avât", 50 (hadis no: 6350); Müslim, "ez-Zikr ve'd-Duâ ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr", 45 (hadis no: 2704).

اللَّهُ ﷺ صَدَقَهُ، قَالَ: وَعِنْدِي جَذَعَةٌ هِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ شَاتِي لَحْمٍ أَفَأَذْبَحُهَا؟، قَالَ: فَرَخَّصَ لَهُ، فَقَالَ: لَا أَذْري أَبْلَغْتُ رُخْصَتَهُ مِنْ سِوَاهُ أَمْ لَا، قَالَ: "وَأَنْكَفَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى كَبْشَيْنِ، فَذَبَحَهُمَا فَقَامَ النَّاسُ إِلَى غَنِيمَةٍ، فَتَوَزَّعُوا أَوْ قَالَ فَتَجَزَّعُوا". حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْغُبَرِيِّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَهَيْشَامُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى ثُمَّ خَطَبَ، فَأَمَرَ مَنْ كَانَ ذَبَحَ قَبْلَ الصَّلَاةِ أَنْ يُعِيدَ ذَبْحًا، ثُمَّ ذَكَرَ بِمِثْلِ حَدِيثِ ابْنِ عُثَيْمٍ، وَحَدَّثَنِي زِيَادُ بْنُ يَحْيَى الْحَسَنَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ أَضْحَى، قَالَ: فَوَجَدَ رِيحَ لَحْمٍ، فَتَهَاكُمُ أَنْ يَذْبَحُوا، قَالَ: مَنْ كَانَ ضَحَّى فَلْيُعِدْ ثُمَّ ذَكَرَ بِمِثْلِ حَدِيثِهِمَا⁴²³

Bana Yahyâ b. Eyyûb ile Amr en-Nâkid ve Züheyr b. Harb hep birden İbn Uleyye'den rivayet ettiler. Lafız Amr'ındır. (Dedi ki): Bize İsmail b. İbrahim, Eyyûb'dan, o da Muhammed'den, o da Enes'ten naklen rivayet etti. Enes şöyle demiş. Resûlullah ﷺ kurban günü: "Her kim namazdan önce kurban kesti ise hemen iade etsin." buyurdu. Bunun üzerine bir adam kalkarak: "Yâ Resûlallah! Bu öyle bir gündür ki, onda et arzu edilir, dedi. Ve komşularının bir hacetini andı. Galiba Resûlullah ﷺ onu tasdik etti. Adam: "Bende bir oğlak var ki, bence iki et koyunundan daha muteberdi. Onu keseyim mi?" dedi. O da kendisine ruhsat verdi. Enes demiş ki: Bunun ruhsatı başkasına ulaştı mı ulaşmadı mı bilmiyorum. Resûlullah da ﷺ iki koça davranarak onları kesti. Halk hemen koynucağıza koşarak onu paylaştılar. (Yahut: Onu parçaladılar, demiştir.). Bize Muhammed b. Ubeyd el-Guberî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb ile Hişâm, Muhammed'den o da Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti ki, Resûlullah ﷺ namazı kılmuş. Sonra hutbe okumuş ve namazdan önce kim kurban kesti ise, tekrar bir hayvan kesmesini emir buyurmuş. Bundan sonra râvi İbn Uleyye hadisi gibi rivayette bulunmuştur. Bana Ziyâd b. Yahyâ el-Hassânî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hâtim (yani İbn Verdân) rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Muhammed b. Sîrîn'den, o da Enes b. Mâlik'ten naklen rivayet etti, Enes şöyle demiş. Resûlullah ﷺ kurban günü bize hutbe okudu. Et kokusu duydu ve ashabı hayvan kesmekten men etti. "Her kim kurban kesti ise hemen iade etsin." buyurdular. Sonra râvi yukarıdakilerin hadisi gibi rivayette bulunmuştur.

(55) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قُلْتُ لِمَالِكٍ: حَدَّثَكَ نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ أَعْتَقَ شِرْكَاءَ لَهُ فِي عَبْدٍ، فَكَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قَوْماً عَلَيْهِ قِيَمَةُ الْعَدْلِ، فَأَعْطَى شُرَكَاءَهُ حِصَصَهُمْ وَعَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدَ، وَإِلَّا فَقَدْ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ ". وَحَدَّثَنَا هُثَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ رُحَيْجٍ، جَمِيعًا عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ. ح

⁴²³ Buhârî, "İdeyn", 23 (hadis no: 984); Müslim, "Edâhî", 10 (hadis no: 1962).

وَحَدَّثَنَا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ. ح. وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عُيَيْدُ اللَّهِ. ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ. ح. وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ. ح. وَحَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ. ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذُئْبٍ كُلِّ هَؤُلَاءِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، بِمَعْنَى حَدِيثِ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ⁴²⁴

Bize Yahyâ b. Yahyâ rivayet etti. (Dedi ki): Mâlik'e şunu söyledim: Sana Nâfi', İbn Ömer'den naklen rivayet etmiştir. İbn Ömer (demiş ki): Resûlullah ﷺ şöyle buyurdular: "Bir kimse bir köledeki hissesini azad eder de kölenin (geri kalan) kıymetini ödeyecek kadar mala sahip bulunursa, köleye o maldan adilane bir kıymet biçilir; ortaklarına hisselerini verir ve köle onun namına azad olur. Aksi takdirde köleden azad olan miktar azad olmuştur." Bize bu hadisi Kuteybe b. Saîd ile Muhammed b. Kumh hep birden Leys b. Sa'd'dan rivayet ettiler. H.

Bize Şeybân b. Ferrûh da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Cerîr b. Hâzif rivayet etti. H.

Bize Ebû'r-Rebî' ile Ebû Kâmil dahi rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb rivayet etti. H.

Bize İbn Nümejr de rivayet etti. (Dedi ki): Bize babam rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ubeydullah rivayet etti. H.

Bize Muhammed b. Müsennâ dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülvehhâb rivayet etti. Ben Yahyâ b. Saîd'den dinledim; dedi. H.

Bana İshâk b. Mansûr da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdürrezzâk, İbn Cüreyc'den naklen haber verdi. (Demiş ki): Bana İsmail b. Ümeyye haber verdi. H.

Bize Hârûn b. Saîd el-Eylî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb rivayet etti, (Dedi ki): Bana Üsâme haber verdi. H.

Bize Muhammed b. Râfi' dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Ebû Füdeyk, İbn Ebû Zi'b'den naklen rivayette bulundu.

Bu râvilerin hepsi Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen Mâlik'in Nâfi'den naklettiği hadis mânasında rivayette bulunmuşlardır.

(56) وَحَدَّثَنِي عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ. ح. وَحَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ

⁴²⁴ Buhârî, "Itk", 4 (hadis no: 2524); Müslim, "Itk", 1 (hadis no: 1501); "Eymân", 49 (hadis no: 1501).

اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَى عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَمَنَ الْخُدَيْيَةِ، وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ، قَالَ الْقَوَارِيرِيُّ: قَدِرْ لِي، وَقَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: بُرْمَةٌ لِي وَالْقَمْلُ يَتَنَازَرُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: "أَيُّذِيكَ هَوَامُ رَأْسِكَ؟"، قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: "فَاخْلُقْ وَصْمَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ أَوْ أَطْعَمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ أَوْ انْسُكْ نَسِيكَةً"، قَالَ أَيُّوبُ: فَلَا أَدْرِي بِأَيِّ ذَلِكَ بَدَأُ، حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ عُثَيْبَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، فِي هَذَا الْإِسْنَادِ: بِمِثْلِهِ⁴²⁵

Bana Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd yani İbn Zeyd, Eyyûb 'dan rivayet etti. H.

Bana Ebü'r-Rebî' rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb rivayet etti. (Dedi ki): Mücâhid'i, Abdurrahmân b. Ebû Leylâ'dan, o da Ka'b b. Ücre'den ﷺ naklen rivayet ederken dinledim. Ka'b ﷺ şöyle demiş: Resûlullah ﷺ Hudeybiye zamanında yanıma geldi. Ben, çömleğimin altına ateş yakıyordum. -Kavârîrî çömleğimin, Ebü'r-Rebî' ise bunun altına; dediler.- Yüzümden bitler saçılıyordu. (Bunu görünce) Resûlullah ﷺ: "Başının böcekleri sana eziyet veriyor mu?" diye sordu. Ben: "Evet" cevabını verdim. "Öyle ise tıraş ol da üç gün oruç tut! Yahut altı fakir doyur! Veya bir kurban kes!" buyurdular. Eyyûb: "Resûlullah'ın ﷺ bunların hangisinden başladığını bilemiyorum." demiş. Bana Ali İbn Hucr es-Sa'dî ile Züheyr b. Harb ve Yakûb b. İbrâhim toptan İbn Uleyye'den, o da Eyyûb'dan bu isnadda bu hadisin mislini rivayet ettiler.

(57) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ. ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَلَا مِيرَ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ، أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ"، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ. ح. وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْقَطَّانِ كُلُّهُمْ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمرَ. ح. وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ. ح. وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ جَمِيعًا، عَنْ أَيُّوبَ. ح. وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، أَخْبَرَنَا الضَّحَّاكُ يَعْنِي ابْنَ عُثْمَانَ. ح. وَحَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي أُسَامَةُ كُلُّ هَؤُلَاءِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمرَ مِثْلَ حَدِيثِ اللَّيْثِ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ بَشْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمرَ بِهَذَا مِثْلَ حَدِيثِ اللَّيْثِ، عَنْ نَافِعٍ، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَيَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ حُجْرٍ كُلُّهُمْ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَح. حَدَّثَنِي حَرَمَلَةُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ

⁴²⁵ Buhârî, "Tıb", 16 (hadis no: 5703); "Megâzî", 35 (hadis no: 4190); Müslim, "Hac", 80 (hadis no: 1201).

اللَّهُ ﷻ يَقُولُ بِمَعْنَى حَدِيثِ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، وَزَادَ فِي حَدِيثِ الرَّهْرِيِّ، قَالَ: وَحَسِبْتُ أَنَّهُ قَدْ قَالَ الرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالٍ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي رَجُلٌ سَمَاءُ، وَعَمَرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا الْمَعْنَى ⁴²⁶

Bize Kuteybe b. Saîd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Leys rivayet etti. H.

Bize Muhammed b. Rumh da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Leys, Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen rivayet etti ki, şöyle buyurmuşlar: "Hepiniz çobansınız; ve hepiniz sürüsünden mesüldür. İnsanlara hükmeden emir bir çobandır; o sürüsünden mesüldür. Kişi ailesi fertlerine çobandır. O da onlardan mesüldür. Kadın kocasının evine ve çocuklarına çobandır. O da onlardan mesüldür. Köle, sahibinin malına çobandır; o da ondan mesüldür. Dikkat!.. Şimdi hepiniz çobansınız; ve hepiniz sürüsünden mesüldür." Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Muhammed b. Bişr rivayet etti. H.

Bize İbn Numeyr dahi rivayet etti, (dedi ki); "Bize babam rivayet etti." H.

Bize İbnü'l-Müsennâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hâlid (yani İbn Hâris) rivayet etti. H.

Bize Ubeydullah b. Saîd de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yahyâ (yani el-Kattân) rivayet etti. Bunların hepsi Ubeydullah b. Ömer'den rivayet etmişlerdir. H.

Bize Ebû'r-Rebî' ile Ebû Kâmil dahi rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. H.

Bana Züheyr b. Harb da rivayet etti. (Dedi ki): Bize İsmail rivayet etti, bunların hepsi Eyyûb'dan rivayet etmişlerdir. H.

Bana Muhammed b. Râfi'den rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Ebû Fudeyk rivayet etti. (Dedi ki): Bize Dahhâk (yani İbn Osman) haber verdi. H.

Bize Harun b. Saîd el-Eylî dahi rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb rivayet etti. (Dedi ki): Bana Üsâme rivayet eyledi.

Bu râvilerin hepsi Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen, Leys'in Nâfi'den rivayeti gibi rivayette bulunmuşlardır. Ebû İshâk dedi ki: Bize de Hasan b. Bişr rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdullah b. Nümeyr, Ubeydullah'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den bu hadisi Leys'in Nâfi'den rivayeti gibi rivayet etti. Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Yahyâ b. Eyyûb, Kuteybe b. Sa'îd ve İbn Hucr hep birden İsmail b.

⁴²⁶ Buhârî, "Nikâh", 81 (hadis no: 5188); Müslim, "İmâre", 20 (hadis no: 1829).

Ca'fer'den, o da Abdullah b. Dînâr'dan, o da İbn Ömer'den naklen rivayet ettiler. (Şöyle demiş): Resûlullah ﷺ buyurdular ki.. H.

Bana Harmale İbn Yahyâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb haber verdi. (Dedi ki): Bana Yûnus, İbn Şihâb'dan, o da Sâlim b. Abdullah'dan, o da babasından naklen haber verdi. Babası şöyle demiş: Ben Resûlullah'ı ﷺ şöyle buyururken işittim.. Râvi hadisi, Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği hadis mânasında rivayet etmiştir. Zührî'nin hadisinde: Zannederim. "Kişi babasının malında çobandır; ve sürüsünden mesûldür." buyurdu, dedi; ibaresini ziyade etmiştir. Bana Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb de rivayet etti. (Dedi ki): Bana amcam Abdullah b. Vehb haber verdi. (Dedi ki): Bana bir adam (adını söyledi) ve Amr b. Hâris, Bükeyr'den, o da Büsr b. Saîd'den naklen haber verdiler; ona da Abdullah b. Ömer, Peygamber'den ﷺ bu mâna ile rivayet etmiş.

58) وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: أَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عَشْرِينَ لَيْلَةً، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَحِيمًا، رَقِيقًا، فَظَنَّ أَنَّا، قَدْ اشْتَقْنَا أَهْلَنَا، فَسَأَلَنَا عَنْ مَنْ تَرَكْنَا مِنْ أَهْلِنَا، فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: "ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِكُمْ فَأَقِيمُوا فِيهِمْ، وَعَلِّمُوهُمْ، وَمُرُوهُمْ، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَلْيُؤَدِّدْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ، ثُمَّ لِيُؤْمِكُمْ أَكْبَرُكُمْ". وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، وَخَلَفَ بَنُو هِشَامٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ. وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: قَالَ لِي أَبُو قَلَابَةَ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ الْحُوَيْرِثِ أَبُو سُلَيْمَانَ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي نَاسٍ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ، وَاقْتَصَا جَمِيعًا الْحَدِيثَ، بِنَحْوِ حَدِيثِ ابْنِ عُثَيْمٍ⁴²⁷

Bana Züheyr b. Harb rivayet etti. (Dedi ki): Bize İsmail b. İbrahim rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Ebû Kılâbe'den, o da Mâlik b. Huveyris'ten naklen rivayet etti. Demiştir ki: Biz yaşça birbirine yakın gençlerdik, Resûlullah'a ﷺ geldik de onun yanında yirmi gece kaldık. Resûlullah ﷺ pek merhametli ve nazik idi. Ailelerimizi özlediğimizi anlayınca bize ailelerimizden kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de kendisine haber verdik. Bunun üzerine: "Aileleriniz nezdine dönün de, onların arasında kalın! Hem onlara öğretin! Kendilerine emir verin! Namaz vakti gelince içinizden biriniz size ezan okusun; sonra en büyüğünüz size imam olsun!" buyurdular. Bize Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî ile Halef b. Hişâm rivayet ettiler. Dediler ki: Bize Hammâd, Eyyûb'dan bu isnadla rivayet etti. Bize bu hadisi İbn Ebû Ömer de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülvehhâb Eyyûb'dan rivayet etti. Demiştir ki: Bana Ebû Kılâbe

⁴²⁷ Buhârî, "Ezân", 49 (hadis no: 685), 140 (hadis no: 818); Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdî'u's-salât" 292 (hadis no: 674).

söyledi. (Dedi ki): Bize Mâlik b. Huveyris Ebû Süleyman rivayet etti. Dedi ki: Ben birtakım kimseler arasında Resûlullah'a ﷺ geldim. Yaşça hepimiz birbirimize yakın gençlerdik.. Ve buradaki râvilerin ikisi de hadisi İbn Uleyye hadisi tarzında rivayet etmişlerdi.

(59) وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ الزُّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ " صَلَّى بِالْمَدِينَةِ سَبْعًا، وَتَمَانِيًا الظُّهْرَ، وَالْعَصْرَ، وَالْمَغْرِبَ، وَالْعِشَاءَ " ⁴²⁸

Bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize, Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr'dan, o da Câbir b. Zeyd'den, o da İbn Abbâs'tan naklen rivayet etti ki, Resûlullah ﷺ : Medine'de namazı (cemi' sûretle) yedi ve sekiz rekat kılmış, (yani) öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı toptan kılmıştı.

(60) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّقَفِيُّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقَارِيَّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ. ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُ أَهْبُ لَكَ نَفْسِي، فَتَنْظُرُ إِلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَعَّدَ النَّظَرَ فِيهَا وَصَوَّبَهُ، ثُمَّ طَاطَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَأْسَهُ، فَلَمَّا رَأَتْ الْمَرْأَةُ أَنَّهُ لَمْ يَفْضُ فِيهَا شَيْئًا جَلَسَتْ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكَ بِهَا حَاجَةٌ، فَزَوِّجِيهَا، فَقَالَ: " فَهَلْ عِنْدَكَ مِنْ شَيْءٍ؟ "، فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: " أَذْهَبَ إِلَى أَهْلِكَ، فَانْظُرْ هَلْ تَجِدُ شَيْئًا "، فَذَهَبَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ مَا وَجَدْتُ شَيْئًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " انْظُرْ وَلَوْ خَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ "، فَذَهَبَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَلَا خَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ، وَلَكِنْ هَذَا إِزَارِي، قَالَ سَهْلٌ: مَا لَهُ رِذَاءٌ، فَلَهَا نِصْفُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَا تَصْنَعُ بِإِزَارِكَ إِنْ لَبِسْتَهُ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهَا مِنْهُ شَيْءٌ، وَإِنْ لَبِسْتَهُ لَمْ يَكُنْ عَلَيْكَ مِنْهُ شَيْءٌ "، فَجَلَسَ الرَّجُلُ حَتَّى إِذَا طَالَ مَجْلِسُهُ قَامَ، فَرَأَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُوَلِّيًا، فَأَمَرَ بِهِ فَدُعِيَ، فَلَمَّا جَاءَ، قَالَ: " مَاذَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ؟ "، قَالَ: مَعِيَ سُورَةُ كَذَا وَسُورَةُ كَذَا عَدَدَهَا، فَقَالَ: " تَقْرَأُوهُنَّ عَنْ ظَهْرِ قَلْبِكَ "، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: " أَذْهَبَ فَقَدْ مُلْكْتُكُمَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ "، هَذَا حَدِيثُ ابْنِ أَبِي حَازِمٍ، وَحَدِيثُ يَعْقُوبَ يُقَارِبُهُ فِي اللَّفْظِ، وَحَدَّثَاهُ خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ. ح وَحَدَّثَنِيهِ زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ. ح وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ الدَّرَّاورِدِيِّ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، كُلُّهُمْ عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، بِهِذَا الْحَدِيثِ، يَرِيدُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، غَيْرَ أَنَّ فِي حَدِيثِ زَائِدَةَ، قَالَ: انْطَلِقْ، فَقَدْ زَوَّجْتُكَهَا، فَعَلَّمَهَا مِنَ الْقُرْآنِ ⁴²⁹

⁴²⁸ Buhârî, "Mevâkitü's-salât", 12, (hadis no: 543); Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn ve Kasruhâ", 56, (hadis no: 705).

⁴²⁹ Buhârî, "Nikâh", 44 (hadis no: 5141); "Fezâilü'l-Kur'ân", 21 (hadis no: 5029); Müslim, "Nikâh", 76 (hadis no: 1425).

Bize Kuteybe b. Saîd es-Sekafî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Yakûb yani İbn Abdurrahman el-Kârî; Ebû Hâzım'dan, o da Sehl b. Sa'd'dan naklen rivayet eyledi. H.

Bize bu hadisi yine Kuteybe rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdülaziz b. Ebû Hâzım babasından, o da Seni b. Sa'd es-Sâidî'den naklen rivayet etti. Sehl şöyle demiş: Bir kadın Resûlullah'a ﷺ gelerek: "Yâ Resûlallah! Kendimi sana hibe etmeye geldim; dedi. Bunun üzerine Resûlullah ﷺ kadına bakarak onu tepeden tırnağa süzdü. Sonra başını eğdi. Kadın kendi hakkında bir hüküm vermediğini görünce oturdu. Derken Resûlullah'ın ﷺ ashabından bir zat kalkarak: "Yâ Resûlallah! Eğer senin bu kadına bir ihtiyacın yoksa, onu benimle evlendiriver!" dedi. Resûlullah ﷺ: "Sende (verecek) bir şey var mı?" diye sordu. O zat: "Yok vallahi yâ Resûlallah!" dedi. Resûlullah ﷺ: "Sen evine git de bir şey bulabilecek misim bak." buyurdu. Bunun üzerine o zat gitti. Sonra dönerek: "Yok vallahi! Hiç bir şey bulamadım." dedi. Resûlullah ﷺ: "Demirden bir yüzük olsun (bulmaya) bak!" dedi. O zat yine gitti. Sonra dönerek: "Yok vallahi yâ Resûlallah! Demirden bir yüzük de bulamadım. Lakin işte kaftanım (râvi Sehl, malı bir kaftandan ibaretti, demiş). Bunun yarısı kadının olsun." dedi. Resûlullah ﷺ: "Senin kaftanını ne yapsın? Onu sen giymiş olsan, kadının üzerinde bir şey kalmayacak, kadın giyse senin üzerinde ondan bir şey kalmayacak!" buyurdular. Bunun üzerine o zat oturdu. Bir hayli oturduktan sonra kalktı. Dönüp giderken Resûlullah ﷺ onu görerek çağırılmasını emretti. Adamı çağırdılar. Geldiği vakit Resûlullah ﷺ: "Ezberinde Kur'an'dan neler var?" diye sordu. O zat: "Fılan ve filan sureler ezberimdedir" diyerek (bildiği) sureleri saydı. Resûlullah ﷺ: "Onları ezberden okuyabilir misin?" dedi. O zat: "Evet!" cevabını verdi. Resûlullah ﷺ: "Haydi git! Kadın sana ezber bildiğin Kur'an ile temlik olundu." buyurdular. Bu hadis İbn Ebû Hâzım'ındır. Lafız itibariyle Yâkûb'un rivayeti buna yakındır. Bize bu hadisi Halef b. Hişâm rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. H.

Bana bu hadisi Züheyr b. Harb rivayet etti. (Dedi ki): Bize Süfyân b. Uyeyne rivayet etti. H.

Bize İshâk b. İbrahim de, Derâverdi'den rivayet etti. H.

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hüseyin b. Ali, Zâide'den rivayet eyledi. Bu râvilerin, hepsi Ebû Hâzım'dan, o da Sehl b. Sa'd'dan naklen birbirlerinden fazla olmak üzere rivayette bulunmuşlardır. Şu kadar var ki,

Zâide hadisinde: “Haydi git! Onu sana tezvic ettim. Ona Kur'an öğret! buyurdu.” ifadesi vardır.

61) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، فِي ثَوْبٍ، قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ" ⁴³⁰

Bize Yahyâ b. Yahyâ rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Hammâd b. Zeyd, Hişâm b. Urve'den, o da babasından, o da Ömer b. Ebû Seleme'den naklen haber verdi. Şöyle demiş: “Ben Resûlullah'ı ﷺ Ümmü Seleme'nin evinde bir elbisenin içinde, iki ucunu çapraz bağlanmış olarak namaz kılarken gördüm.”

62) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَمُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ. ح. وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، وَعَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُهْدِي مِنَ الْمَدِينَةِ، فَأُقْتِلَ قَلَائِدَ هَدْيِهِ، ثُمَّ لَا يَجْتَنِبُ شَيْئًا مِمَّا يَجْتَنِبُ الْمُحَرَّمُ"، وَحَدَّثَنِيهِ حَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ، وَحَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَحَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَخَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالُوا: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَقْتِلَ قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِنَحْوِهِ ⁴³¹

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Muhammed b. Rumh rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Leys haber verdi. H.

Bize Kuteybe de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Leys, İbn Şihâb'dan, o da Urve b. Zübeyr ile Amra binti Abdurrahman'dan naklen rivayet etti ki, Âişe ﷺ şöyle demiş: “Resûlullah ﷺ hedy kurbanını Medine'den gönderirdi. Ben kurbanının nişan iplerini örerdim. Sonra ihramlı bir kimsenin sakındığı hiç bir şeyden sakınmazdı.” Bana bu hadisi Harmele b. Yahyâ da rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb haber verdi. (Dedi ki): Bana Yûnus, İbn Şihâb'dan bu isnadla bu hadisin mislini haber verdi. Bize bu hadisi Saîd b. Mansur ile Züheyr b. Harb rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Süfyân, Zührî'den, o da Urve'den, o da Âişe'den, o da Peygamber'den ﷺ naklen rivayet eyledi. H.

Bize Saîd b. Mansûr ile Halef b. Hişâm ve Kuteybe b. Saîd de rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Hişâm b. Urve'den, o da babasından, o da Âişe'den naklen haber verdi. Âişe: “Ben Resûlullah'ın ﷺ hedy kurbanının nişan

⁴³⁰ Buhârî, “Salât”, 9 (hadis no: 365); Müslim, “Salât”, 279 (hadis no: 517).

⁴³¹ Buhârî, “Hac”, 110 (hadis no: 1703); Müslim, “Hac”, 359 (hadis no: 1321).

iplerini örerken hala kendimi görür gibiyim.” demiş. Râvi hadisi yukarıdaki hadis gibi rivayet etmiştir.

(63) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ الرَّهَرَانِيُّ، قَالَ أَبُو الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: " كَانَ مُعَاذٌ، يُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْعِشَاءَ، ثُمَّ يَأْتِي مَسْجِدَ قَوْمِهِ، فَيُصَلِّي بِهِمْ "432

Bize Kuteybe b. Saîd ile Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet ettiler. Ebü'r-Rebî' dedi ki: Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Amr b. Dînâr'dan, o da Câbir b. Abdullah'dan naklen rivayet etti. Câbir şöyle demiş: Muâz Resûlullah ﷺ ile birlikte yatsıyı kılar; sonra kavminin mescidine gelerek onlara da yatsıyı kıldırırdı..”

(64) حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ هِشَامٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ جَمِيعًا، عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، وَاللَّفْظُ لِأَبِي الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " أُرِيْتُكَ فِي الْمَنَامِ ثَلَاثَ لَيَالٍ، جَاءَنِي بِكَ الْمَلَكُ فِي سَرَقَةٍ مِنْ حَرِيرٍ، فَيَقُولُ: هَذِهِ امْرَأَتُكَ فَأَكْشِفُ عَنْ وَجْهِكَ، فَإِذَا أَنْتَ هِيَ فَأَقُولُ: إِنَّ يَكُ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ يُضْمِهِ ". حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ جَمِيعًا، عَنْ هِشَامٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ433

Bize Halef b. Hişâm ile Ebü'r-Rebî' hep birden Hammâd b. Zeyd'den rivayet ettiler. Lafız Ebü'r-Rebî'indir. (Dediler ki): Bize Hammâd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hişâm babasından, o da Âişe'den naklen rivayet etti ki (şöyle demiş): Resûlullah ﷺ : “Bana üç gece rüyamda gösterdin. Seni bana melek beyaz bir parça ipek içinde getirdi. Ve: işte hanımın!” dedi. Bir de yüzünü açtım ne göreyim, senmişsin. Artık: Eğer bu Allah'tansa, onu gerçekleştirsin, dedim.” buyurdular. Bize İbn Nümejr rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn İdris rivayet etti. H.

Bize Ebû Küreyb de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ebû Usâme rivayet etti. Bu râvilerin ikisi birden Hişâm'dan bu isnadla rivayette bulunmuşlardır.

(65) وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، وَعَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: " بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَرِيَّةً إِلَى نَجْدٍ، فَخَرَجْتُ فِيهَا، فَأَصَبْنَا إِبِلًا وَعَمَنًا، فَلَبَغْتُ سَهْمَانَنَا اثْنَيْ عَشَرَ بَعِيرًا، وَنَقَلْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعِيرًا بَعِيرًا "، وَحَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى وَهُوَ الْقَطَّانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ، وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ ابْنِ عَوْنٍ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى نَافِعٍ أَسْأَلُهُ عَنِ النَّقْلِ، فَكَتَبَ إِلَيَّ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ فِي سَرِيَّةٍ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي

432 Buhârî, “Ezân”, 66 (hadis no: 711); Müslim, “Salât”, 181 (hadis no: 165).

433 Buhârî, “Nikâh”, 35 (hadis no: 5125); Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 79 (hadis no: 2438).

مُوسَى. ح وَحَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ كُلُّهُمْ، عَنْ نَافِعٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوُ حَدِيثِهِمْ⁴³⁴

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe rivayet etti. (Dedi ki): Bize Ali b. Müshir ile Abdurrahim b. Süleyman, Ubeydullah b. Ömer'den, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen rivayet etti. Şöyle demiş: "Resûlullah ﷺ Necd'e bir seriyye gönderdi. Ben de o seriyye de (gazaya) çıktım. Neticede birçok deve ve koyun ele geçirdik ve hisselerimiz onikişer deveye ulaştı. Resûlullah ﷺ bize birer deve de nefel olarak verdi. Bize Züheyr b. Harb ile Muhammed b. el-Müsennâ da rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Yahyâ -ki el-Kattân'dır- Ubeydullah'dan bu isnadla rivayet etti. Bize bu hadisi Ebû'r-Rebî' ile Ebû Kâmil de rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd, Eyyûb'dan rivayet etti. H.

Bize İbnü'l-Müsennâ rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Ebû Adîy, İbn Avn'dan rivayet etti. (Demiş ki): Nâfi'e mektup yazara nefelin ne olduğunu sordum. O da bana cevap yazdı ki, İbn Ömer bir seriyyede imiş. H.

Bize İbn Râfi' de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdürrezzak rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Cüreyc haber verdi. (Dedi ki): Bana Mûsâ haber verdi. H.

Bize Hârûn b. Saîd el-Eylî rivayet etti. (Dedi ki): Bize İbn Vehb rivayet etti. (Dedi ki): Bana Üsâme b. Zeyd haber verdi. Bu râvilerin hepsi Nâfi'den bu isnadla yukarıdakilerin hadisi gibi rivayette bulunmuşlardır.

(66) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ جَمِيعًا، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عَلِيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ حُوسِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عُذْبٌ "، فَقُلْتُ: أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ ﷻ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا، فَقَالَ: " لَيْسَ ذَلِكَ الْحِسَابُ إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عُذْبٌ "، حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الْعَتَكِيُّ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ⁴³⁵

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile Ali b. Hucr hep birden İsmail'den rivayet ettiler. Ebû Bekir dedi ki: Bize İbn Uleyye, Eyyûb'dan, o da Abdullah b. Ebû Müleyke'den o da Âişe'den naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Resûlullah ﷺ: "Kıyamet gününde her kim hesaba çekilirse azap olunacaktır." buyurdular. Ben: "Allah ﷻ: "Sonra kolaylıkla hesaba çekilecek." buyurmamış mıdır?" dedim. Bunun üzerine: "O hesap değildir. O ancak arzıdır. Kıyamet gününde hesapta münakaşa edilen azap

⁴³⁴ Buhârî, "Megâzî", 57 (hadis no: 4337); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 37 (hadis no: 1749).

⁴³⁵ Buhârî, "Tefsîr", 1 (hadis no: 4939); Müslim, "el-Cenne ve Sıfatu ne'îmihâ ve ehlihâ", 79 (hadis no: 2876).

görecektir.” buyurdular. Bana Ebû'r-Rebî' el-Atekî ile Ebû Kâmil rivayet ettiler. (Dediler ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb bu isnadla bu hadisin mislini rivayet etti.

67) وَحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ: أَنَّ أَيُّوبَ حَدَّثَهُ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ حَدَّثَهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ " سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ بَعْدَ أَنْ رَجَعَ مِنَ الطَّائِفِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ يَوْمًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَكَيْفَ تَرَى؟ قَالَ: أَذْهَبَ فَأَعْتَكِفَ يَوْمًا، قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَعْطَاهُ جَارِيَةً مِنَ الْخُمْسِ، فَلَمَّا أَعْتَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَبَايَا النَّاسِ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَصْوَاتَهُمْ يَقُولُونَ: أَعْتَقَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقَالُوا: أَعْتَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَبَايَا النَّاسِ، فَقَالَ عُمَرُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ أَذْهَبَ إِلَى تِلْكَ الْجَارِيَةِ فَخَلَّ سَبِيلَهَا "، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَمَّا قَفَلَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ حُثَيْنٍ سَأَلَ عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ نَذْرِ كَانَ نَذَرَهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ اعْتِكَافٍ يَوْمٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِمَعْنَى حَدِيثِ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الصَّبِيِّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: ذَكَرَ عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْجِعْرَانَةِ فَقَالَ: لَمْ يَعْتَمِرْ مِنْهَا، قَالَ: وَكَانَ عُمَرُ نَذَرَ اعْتِكَافٍ لَيْلَةٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمُنْهَالِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَلْفٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ كِلَاهُمَا، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ بِهَذَا الْحَدِيثِ فِي النَّذْرِ وَفِي حَدِيثِهِمَا جَمِيعًا اعْتِكَافُ يَوْمٍ⁴³⁶

Bana Ebû Tâhir de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdullah b. Vehb haber verdi. (Dedi ki): Bize Cerîr b. Hâzım rivayet etti. Ona da Eyyûb, ona da Nâfi', ona da Abdullah b. Ömer rivayet etmişti. Ömer b. Hattâb, Resûlullah'a ﷺ Taif'ten döndükten sonra Ci'râne'de bulunduğru sırada sormuş ve: "Yâ Resûlallah! Ben cahiliyye devrinde Mescid-i Haram'da bugün itikafa girmeyi nezrettim; ne buyurursun?" demiş. "Git, bir gün itikaf yap!" buyurmuşlar. Râvi diyor ki: Resûlullah ﷺ ona ganimetlerin beşte birinden bir cariye vermişti. Resûlullah ﷺ halkın esirlerini azat edince Ömer b. Hattâb onların seslerini: Bizi Resûlullah ﷺ azat etti, dediklerini işiterek: Bu ne? diye sordu. Resûlullah ﷺ halkın esirlerini azat etti, dediler. Bunun üzerine Ömer (oğluna): "Yâ Abdullah! Şu cariyeye git, de kendisine yol ver!" dedi. Bize Abd b. Humeyd de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdürrezzak haber verdi. (Dedi ki): Bize Ma'mer, Eyyûb'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen haber verdi. Şöyle demiş: "Peygamber ﷺ Huneyn'den döndüğru vakit Ömer kendisine, cahiliyye devrinde yaptığı bir günlük itikaf nezrini sordu. Sonra (râvi) Cerîr b. Hâzım hadisi

⁴³⁶ Buhârî, "Megâzî", 54 (hadis no: 4320); "Farzu'l-humus", 19 (hadis no: 3144); Müslim, "Eymân", 28 (hadis no: 1656).

gibi rivayette bulunmuştur. Bize Ahmed b. Abde ed-Dabbî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd rivayet etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Nâfi'den rivayet etti. Şöyle demiş: İbn Ömer'in yanında Resûlullah'ın ﷺ Ci'râne'den yaptığı umrenin zikri geçmiş de: "Oradan umre yapmadı" demiş ve ilave etmiş. "Ömer cahiliyye devrinde bir gece itikaf yapmayı nezretmişti." Sonra (râvi) Cerîr b. Hâzım ile Ma'mer'in Eyyûb'dan rivayet ettikleri hadis gibi rivayette bulunmuştur. Bana Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî de rivayet etti. (Dedi ki): Bize Haccâc b. Minhâl rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd, Eyyûb'dan naklen rivayet etti. H.

Bize Yahyâ b. Halef rivayet etti. (Dedi ki): Bize Abdûlâ'lâ, Muhammed b. İshâk'dan rivayet etti. Bu râvilerin ikisi de Nâfi'den, o da İbn Ömer'den bu hadisi nezir hakkında rivayet etmişlerdir. Her ikisinin hadisinde de "bir gün itikaf" kaydı vardır.

(68) حَدَّثَنِي أَبُو الرَّبِيعِ الرَّهْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: " أَخَذَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَ الْبَيْعَةِ إِلَّا نَنُوحَ، فَمَا وَفَّتْ مِنَّا امْرَأَةً إِلَّا خَمْسٌ: أُمُّ سَلِيمٍ، وَأُمُّ الْعَلَاءِ، وَابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ امْرَأَةُ مُعَاذٍ أَوْ ابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ، وَامْرَأَةُ مُعَاذٍ " ⁴³⁷

Bana Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî rivayet etti. (Dedi ki): Bize Hammâd rivayete etti. (Dedi ki): Bize Eyyûb, Muhammed'den, o da Ümmü Atiyye'den naklen rivayet etti. Ümmü Atiyye şöyle demiş: Resûlullah ﷺ bizden bey'atle beraber yas tutmayacağımıza dair de söz aldı. Ama beş kadından başka bizden hiç bir kadın sözünde durmadı. (Bu beş kadın): Ümmü Süleym, Ümmü'l-Alâ', Muâz'ın karısı Binti Ebû Sebre yahut Binti Ebû Sebre ve Muâz'ın karısıdır).

(69) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَأَبُو الرَّبِيعِ، قَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: حَدَّثَنَا، وَقَالَ يَحْيَى، وَاللَّفْظُ لَهُ، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَجُلًا مَرَّ بِأَسْهُمٍ فِي الْمَسْجِدِ قَدْ أَبْدَى نَصُولَهَا، " فَأَمَرَ أَنْ يَأْخُذَ بِنَصُولِهَا كَيْ لَا يَخْدِشَ مُسْلِمًا " ⁴³⁸

Bize Yahyâ b. Yahyâ ile Ebü'r-Rebî' rivayet ettiler. Ebü'r-Rebî', haddesenâ; Yahyâ, ahberanâ tabirlerini kullandılar. Lafız Yahyâ'nındır. (Dedi ki): Bize Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr'dan, o da Câbir b. Abdullah'dan naklen haber verdi, bir adam oklarla mescide uğramış. Okların demirlerini meydana çıkarmış idi. Bunun üzerine bir müslümanı yaralamasın diye okların demirlerinden tutması emir buyurulmuştur.

⁴³⁷ Buhârî, "Cenâiz", 45 (hadis no: 1306); Müslim, "Cenâiz", 31 (hadis no: 936).

⁴³⁸ Buhârî, "Fiten", 7 (hadis no: 7074); Müslim, "el-Birr ve's-Sıla, ve'l-Âdâb", 121 (hadis no: 2614).

Özgeçmiş

1993 yılında Samsun'un Alaçam ilçesinde doğdu. Lisans öğrenimini 2015 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Aynı yıl ÖYP kapsamında Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2015 yılının Eylül ayında Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde aynı alanda yüksek lisans eğitime başlayarak, araştırma görevliliğini görevlendirme ile bu fakültede yapmaya başladı. Halen Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Araştırma Görevliliği görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir. Arapça ve İngilizce bilmektedir.

